

**”Lieneekö tuo aprillinarrio wai pitkälle kehittyneen
emansipatsioonin merkkiä wai muuta wallatto-
muutta.”**

Sukupuolen ilmaisun moninaisuus suomalaisissa sanomalehdissä 1868–1917

Mio Laine

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma, kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2025

Pro gradu -tutkielma

Historian ja arkeologian tutkinto-ohjelma (FM), kulttuurihistoria

Mio Laine

”Lieneekö tuo aprillinarrio wai pitkälle kehittyneen emansipatsioonin merkkiä wai muuta wallattomuutta.” Sukupuolen ilmaisun moninaisuus suomalaisissa sanomalehdissä 1868–1917.

Tutkielman sivumäärä 73, liitteiden sivumäärä 3.

Tämä tutkielma käsittelee suomalaisen lehdistön tapoja uutisoida sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta vuosina 1868–1917. Käsitteet sukupuolesta ja sukupuolten välisistä eroista ja rajoista olivat murrosvaiheessa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, mikä näkyi esimerkiksi naisasialiikkeessä sekä pukeutumisen murroksessa erityisesti Suomen maaseudulla. Samaan aikaan suomenkielisen lehdistön levikki nousi ja lehdistön asema muuttui pikkuhiljaa kansan sivistäjistä mielipidevaikuttajaksi. Sukupuoli ja sukupuolierot herättivät aikakauden lehdistössä monenlaista keskustelua. Tutkielman tavoitteena on analysoida, millaisissa asiayhteyksissä sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta puhuttiin aikakauden sanomalehdissä, miten aiheesta puhuttiin ja puhuttiinko aiheesta eri tavalla eri yhteyksissä. Tavoitteenani on ymmärtää ja analysoida aikakauden käsityksiä ja tuntemuksia liittyen sukupuoleen, sukupuolten väliin rajoihin ja niiden ylittämiseen.

Olen jakanut aineistoni kahteen teemaan, itseilmaisuun sekä valeasuun. Nämä teemat jakautuvat kumpikin vielä kahteen identifioimieni taustatekijöiden mukaan: Itseilmaisun alle olen luokitellut naisasialiikkeeseen sekä yksittäisiin henkilöihin liittyvän uutisoinnin sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta, ja valeasun yhteydessä puhun puolestaan rikollisuudesta sekä huumorista ja viihteestä. Olen kerännyt käyttämäni sanomalehtiaineiston Kansalliskirjaston digitoituista aineistoista käyttäen erinäisiä hakusanoja, esimerkiksi ”nainen miehen vaatteissa”, ”mies naisen puvussa”, ”mieheksi pukeutunut nainen” ja ”miesnainen.” Analysoin aineistoani käyttäen lähilukua.

Sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen ja sukupuolirajoja rikkovaan pukeutumiseen reagoitiin suomalaisessa lehdistössä monin eri tavoin. Esimerkiksi naisasialiikkeen tavoite laajentaa naisten yhteiskunnallista liikkumavaraa ja sitä kautta muovata yleistä kuvaa naiseudesta nähtiin usein uhkana yhteiskuntajärjestykselle, ja tuntemattomat ”naisiksi pukeutuneet miehet” yhdistettiin usein suoraan rikollisuuteen tai rikollisiin aikeisiin. Toisaalta ihmiset, joiden nähtiin elävän eri sukupuolen roolissa kuin mihin heidät oli syntymässä määritetty, saivat lehdistöltä paljon huomiota ja herättivät uteliaisuutta ja jopa sympatiaa. Samaan aikaan nais- ja miesimitaattorit olivat suosittua koomista viihdettä erityisesti isommissa kaupungeissa, ja heidän esityksiään mainostettiin laajalti sanomalehdissä. Esimerkiksi ajan termein ”mieheksi pukeutunut nainen” saatettiin kontekstista riippuen nähdä joko huvittavana, uhkaavana tai ymmärrettävänä.

Avainsanat: sukupuolen moninaisuus, sanomalehdet, emansipaatio, rikollisuus, rikosuutisointi, uutisointi, journalismi, lehdistö, pukeutuminen, sukupuolierot, sukupuoliroolit, imitatio, huumori, kaskut, sukupuolen ilmaisu

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Tutkimuskysymys, käsitteet ja tutkimusetiikka	4
1.2	Lähteet ja metodit	8
1.3	Tutkimuskirjallisuus, aiempi tutkimus ja työn eteneminen	13
2	Itseilmaisu	18
2.1	Naisasialiike ja pukeutumisen murros - Sukupuolikäsitykset muutoksessa	18
2.2	Henkilökuvat - Sukupuolirajojen ylittämisen mahdollisuudet	29
3	Valeasu	42
3.1	Rikollisuus – normin rikkomisen reaktiot ja seuraukset	42
3.2	Huumori ja viihde – normin vahvistaminen sitä rikkomalla	54
4.	Lopuksi	63
	Lähteet	68
	Liitteet	74
	Liite 1. Käytetyt sanomalehdet	74

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys, käsitteet ja tutkimusetiikka

Wiime lauantaina kuljeskeli kaupungissamme eräs naishenkilö miehen vaatteissa useita tuntikausia, mennen myöskin iltamyöhällä junan kaupunkiin tullessa asemalle. Lieneekö tuo aprillinarrio wai pitkälle kehittyneen emansipatsioonin merkkiä wai muuta wallattomuutta.¹

Tämä *Aura*-lehdessä huhtikuussa 1894 julkaistu uutinen sisältää lyhydestään huolimatta jo kolme aikansa tapaa selittää sellaista pukeutumista, joka ei istunut ajan sukupuolinormeihin, eli tämän uutisen sanoin ”naishenkilöä miehen vaatteissa.” Nämä selitykset ovat pila tai huvitus eli tässä uutisessa ”aprillinarrio”,² naisten emansipaatio eli ”pitkälle kehittyneen emansipatsioonin merkki” ja epämääräisen laaja ”muu wallattomuus.” On mahdotonta tarkalleen tietää, mitä artikkelin anonyymiksi jäävä kirjoittaja on ajatellut tämän wallattomuuden sisältävän, mutta se on saattanut viitata esimerkiksi niihin kahteen muuhun kontekstiin, joihin oma tutkimukseni keskittyy edellä mainittujen lisäksi, eli rikollisuuteen tai tällaiseen sukupuolirajoja rikkovaan pukeutumiseen keskeisenä osana ihmisen olemusta.

Sukupuolen ilmaisun moninaisuutta käsitettiin ja selitettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa monin eri tavoin. Tutkimukseni kohteena ovat juuri nämä selittämisen ja käsittelemisen eri tavat sekä niiden implikaatiot. Varsinaisena tutkimuskysymyksenäni on, miten suomalaiset suomenkieliset sanomalehdet käsitelivät sukupuolen ilmaisun moninaisuutta vuosina 1868–1917. Puhuessani sukupuolen ilmaisusta keskityn erityisesti pukeutumiseen, mutta käsitelen myös muita ulospäin näkyviä tapoja ilmaista sukupuolta, kuten maneerit, puhetapa, työnteko tai tapa liikuttaa kehoa. Sukupuolen ilmaisun moninaisuus ei ole aikalaistermi, mutta koska en ole löytänyt tutkimusaikaväliltä mitään sopivaa kattokäsitettä tarkastelemalleni ilmiölle, olen ottanut tämän modernin termin analyysini työkaluksi.³

Tutkimukseni aikarajaus on 1868–1917, sillä varhaisin löytämäni aiheittani koskeva sanomalehtiteksti on vuodelta 1868 ja koin aiheelliseksi rajata tutkimukseni ulkopuolelle Suomen sisällissodan, sillä sen aikana ja jälkeen aiheeseen liittyvä uutisointi keskittyi punaisten puolella

¹ *Aura*, 04.04.1894, nro 75, s. 2.

² 4.4.1894 oli keskiviikko, joten edeltänyt lauantai ei ollut aprillipäivä vaan 31. maaliskuuta.

³ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö aikalaisilla olisi ollut sanoja, joita he käyttivät ihmisistä, jotka itse olen yhdistänyt ”sukupuolen ilmaisun moninaisuuden” kattotermin alle. Näihin kuuluvat esimerkiksi sana ”hame-mies” tai ”hamehomo”, mutta myös yleisemmät ”nainen miehen vaatteissa” tai ”naiseksi pukeutunut mies.”

taistelleisiin naisiin, jotka olivat pukeutuneet miesten vaatteisiin. Sodan konteksti on mielestäni muuhun työhön verrattuna hyvin erilainen, joten koen sen poisrajaamisen perustelluksi.

Analyysin avulla olen kyennyt nostamaan tämän aikavälin aineistosta kaksi keskeistä teemaa, jotka olen jakanut itseilmaisuuksiin sekä valeasuun. Nämä kategoriat ohjaavat myös työni rakennetta. Kategorioiden on tarkoitus löyhästi kuvata niitä eri tapoja, joilla 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalainen lehdistö käsitti sukupuolen ulkoisen ilmaisun moninaisuutta ja siinä näkyviä variaatioita. Itseilmaisu-kategorian alle olen luokitellut muun muassa naisasialiikkeeseen liittyvän keskustelun koskien sukupuolten välisistä rajoista sekä sanomalehtitekstit, joita nimitän henkilökuviksi. Nämä tekstit keskittyivät kertomaan jostakin yksittäisestä henkilöstä ja hänen sukupuolen ilmaisustaan. Valeasu-kategoriaan olen puolestaan luokitellut rikollisuuden sekä huumorin ja viihteen. Molemmat kategoriat ovat todella laajoja, kuten myös valitsemani aikarajaus ja aineisto. Koen tämän perustelluksi, sillä aiempaa tutkimusta juuri tällä lähdeaineistolla ja tällä otannalla ei vielä löydy suomeksi. Tavoitteenani onkin laajan otannan avulla luoda yleiskuvaa ilmiöstä.

Lähestyn sukupuolen ilmaisun moninaisuutta eri näkökulmista jokaisen teeman kohdalla. Emansipaatiosta ja naisasialiikkeestä kirjoittaessani pyrin avaamaan naisasialiikkeen sukupuolikäsitysten ympärille kehittyneen sanomalehtikeskustelun kautta aikakauden käsityksiä sukupuolirooleista ja sukupuolten välisistä rajoista. Käsitellessäni henkilökuvia syvennyn puolestaan siihen, millaisia mahdollisuuksia aikalaiset näkivät sukupuolten välisten rajojen ylittämässä ja sukupuoliroolien välillä siirtymisessä. Valeasu-luvussa analysoin puolestaan aikakauden sukupuolinormeja, miten niiden rikkomiseen reagoitiin ja miten siitä rankaistiin. Luvun toisessa alaluvussa syvennyn vielä siihen, miten sukupuolinormeja vahvistettiin niitä rikkomalla erityisesti huumorin ja viihteen kentillä.

Näkökulmaan sopivan aineiston puutteellisuuden tähden en tule tässä työssä käsittelemään aihetta niiden ihmisten näkökulmasta, joiden käytöksestä uutisoitiin, vaan keskityn siihen, miten heistä uutisoitiin. Olen myös päätenyt anonymisoimaan käsittelemäni henkilöt tarpeen mukaan käyttämällä heistä vain nimikirjaimia. Käytän tätä lähestymistapaa lähinnä luvussa 2.2, jossa käsitelen henkilökuvia. En halua anonymisoinnilla antaa kuvaa, että olettais in näiden ihmisten esimerkiksi hävenneen sukupuolen ilmaisuaan, tai olettaa, että he eivät olisi halunneet sitä liitettävän heidän nimiinsä. Olen päätenyt tähän ratkaisuun, sillä henkilökuvissa näitä ihmisiä ja heidän elämäänsä käsiteltiin hyvin yksityiskohtaisesti ja ennen kaikkea julkisesti lehdistön toimesta ilman heidän suostumustaan, kun taas useimmissa muissa aineistooni

kuuluvissa sanomalehtiteksteissä nimiä ei joko esiinny tai ne ovat esimerkiksi tekstien kirjoittajien nimimerkkejä. Haluan anonymisoinnilla antaa kokonimellä uutisoiduille henkilöille postuumisti mahdollisuuden jonkinlaiseen yksityisyyteen, vaikka käsittelenkin heidän julkiseksi tuotua yksityiselämäänsä.

Huomioitavaa on myös, etten pyri tällä tutkimuksella tuomaan esiin kaikkea aiheeseen liittyvää olemassa olevaa tai edes itse löytämäni sanomalehtiaineistoa. Tutkimusotteeni ei ole määrällinen vaan laadullinen, ja minua kiinnostaa pääasiassa enemmän kysymys siitä, miten näistä aiheista puhuttiin, kuin se, kuinka paljon. On tärkeää myös pitää mielessä, ettei sanomalehtiin uutisoitavaksi päätyneet tapaukset ole kattava kuvaus koko ilmiöstä tutkittavalla ajanjaksolla. Lehtiin asti on päätenyt lähinnä jollain tavalla ympäristöään kohahduttaneita tapauksia, ja usein myös lähinnä ihmisiä, jotka ovat syystä tai toisesta päätyneet tekemisiin virkavallan kanssa. Tämän vuoksi aineistossani luultavimmin painottuu enemmän tapaukset, joissa ihmiset ja yhteiskunta yleisesti ovat reagoineet sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen jokseenkin negatiivisesti. Ihmisiä, joita ei ole nähty ongelmana tai uhkana ja joihin on totuttu yhteisössään, ei ole välttämättä nähty kirjoittamisen arvoisina. Sanomalehtimateriaali antaa lopulta vain kapean katsauksen ilmiöön, josta suuri osa on varmasti jäänyt kokonaan kirjoittamatta ylös.

Seuraavaksi avaan käyttämiäni termejä sekä sitä ajatusprosessia, jonka kautta olen päätenyt valitsemaan juuri nämä kyseiset käsitteet, sillä olisin hyvin voinut myös päätyä toisenlaiseen ratkaisuun asian tiimoilta. Osa käyttämistäni keskeisistä käsitteistä, kuten sukupuoli, voidaan myös selittää ja käsitteellistää monella eri tavalla.

Oma ymmärrykseni sukupuolesta nojaa muun muassa Judith Butlerin ajatuksiin sukupuolen performatiivisuudesta. Butler kirjoittaa teoksessaan *Gender Trouble* että sukupuolta ja identiteettejä yleisesti säätelevät toistojen kautta vahvistetut säännöt, joiden antamia raameja identiteetin tulee seurata ollakseen ymmärrettävä, vaikka kulttuurin ja yhteiskunnan antamia käskyjä ja sääntöjä on niin monia risteäviä, että ne yhteisvaikuttavat toistensa kanssa. Hänen mukaansa sukupuolta tehdään, ylläpidetään ja se saa merkityksensä sekä yksittäisten ihmisten toimesta, että laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa toistojen kautta. Butler problematisoi sukupuolen käsitteen, kyseenalaistaen sen ja siihen liittyvien jakojen luonnollisuuden.⁴ Myös Joan W. Scottin klassikkoteos *Gender and the Politics of History* on vaikuttanut

⁴ Butler 2008, 240-243.

ajatuksiini asiasta, etenkin liittyen merkitysten luomiseen sekä sukupuolen sidokseen kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiinsa.⁵

Teoksessaan *Gender Trouble* Butler kirjoittaa dragiin liittyen sukupuolen ”todellisuudesta”. Hänen mukaansa nähdessään ihmisen, jonka ajattelee olevan ”mieheksi pukeutunut nainen” tai ”naiseksi pukeutunut mies” katsoja päättää, mikä osa tämän ihmisen sukupuolesta on ”todellista” ja mikä osa puolestaan pelkkää valheellista näytöstä: hän esimerkiksi uskoo, että henkilö on ”todella” mies, joka esittää naista. Tällaiset oletukset kertovat siitä, millaiseen sukupuolen ”todellisuuteen” ihmisen ajatusmaailma perustuu. Ne herättävät kysymyksiä muun muassa siitä, millaisia piirteitä kategorisoidaan millekin sukupuolelle ”kuuluviksi.”⁶ Drag ei ole suoranaisesti oman tutkimukseni kohteena, mutta koen kuitenkin Butlerin ajatukset dragista sukupuolen ”todellisuuden” performatiivisuuden esiintuojana hyödyllisiksi myös omalle tutkimukselleni.

Vaikka tutkimani ajanjakso on hyvin erilainen kuin se, jonka kontekstissa Butler kirjoitti sukupuolen performoimisesta 1990-luvulla, koen kuitenkin, että sukupuolen esittämisestä on tähdellistä puhua myös tutkimani ajanjakson yhteydessä. 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat suomalaisessa yhteiskunnassa muutoksen aikaa monella tapaa. Myös pukeutuminen muuttui huomattavasti tutkimani ajanjakson aikana, mutta perusoletukset siitä, mitä pidettiin ”miesten vaatteina” ja ”naisten vaatteina” pysyivät kuitenkin samankaltaisina: naisilta odotettiin hameeseen ja miehiltä puolestaan housuihin sonnustautumista. Ajatukset siitä, mitkä vaatteet olivat miesten ja mitkä naisten, elivät ihmisten mielissä niin tarkasti, että usein uutisoitaessa esimerkiksi ”naisesta miehen vaatteissa” jutussa ei sen kummemmin tarkennettu, mitä nuo ”miehen vaatteet” pitivät sisällään. Koska pukeutuminen on ollut keskeinen tapa aikalaisille ymmärtää ja esittää sukupuolta ja rajoja naiseuden ja mieheyden välillä, käytän tässä työssä myös termiä ”sukupuolirajoja rikkova pukeutuminen.” Sukupuolta kuitenkin performatiivisesti monin muinkin tavoin kuin vain pukeutumisella, sillä myös esimerkiksi erilaiset työt, puhutavat, perhekuviot ja harrastukset olivat sukupuolitettuja. Näin ollen esimerkiksi nainen, joka käytti hameita, mutta joka esimerkiksi kiroili, juopotteli, teki töitä hevosten kanssa tai muita ”miesten töitä”, eikä niin sanotusti ”käynyt miehelässä”, saatettiin nähdä naissukupuolesta ulkopuolisena, jonkinlaisena välimuotona.⁷

⁵ Scott 2018, 55.

⁶ Butler 1999, 33.

⁷ Löfström 1999, 74-76, 78, 95, 101.

Juuri tällaiset rajanvedot ja rajojen rikkomiset sukupuolinormeissa sekä niiden ympärillä käyty keskustelu kiinnostavat minua. Olen tässä työssä päätenyt käyttämään käsitettä “sukupuolen ilmaisun moninaisuus” kuvaamaan näitä rajojen rikkomisia ja venyttämisiä nimenomaan ulkoisen ilmaisun keinoin. Käsite ”sukupuolen ilmaisun moninaisuus”⁸ tarkoittaa tässä tutkielmassa kaikkia niitä tapoja, joilla ihmiset ilmaisivat sukupuoltaan ulkonäöllään painottaen nimenomaan siihen sisältyvää moninaisuutta, vaihtelevuutta ja normista poikkeamista. Sukupuolirooleilla tarkoitan sukupuoleen perustuvia odotuksia liittyen ihmisen käytökseen, ja sukupuolinormeilla puolestaan sitä, mikä nähdään sukupuolen perusteella kullekin normaalina.⁹ Entisajan sukupuoliroolit ja -normit nähdään usein hyvin tiukasti rajattuina, ja monet myös olettavat, että näitä rajoja noudatettiin aina ja että näiden rajojen ylittäminen tai niiden hämärtyminen on todella tuore ilmiö. Haluan tutkimuksellani kyseenalaistaa tätä tapaa nähdä menneisyys ja menneisyyden ihmiset, ja valottaa edes pieniltä osin sitä sukupuolen ilmaisutapojen kirjoa, joka lähteistä löytyy.

En koe hedelmälliseksi tutkia pelkästään “miehiksi pukeutuvia naisia” tai “naisiksi pukeutuvia miehiä” näillä sanoilla, sillä koen tällaisen rajauksen tekevän liian vahvoja ennakkoletuksia tutkittavan aineiston sisällöstä ja erityisesti niistä ihmisistä, joista aineistossa kerrotaan. On totta, että tutkin nimenomaan sanomalehtien tapoja puhua näistä tapauksista ja näistä ihmisistä, ja nämä ovat sanoja, joita sanomalehdet ovat aiheesta käyttäneet. En kuitenkaan halua tutkijana nostaa tätä aikalaistermistöä oman tutkimukseni lähtökohdaksi. Mikäli tutkisin “miehiä naisten vaatteissa” ja “naisia miesten vaatteissa” sen sijaan että sanoisin tutkivani “sukupuolen ilmaisun moninaisuutta”, luultavasti helpommin myös näkisin aineistossa pelkästään “miehiä naisten vaatteissa” ja “naisia miesten vaatteissa.” Aikalaisten tekemät oletukset ja niiden sanallistamiset ovat tärkeitä tutkimukselleni, mutta nimenomaan tutkimuksen kohteina eivätkä niinkään tutkimukseni välineinä.

1.2 Lähteet ja metodit

Käytän lähteinäni suomalaisia¹⁰ suomenkielisiä sanomalehtiä vuosilta 1868–1917. Sanomalehdet ovat mielestäni sopivin lähdeyyppi tutkia aikakauden käsityksiä sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta, sillä ne mahdollistavat sekä ajallisesti että maantieteellisesti laajan otannon.

⁸ Englanninkielisiä vastaavia termejä esim. gender nonconforming, gender variance, diversity of gender expression, gender transgressive, gender-blender. Löfström 1999, 71; Löfström 1998, 244.

⁹ Stryker 2017, 25.

¹⁰ Olen rajannut tutkimuksen ulkopuolelle suomenkieliset sanomalehdet, joita on julkaistu esimerkiksi Pohjois-Amerikassa.

Tämä puolestaan mahdollistaa aiheeseen liittyvän keskustelun seuraamisen laaja-alaisemmin. Sanomalehdet antavat myös mahdollisuuden tarkastella sitä, miten sukupuolen moninaisuutta käsiteltiin tällä aikakaudella lääketieteeseen ja älymystöpiirien ulkopuolella.

1800-luvun loppupuolella sanomalehtien rooli oli hiljalleen muuttumassa: Perinteisesti niiden tehtävänä oli nähty kansan sivistäminen esimerkiksi kaunokirjallisten tekstien julkaisemisen kautta, mutta vuosisadan lopun politisoituvassa ympäristössä sanomalehdistäkin alkoi nousta vahvoja mielipidevaikuttajia.¹¹ Päiviö Tommilan mukaan sanomalehdet voi nähdä julkisen mielipiteen ilmentäjänä, mutta on myös muistettava, etteivät sanomalehtien takana vaikuttavat ryhmät olleet neutraaleja vaikuttajia, vaan lehtien kirjoittajilla ja toimituksella on aina omat päämääränsä.¹² 1800-luvun lopulta eteenpäin suomalaisiin lehtiin ovat kirjoittaneet varsinaisten toimittajien lisäksi myös erinäiset kirjeenvaihtajat sekä lehtien lukijat, jolloin niiden sisälöstä tulee moniäänisempi, vaikka lehtien toimitus silti valitsi kantoihinsa sopivat tekstit. Tämän vuoksi aineiston kriittinen tarkastelu on tulosten kannalta äärimmäisen tärkeää.

Vaikka käsittelen melkein pelkästään sanomalehtiä, olen ottanut aineistooni mukaan myös kaksi aikakauslehteä: *Naisten äänen* sekä *Työläisnaisen*. Molemmat lehdet ovat naisasialiikkeen äänenkannattajia. Lehtien ottaminen mukaan osaksi aineistoani mahdollistaa naisasialiikkeen sisäisten naiskäsitusten ja niiden ympärille syntyneiden keskustelujen tutkimisen tavalla, joka ei ole mahdollinen pelkästään sanomalehtiä käyttämällä. Suurin osa sanomalehtiin kirjoittaneista ihmisistä oli myös miehiä, ja naisasialiikkeen aikakauslehtien lisääminen aineistooni tuo siihen moniäänisyyttä. Lisäksi sanomalehdet ja aikakauslehdet eivät eronneet toisistaan jyrkästi tutkimallani aikavälillä: Myös sanomalehdet sisälsivät aikakauslehdille ominaista koko perheelle tarkoitettua ajanvietteellistä sisältöä.¹³

Käyttämäni aineisto on tallennettu Kansalliskirjaston digitaalisiin aineistoihin. Tämä vaikuttaa myös aineistoni kattavuuteen, sillä tietokannasta ei löydy kaikkia aikakauden sanomalehtiä, ja hakutoiminnot eivät myöskään välttämättä löydä kaikkea aiheeseen liittyvää tekstiä. Tämä johtuu muun muassa sanomalehtien materiaalisuuden vaikutuksista optiseen tekstintunnistukseen: Sanomalehtien kirjaimet eivät ole olleet standardisoituja, ja muste on voinut ajan myötä myös levitä. Vaikka ihmissilmät pystyisivät lukemaan tätä epäselvempää tekstiä pienellä vaivalla, koneelle se voi olla mahdotonta.¹⁴ Olen tehnyt digitoituihin sanomalehtiin

¹¹ Sorvali 2023, 28; Kortti 2016, 189.

¹² Tommila 1988, 18.

¹³ Tommila 1991, 5; Uino 1991, 13.

¹⁴ Hakkarainen et al. 2012, 106–107.

hakuja käyttämällä seuraavia hakusanoja: “mieheksi pukeutunut nainen”, “naiseksi pukeutunut mies”, “mies naisen vaatteissa”, “nainen miehen vaatteissa”, “mies naisen puvussa”, “nainen miehen puvussa” sekä “miesnainen.” Viimeksi mainitun hakusanan vastinparin “naismies” päädyin jättämään tutkimukseni ulkopuolelle, sillä hakutuloksissa sanaa käytettiin lähinnä tarkoittamaan “naistenmiestä” eikä termillä siis ollut tekemistä sukupuolirajojen ylittämisen kanssa. Lisäksi hakiessani aineistoa lukuun 3.2, jossa käsittelen lyhyesti myös sukupuolirajojen rikkomista viihdemaailmassa, käytin hakusanoja ”naisimitaattori”, ”herrainmatkijatar”, ”damimitatör(en)” ja ”herrimitatör(en)”. Päädyin viiheestä puhuttaessa käyttämään myös ruotsinkielisiä hakusanoja, sillä tällaisia esityksiä mainostettiin huomattavasti enemmän ruotsiksi kuin suomeksi.

Joissakin tapauksissa olen ottanut mukaan myös ruotsinkielisiä tekstejä muutenkin kuin viihdemainontaa käsitellessäni. Tämä johtuu lähinnä tuohon aikaan yleisesti käytetystä niin sanotusta ”leikkaa-liimaa journalismista” (eng. cut-and-paste journalism tai scissors-and-paste journalism) jossa sanomalehdet julkaisivat uudelleen toisten lehtien artikkeleita joko suoraan kopioituna tai hieman muokattuna. Tämä oli keskeinen osa lehdistön toimintaa pitkälle 1900-luvulle asti.¹⁵

Tämä näkyy esimerkiksi *Wiborgs Tidning* -lehdessä 09.07.1878 julkaistun, ”En qvinna i karlkläder” nimisen artikkelin leviämässä tuon heinäkuun aikana. Suorana tai lähes suorana kopiona artikkeli levisi kolmeen muuhun ruotsinkieliseen sanomalehteen,¹⁶ ja kun *Uusi Suometar* 12.7. käänsi uutisen suomeksi otsikolla ”Nainen miehen vaatteissa”, levisi tämä suomennos puolestaan suoraan kopioituna yhdeksään¹⁷ muuhun suomenkieliseen lehteen. *Uuden Suomettaren* suomenkielinen versio ei kuitenkaan ollut tarkka suomennos, vaan juttua oli lyhennetty ja muotoiltu uudestaan, asian pysyessä kuitenkin kutakuinkin samana. Tästä suoran kopioinnin trendistä poikkeaa hiuksen hienosti vain 17.7. *Tapio*-lehdessä julkaistu artikkeli aiheesta, joka suomenkielisyydestään huolimatta ei ole kopio *Uuden Suomettaren* artikkelista, vaan hyvinkin sanatarkka suomennos alkuperäisestä ruotsinkielisestä. Tämä ero näkyy jo artikkelin otsikossa: siinä missä muiden suomenkielisten artikkelien otsikko on aina sama kuin

¹⁵ Salmi et al. 2020, 3.

¹⁶ *Helsingfors Dagblad* 11.7.1878, nro 185, s. 2; *Morgonbladet*, 11.07.1878, nro 158, s. 4, *Åbo Underrättelser* 11.7.1878, nro 184, s. 2.

¹⁷ *Länsi-Suomi* 13.7.1878, nro 28, s. 6; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 13.7.1878, nro 83, s. 1; *Keski-Suomi* 17.7.1878, nro 57, s. 3; *Sanomia Turusta* 17.7.1878, nro 57, s. 2; *Hämäläinen* 18.7.1878, nro 29, s. 2; *Karjalatar* 19.7.1878, *Pohjois-Suomi* 20.7.1878, nro 58, s. 2; *Vaasan Sanomat* 22.7.1878, nro 25, s. 2; *Ahti* 27.7.1878, nro 21, s. 2.

Uuden Suomettaren, eli ”Nainen miehen vaatteissa”, niin Tapion vastaavan artikkelin otsikko on ”Nainen miesten vaatteissa.”¹⁸

Sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen liittyvää aineistoa on samanaikaisesti hankalaa ja yllättävän helppoa löytää digitoidusta sanomalehtiaineistosta: hankalaa siinä mielessä, että löytyvät artikkelit ovat suurimmilta osin hyvin lyhyitä ja hajanaisia, jolloin täytyy olla valmis kaivamaan aineistoa esiin laajalta aikaväliltä ja useasta eri lehdestä ympäri Suomea. Työtä puolestaan helpottaa aineiston digitaalisuus, jolloin hakujen tekeminen suuresta aineistosta nopeutuu. Olen käyttänyt aineiston keräämisessä niin sanottua lumipallometodia, jolle on ominaista lisäaineiston löytäminen jo löydettyjen lähteiden kautta.¹⁹

Omassa aineistossani näkyy aiheeseen liittyvien vakiintuneiden termien vähäinen määrä. 1800-luvun lopulla Suomen kielessä ei vielä ollut monia sellaisia sanoja, joita myöhemmin tultaisiin käyttämään puhuttaessa ihmisistä, joiden sukupuolikokemus tai sukupuolen ilmaisu ei vastaa heidän annettua tai oletettua sukupuoltaan. Esimerkiksi saksankielinen sana transvestit, josta myöhemmin johdetaan suomen kielen sana transvestiitti, keksittiin vasta 1910. Myöskään ”ristiinpukeutuminen” ei ole ollut tutkimallani ajanjaksolla suomalaisille tuttu sana, eivätkä 1900-luvun aikana yleistyvät ”transseksuaali” tai ”transsukupuolinen.”²⁰ Vakiintuneiden termien vähäisyydestä puhuu myös Sandra Hagman teoksessaan *Seitsemän kummaa veljestä* (2016). Hagman käsittelee teoksessaan miesten välisen homoseksuaalisuuden historiaa Suomessa. Hänen mukaansa 1900-luvun alkupuolen lehdistö pyrki olemaan puhumatta miesten välisistä suhteista tai muista siveettöminä nähdystä aiheista, etteivät ihmiset saisi niistä vaikutteita. Tämän takia muun muassa homoseksuaalisuudesta saatettiin puhua kiertoilmauksin. Tämä yhdessä termien vähäisyyden kanssa vaikutti keskusteluun aiheen ympärillä ajan sanomalehdissä.²¹

Tätä Hagmanin kuvailemaa itesesensuuria en ole kuitenkaan löytänyt tarkastelemistani lehti-
leikkeistä, joten kenties aihetta ei pidetty niin siveettömänä lehdistön sisällä kuin esimerkiksi miesten välisiä suhteita. Tähän on voinut vaikuttaa se, että aihetta on usein pidetty huvittavana eikä siten vakavasti otettavana, tai vaihtoehtoisesti tietynlaisiin rikoksiin liittyessä se on nähty

¹⁸ *Tapio*, 17.07.1878, nro 57, s. 2.

¹⁹ Handcock ja Gile 2011, 367–368.

²⁰ Suhonen 2007, 53–54.

²¹ Hagman 2016, 67.

uhkaavana tavalla, josta ihmisiä on pitänyt varoittaa. Kummassakaan hypoteettisessa skenaariossa itesesensuuri lehdistön puolelta ei auttaisi kirjoittajia pääsemään tavoitteisiinsa.

Hakusanojen löytämiseen olen käyttänyt apunani aiemmin mainitun lumipallometodin lisäksi myös Tuula Juvosen kokoamaa sateenkaarihistorian hakusanakirjaa, johon on koottu suomalaiseen sateenkaarihistoriaan liittyvää sanastoa *Helsingin Sanomista* vuosilta 1904–1939. En itse tarkastele *Helsingin Sanomia* tutkimuksessani, ja aikarajauksemme eroavat myös toisistaan, mutta olen kokenut hakusanakirjan tästä huolimatta hyödylliseksi itselleni sen järjestelmällisyyden ja helppokäyttöisyyden ansiosta. Tämän lisäksi hakusanojen löytämisessä itselleni oli avuksi Jan Löfströmin väitöskirja *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*, jossa Löfström käyttää lähteenään muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta löytyvää ”Miesmäiset naiset, naismaiset miehet” –kortistoa.

En ole rajannut tutkimustani tarkoituksella mihinkään tiettyihin lehtiin saadakseni mukaan mahdollisimman suuren määrän aineistoa, sillä aloittaessani tutkimuksen tekemistä pelkäsin, etten löydä tarpeeksi sopivia tekstejä ajan sanomalehdistä. Samasta syystä päädyin ottamaan työhön myös laajasti eri teemoja emansipaatiosta rikollisuuteen ja huumoriin. Lopulta aineistoa löytyi enemmän kuin olin osannut odottaa, ja tämän vuoksi käsittelen vain pientä osaa löytämästäni lähemmin. Pysin kuitenkin jokaisen luvun alussa tuomaan esiin karkeita arvioitani siitä, miten paljon mihinkin teemaan kuuluvaa aineistoa olen kokonaisuudessaan löytänyt, vaikken yleisesti keskitykään määrälliseen analyysiin.

Tekemieni hakujen perusteella tutkimukseeni on valikoitunut mukaan laaja kattaus sanomalehtiä, joiden tietoja esittelen lyhyesti taulukon muodossa liitteessä 1. Tutkimuksessani on mukana yhteensä 35 lehteä laajalta maantieteelliseltä alueelta. Suurimmasta osasta näitä lehtiä olen valinnut lähempään tarkasteluun vain yhden tekstin, kahdeksan lehden kohdalla kaksi tekstiä ja kolmen lehden kohdalla kolme tekstiä.²²

Tutkimukseni tulee keskittymään yleisen sukupuolen ulkoisen ilmaisun lisäksi tarkemmin nimenomaan sukupuolen ilmaisemiseen pukeutumisella. Tämän lisäksi tulen kiinnittämään huomioni muun muassa siihen, millaisissa yhteyksissä esiintyvistä sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta uutisoitiin aineistossani, millaiseen sävyyn asiasta kirjoitettiin ja riippuiko uutisoinnin sävy tästä asiayhteydestä. Pysin analyysillani myös nostamaan esiin, mitä näiden sanomalehtitekstien perusteella voi päätellä ajan käsityksistä sukupuolten välisistä rajoista. Tulen

²² Liite 1.

käyttämään apunani muun muassa lähilukemista sekä kontekstointia, eli tutkittavien asioiden sijoittamista ajalliseen ja kulttuuriseen asiayhteyteensä.²³

1.3 Tutkimuskirjallisuus, aiempi tutkimus ja työn eteneminen

Lähdeaineistoni vuoksi sanomalehdet ja sanomalehtitutkimus säilyvät kantavana teemana läpi työni. Tähän liittyvää käyttämäni tutkimuskirjallisuutta ovat esimerkiksi Satu Sorvalin väitöskirja *Sapenpurkua ja sanasotia: 1800-luvun lopun suomalaislehdistön ärtynyt tunne- ja keskustelukulttuuri* ja Jukka Kortin *Mediahistoria. viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Sorvalin väitöskirja sekä hänen artikkelinsa ”Äkäiset akat ja kiivaat herrat” *Ennen ja nyt* -lehdessä käsittelevät 1890-luvun suomalaisen lehdistön keskustelukulttuuria yleisönosastokirjoituksissa tunteiden historian näkökulmasta, keskittyen erityisesti ärtymykseen. Hänen edellä mainittua artikkeliaan olen käyttänyt apunani erityisesti luvussa 2.1.

Kortin *Mediahistoria* on puolestaan kattava yleisteos viestinnän historiasta Suomessa ja maailmalla, ja olen käyttänyt sekä sitä että Sorvalin väitöskirjaa saadakseni parempaa yleiskuvaa ajan lehdistöstä ja sen toiminnasta. Lehdistön ja sen lukijakunnan suhteen ymmärtämisessä minua on auttanut myös Heikki Kokon *Media History* -lehdessä julkaistu artikkeli ”From Local to Translocal Experience: The Nationwide Culture of Letters to the Press in Mid-1800s Finland”, joka käsittelee niin sanottuja maaseutukirjeitä suomalaisissa sanomalehdissä.

Sanomalehtien ja lehdistön historian klassikkoteoksiin kuuluu myös Päiviö Tommilan toimitama *Suomen lehdistön historia* -sarja. Olen keskittynyt sarjan osiin 1, 2 ja 5–8. Sarjan ensimmäinen osa kattaa aikakauden sanomalehdistön synnystä Suomessa aina vuoteen 1905, ja toinen osa puolestaan ajan suurlakosta talvisotaan. Osat viidestä seitsemään ovat hakuteoksia, joita olen käyttänyt apunani saadakseni perustietoa yksittäisistä nimikkeistä. Osa kahdeksan puolestaan esittelee aikakausilehdistön historiaa.

Toinen kaikissa luvuissa esiintyvä keskeinen teema on sukupuoli. Sukupuoleen ja sen historiaan liittyvään tutkimuskirjallisuuteen kuuluu jo aiemmin esittelemäni Judith Butlerin klassikkoteos *Gender Trouble*, sekä Jan Löfströmin *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*. Kirjassaan Löfström analysoi homoseksuaalisuuden läsnäoloa ja paikkaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun suomalaisen agraarikulttuurin sukupuoleen liittyvässä kuvastossa. Hän käsittelee kirjassa myös sellaisia suullisena perinteenä säilyneitä tapauksia, joissa henkilöiden ulkoinen

²³ Saarelainen 2013, 244–245.

sukupuolen ilmaisu ei ole sopinut aikansa ja yhteisönsä normeihin. Vaikka Löfström lähestyykin aihetta nimenomaan homoseksuaalisuuden näkökulmasta, on hänen tutkimuksensa aikakauden suomalaisen maaseudun käsityksistä liittyen sukupuoleen tärkeää omalle tutkimukselleni erityisesti hahmottaakseni aikakauden maaseudun käsitystä sukupuolten välisistä eroista ja reaktioista sukupuolten välisten rajojen ylityksiin.

Sukupuolen moninaisuuden käsittelyä suomenkielisissä sanomalehdissä ei ole juurikaan ennestään tutkittu. Aihetta koskevia tai sivuavia opinnäytetöitä löytyy kyllä muutama viime vuosilta, esimerkiksi Kreetta Savolaisen pro gradu -tutkielma *Representation of sex, sexuality, and gender norms in the newspaper Kaleva in the 1920s and the 1930s* vuodelta 2022 tai Jani Mäkelän vuonna 2023 valmistunut pro gradu *Toisenlaiset. Transihmisten kirjoitukset transsukupuolisuudesta saksalaisissa LGBT-ihmistien aikakauslehdissä 1920- ja 1930-luvuilla*. Mäkelän työ käsittelee Weimarin ajan Saksaa eikä Suomea, ja kummassakin työssä on omaani verrattuna myöhäisempi aikarajaus. Savolaisen työtä en ole valitettavasti päässyt lukemaan, sillä se on luettavissa pelkästään Oulun yliopiston tiloissa.

Olen jakanut työni kahteen isompaan osioon, joissa käsittelen ensin itseilmaisua ja tämän jälkeen valeasua sukupuolen ilmaisun moninaisuuden taustasyynä. Olen päätenyt dispositiossani nimenomaan tähän jaotteluun sen takia, että koen tämän jaon tuovan hyvin esiin sitä, miten eri tavoilla sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen ja sukupuolirajoja rikkovaan pukeutumiseen voitiin reagoida lehdistön puolelta riippuen siitä, mikä tämän käytöksen perimmäiseksi syyksi oletettiin.

Aloitin työni luvussa kaksi käsittelemällä tapauksia, joissa sukupuolen ilmaisun moninaisuus on nähty osana henkilön tai ryhmän itseilmaisua. Käsittelen aihetta ensin naisten emansipaatioon liittyvän uutisoinnin kautta. Selvitän tämän uutisoinnin analysoinnin kautta muun muassa sitä, millaisia muutoksia ajan sukupuolikäsityksissä on tapahtunut tuohon aikaan ja miten näitä muutoksia vastaanotettiin.

Naisasialiikettä Suomessa on tutkinut muun muassa Riitta Jallinoja teoksessaan *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet*. Oman tutkimukseni kannalta hänen teoksensa tärkein osa on sen toinen luku, ”Naisasialiikkeen ensimmäinen taistelukausi 1884–1908”, jossa hän käsittelee muun muassa liikkeen keskeisimpien yhdistysten syntyä ja toimintaa sekä liikkeen suhdetta aikakauden muihin yhteiskunnallisiin liikkeisiin, kuten suomenmielisyteen, raittiusliikkeeseen tai työväenliikkeeseen. Tässä luvussa hän käsittelee myös naisasialiikkeen naiskäsitystä ja sen syntyhistoriaa.

Kati Mikkolan väitöskirja *Tulevaisuutta vastaan: uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen* käsittelee puolestaan hyvin laajasti suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia ja niiden vastaanottoa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Näitä muutoksia tapahtui myös pukeutumisen saralla, ja nämä muutokset yhdistyvät jonkin verran myös ajan sukupuolikäsityksiin. Pukeutumisen muutoksen ja sukupuolikäsitysten yhtymäkoh-
tia käsitellään myös Anna Niirasen ja Arja Turusen toimittamassa teoksessa *Säädyllistä ja säädyttöä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Tässä teoksessa olen keskittynyt erityisesti Arja Turusen artikkeliin ”Säädyttöä ja miesmäistä. Naisten housut ja sukupuolikäsitysten muutos 1900-luvulla”, Kati Mikkolan artikkeliin ”Uskonnolliset, yhteiskunnalliset ja moraaliset uhkakuvat. Säädynmukaisen pukeutumisen murtuminen 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa” ja Anna Niirasen artikkeliin ””Kevyt, väljä, lämmin” Raskausajan ja synnytyksen pukeutumisen ideaalit 1800-luvulla.”

Tämän jälkeen siirryn käsittelemään henkilökuviksi nimittämiäni uutisia ja artikkeleita. Nämä tekstit keskittyivät kertomaan jostain tietystä yksittäisestä henkilöstä ja hänen sukupuolen ilmaisustaan, ja ne voivat kertoa muun muassa siitä, millaisia rajoja naiseuden ja mieheyden välille käsitettiin tutkimusaikavälillä ja millaisia mahdollisuuksia noiden rajojen ylittämislle käsitettiin olevan. Tässä luvussa käyttämäni tutkimuskirjallisuutta ovat esimerkiksi Jan Löfströmin edellä mainittu teos *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*.

Koska luvussa 2.2 käsittelemäni tapaukset kertovat henkilöistä, jotka ovat kaikesta päätellen eläneet elämänsä eri sukupuolen roolissa kuin mihin heidät on syntymässä asetettu, yhdistyy luvun tutkimuskirjallisuus väistämättä myös transhistorian tutkimukseen. Tältä alalta olen luenut muun muassa Susan Strykerin *Transgender history*, joka valottaa transihmisten historiaa aikana ennen nykyaikaisen terminologian syntyä. Lisäksi omaa tutkimustani tukee huomattavasti myös Emil Santtu Uutun teos *Huomioita nimestä*, jossa hän käsittelee samaa tapausta kuin itsekin käsittelen luvussa 2.2. Hän on kuitenkin jättänyt tutkimuksensa ulkopuolelle sanomalehtiaineiston, johon itse puolestani keskityn.

Työni kolmannessa luvussa käsittelen tapauksia, joissa sukupuolinormeja rikkovaa pukeutumista käsiteltiin sanomalehdissä valeasuna. Valeasuksi käsitän tässä sekä kirjaimelliset valeasut, joiden tarkoitus on peittää henkilön ”oikea” identiteetti, että myös esimerkiksi piloihin ja viihteeseen liittyvät vale- ja esiintymisasut.

Luvun ensimmäisessä alaluvussa analysoin tapauksia, joissa sanomalehdet kirjoittivat asiasta rikoksena tai rikokseen liittyvänä toimintana. Aihetta ei ole suoranaisesti tutkittu aiemmin,

mutta rikollisuuden ja rikoksen torjunnan historiaa yleisemmin on kyllä tutkittu Suomessa. Tähän liittyy esimerkiksi Heikki Ylikankaan teos *Wallesmanni: kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*, jossa käsitellään nimismiesten ammattikunnan historiaa keskiajalta 1900-luvulle. Teos valottaa nimismiesten ja poliisin tehtäviä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, sekä heidän suhdettaan muihin kansalaisiin.

Alaluvussa 3.2 analysoin puolestaan sanomalehtiaineistoa, joka käsittelee sukupuolirajojen rikkomista huumorin ja viihteen kontekstissa. Puhuessani huumorista tarkoitan käsitettä sen laajimmassa merkityksessä, joka käsittää muun muassa koomisuuden, kaskut, vitsit ja käytännön pilat. Analysoin tässä esimerkiksi uutisia, jotka muistuttavat kerronnaltaan huomattavan paljon saman aikakauden kaskuperinnettä. Käytänkin kaskuperinteen ja kaskujen huumorin tutkimusta apunani tässä luvussa. Aiheesta on kirjoittanut jo edellä mainitsemani Jan Löfströmin lisäksi muun muassa Seppo Knuutila teoksessaan *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena*, jossa Knuutila analysoi kansanomaisen maailmankuvan ja kansanhuumorin näkymistä isäntien ja renkien suhteita koskevissa kaskuissa. Hän käsittelee muun muassa sitä, millaisia asioita nähtiin mahdollisina ja mahdottomina, tosina ja valheellisina kansanomaisessa maailmankuvassa, ja miten näitä tosimaailman hierarkioita ja jakoja puolestaan sekä vahvistettiin että rikottiin kaskujen maailmassa. Erityisesti tämä rajojen vahvistaminen ja häivyttäminen huumorin keinoin on hyödyllistä omalle tutkimukselleni.

Huumorin lisäksi käsittelen luvussa 3.2 myös viihdettä esityksiä ja esiintyjä koskevien mainosten sekä arvostelujen kautta. Keskityn esityksiin, joissa sukupuolirajoilla leikittely on ollut keskeisessä osassa. Tällaisia esiintyjä on suomeksi kutsuttu esimerkiksi termeillä ”naisimitaattori” tai ”herrainmatkijatar”, joista molemmat ovat käännöksiä ruotsinkielisistä termeistä ”damimitatör” ja ”herrimitatör”. Aiheessa minua kiinnostaa erityisesti se, miten tällaisiin esityksiin on reagoitu ja miten ne on otettu vastaan. Pohdin niiden kohdalla myös sitä, onko tällaisia esityksiä ylipäättään nähty sukupuolirajoja rikkovina, vai ovatko ne pikemminkin vahvistaneet ajan sukupuolinormeja tekemällä rajojen ylittamisestä naurettavaa. Suomalaista viihdemaailmaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa on tutkinut laajasti esimerkiksi Sven Hirn. Teoksessaan *Sävelten tahtiin. Populaarimusiikki Suomessa ennen itsenäisyyttämme* hän kartoittaa populaarimusiikin esiintyjä, esityksiä ja niiden vastaanottoa Suomessa 1600-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Hirn on tutkimuksessaan käyttänyt nimenomaan sanomalehtiä runsaasti lähdeaineistonaan, ja käsittelee ajoittain myös nais- ja miesimitaattoreita ja heidän esityksiään.

Tämän jälkeen etenen loppulukuun, jossa reflektoin tutkimustuloksiani. Pysin työlläni tuomaan paremmin esille 1900-luvun alun lisäksi myös 1800-luvun lopun sanomalehtien keskustelua liittyen sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen, ja pyrin sitomaan tätä keskustelua muihin muutoslinjoihin, jotka tänä aikakautena vaikuttivat ihmisten käsityksiin sukupuolesta, sukupuolten välisistä rajoista ja niiden ylittämisen mahdollisuuksista.

2 Itseilmaisu

2.1 Naisasialiike ja pukeutumisen murros - Sukupuolikäsitykset muutoksessa

Tässä alaluvussa tarkoitukseni on avata tutkimani aikavälin lehdistön esittämiä näkemyksiä sukupuolesta ja sukupuolten välisistä rajoista erityisesti liittyen naisasialiikkeeseen. Tämän keskustelun tutkiminen valottaa sitä, miten tällä ajanjaksolla käsitettiin, luotiin ja toistettiin mieheyttä ja naiseutta sekä erontekoa miesten ja naisten välillä.

1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku olivat suomalaisessa yhteiskunnassa muutoksen aikaa monella tapaa. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisimmat muutokset vaikuttivat nimenomaan ajan käsityksiin naiseuden ja mieheyden välisistä eroista. Tässä luvussa keskityn erityisesti naisasialiikkeeseen, mutta sivuan myös pukeutumisessa tapahtunutta murrosta erityisesti maaseudulla vuosisadan vaihteessa. Molemmat näistä muutoksista herättivät paljon keskustelua erityisesti liittyen sukupuoleen.

Naisasialiikkeen tavoitteena 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa oli naisten aseman parantaminen sekä naisten yhteiskunnallisen liikkumavaran laajentaminen. Vuonna 1906 suomalaiset naiset saivat oikeuden äänestää ja asettua ehdolle vaaleissa, ja tätä muutosta naisasialiike oli ajanut jo 1800-luvun lopulla. Liikkeen historia Suomessa aloitetaan usein vuodesta 1884, jolloin Suomen Naisyhdistys perustettiin, mutta yhdistys ei ollut aikakaudellaan silti ainoa laatuaan: Muita aikakauden isompia naisasian ympärille keskittyneitä yhdistyksiä olivat 1892 perustettu Naisasialiitto Unioni, 1902 perustettu Suomalainen Naisliitto sekä 1900 perustettu Suomen Sosialidemokraattinen Naisliitto, vuoteen 1906 asti Työläisnaisten liitto. Viimeksi mainittua lukuun ottamatta liike oli Suomessa isoilta osin porvarillinen. Liike keskittyi erityisesti naisten kansalaisoikeuksiin, kuten äänioikeuteen, sekä naisten oikeuksiin työelämässä ja perheen sisällä. Vaikka liikettä yhdistivät samanlaiset tavoitteet, ei se kuitenkaan ollut ideologialtaan täysin yhtenäinen, ja liikettä edustavia yhdistyksiä erotti toisistaan myös poliittiset näkemuserot ja yhteydet eri puolueisiin: Naisyhdistyksen yhteydet olivat lähinnä Suomalaiseen puolueeseen, Unionin Ruotsalaiseen kansanpuolueeseen, Sosialidemokraattisen Naisliiton Sosialidemokraattiseen puolueeseen ja Suomalaisen Naisliiton Nuorsuomalaiseen puolueeseen.²⁴

²⁴ Jallinoja 1983, 32, 51, 57.

Naisasialiikkeen ja sanomalehdistön suhde on ollut moninainen. Naisasialiikkeen yhdistyksillä oli äänenkannattajinaan omia lehtiään, kuten Suomalaisen Naisyhdistyksen julkaisema *Koti ja Yhteiskunta*, Sosialidemokraattisen Naisliiton *Työläisnainen* tai Suomalaisen Naisliiton luotsaama *Naisten Ääni*. Naisasialiikkeestä ja sen toiminnasta ja tavoitteista kirjoitettiin kuitenkin myös asiaan vihkiytyneiden lehtien ulkopuolella. Monet tällaisetkin lehdet kirjoittivat naisten oikeuksista myönteisesti, ja esimerkiksi *Wiipuri*-lehti jopa mainosti itseään vuonna 1897 sanoilla ” Naisten oikeuksien lämmin puolustaja Wiipuri on aina oleva.”²⁵ Naisasialii-kettä ja sen tavoitteita kuitenkin myös arvosteltiin lehdistön toimesta, ja naisasialiikkeen aktiivit myös arvostelivat lehdistön jäseniä heidän suhtautumisestaan naisten oikeuksiin.²⁶

Esimerkki kielteisemmästä suhtautumisesta naisasialiikkeeseen löytyy *Aurasta* vuodelta 1899, jolloin lehdessä julkaistiin elokuussa kirje otsikolla ”Naisliike ulkomaalla.” Kirje on käänös ulkomaisessa lehdessä julkaistusta alkuperäisversiosta, ja käsittelee sisällön perusteella nimenomaan Iso-Britannian naisasialii-kettä. Kirjeen sisältö on kuitenkin koettu myös suomalaisia koskettavaksi, sillä saatetekstin mukaan kirjeessä puhutaan ”niistä liiallisuuksista ja erhe-tyksistä, jotka uhkaavat viedä naiskysymyksen väärälle tolalle.”²⁷

Mekin olemme jo kauan sitten naisten tilan parantamisen puolesta puhuneet siten että hän olisi henkisesti suhteessa kasvatettava oikein käsittämään yhteiskunnallisia kysymyksiä ja että awattaisiin ansionlähteitä ja elämänuria, jotka owat naiselle sopivat. Mutta se on aiwan kokonaan toista, että koettaa poistaa rajaa miehen ja naisen väliltä. Löytyyhän jo kylliksi akkamaisia miehiä ja miesnaisia. [...] Sanalla sanoen, että waltiollinen äänioikeus naiselle, mistä wälttämättömästi seuraa että naissuwulla tulee olemaan osallisuus waltion hallitukseen, tulee turmelemaan perheen ja sen kanssa myöskin waltion.²⁸

Lontoosta käsin kirjoitettu kirje on julkaistu *Auran* sivulla neljä. Edeltävältä sivulta kolme löytyvät muun muassa otsikot ”Maaseudun kirjeitä”, ”Auran toimitukselle” ja ”Matkamuistelmia.” Kirje yhdistyy näiden tekstien kanssa samaan osioon lehteä: 1800-luvun lopun sanomalehdissä sivut kolme ja neljä oli usein varattu nimenomaan lehden toimituksen ulkopuolisten henkilöiden kirjoittamille teksteille, vaikka näiltä sivuilta löytyi usein tällaisten tekstien lisäksi myös pikku-uutisia ja ilmoituksia. Ulkopuolisten kirjoittamia tekstejä olivat esimerkiksi yleisönosastokirjoitukset ja maaseutukirjeet, mutta joskus myös edeltävän kaltaiset muualta

²⁵ Malmberg 1998, 193; *Wiipuri*, 10.12.1897, nro 287, s. 1.

²⁶ Jallinoja 1983, 49.

²⁷ *Aura*, 17.08.1889, nro 190, s. 4. *Auraa* julkaistiin Turussa vuosina 1881–1896, jonka jälkeen sitä julkaistiin vuodesta 1900 vuoteen 1964 asti *Uusi Aura* -nimellä. Lehti perustettiin nimenomaan fennomaniaa ajamaan, ja se oli poliittisesti vanhasuomalainen. Vuonna 1889 lehteä julkaistiin kahdesti viikossa. Tommila et al. 1988c, 189–190.

²⁸ *Ibid.*

lainatut tekstit. Nämä antoivat väyliä lukijakunnalle ilmaista omia mielipiteitään suhteellisen vapaasti, mutta käytännössä lehden toimitus valikoi lehteen päätyvät ulkopuolisten kirjoittajien tekstit usein hyvinkin tarkkaan. Työlään valikoinnin tavoitteena oli saada lehteen tekstejä, jotka tavalla tai toisella tukivat tai hyödyttivät lehden omaa kantaa aiheeseen. Myös lehden agenda vastustavat kirjoitukset saattoivat lopulta hyödyttää toimitusta, sillä ne antoivat toimitukselle mahdollisuuden julkaista niiden mukana lehden oman vastauksen aiheeseen.²⁹

Koska näille sivuille on perinteisesti valittu ulkopuolisten tekstejä, jotka nimenomaan vastasivat toimituksen omaa linjaa asiassa, voisi olettaa, että he ovat myös jakaneet kirjeen alkupeiräisen kirjoittajan ajatukset liittyen naisasialiikkeen tavoitteisiin liittyviin uhkakuviin. Kuvaa myötämielisyydestä vahvistaa myös se, ettei lehden toimitus ole julkaissut kirjeen yhteydessä mitään omaa vastakkaista kantaansa esiintuovaa vastausta.

Kirjeessä näennäisesti puolletaan naisille niitä oikeuksia, joita ajan naisasialiikekin ajoi. Näihin kuuluivat esimerkiksi oikeus laajempaan vapauteen sekä yhteiskunnallisessa elämässä että työelämässä. Kirjeen kirjoittajan mukaan naisasialiikkeen kannattajat ovat kuitenkin menneet asian tavoittelussa liian pitkälle. Erityisen mielenkiintoinen on ilmaus ”koettaa poistaa rajaa miehen ja naisen väliltä.” Näkemykset sukupuolinormeista ja -rooleista kävivät läpi murrosta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa, ja naisasialiikkeen ajama ajatus niin sanotusta ”uudesta naisesta” osallistui tähän murrokseen.³⁰

Naisasian kannattajien ajama uudenlainen naiskäsitys koettiin uhkana ajan yhteiskunnassa. 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa naisiin kohdistuvat roolit ja odotukset vaihtelivat esimerkiksi säädyn, luokan, asuinpaikan, siviilisäädyn tai iän mukaan. Maaseudun talonpoikaiselta emännältä oletettiin hyvin erilaista naiseuden esitystä kuin kaupungin yläluokkaan kuululta nuorelta naiselta. Naiseuden ideaaliin kuului kuitenkin kautta rantain hyvin samanlaisia piirteitä, kuten esimerkiksi oletus äitiydestä ja naisen työn keskittymisestä kodin sisäpuolelle.³¹

Naisasian kannattajat horjuttivat tätä totuttua kuvaa naisesta ja naiseudesta ajamalla naisten oikeuksia valita itse elämänsä suunta ilman ulkoisia pakottavia tekijöitä. Riikka Jallinojan mukaan liikkeen varhaisten yhdistysten aktiivien naiskäsitys mukaili muun muassa John Stuart Millia sekä Mary Wollstonecraftia. Hän kirjoittaa, että molempien naiskäsitys perustui

²⁹ Sorvali 2023, 56.

³⁰ Parente-Čapková 2005, 143; Sorvali 2022, 3.

³¹ Sorvali 2022, 9–10.

individualismiin, jossa nainen tai ihminen yleensä ei lähtökohtaisesti näyttäyty minkään ryhmän osana vaan omana itsenäisenä yksilönään. Liikkeen varhaiset aktiivit korostivat muun muassa koulutuksen ja kodin ulkopuolisen työnteon teemoja kansalaisoikeuksien lisäksi.³²

Naisasialiikkeen sisälläkin oli kuitenkin useita toisistaan eroavia käsityksiä siitä, millaisia naiset ovat tai millaisia naisten kuuluisi olla: Osa kannattajista ajatteli, että vaikka naiselle kuului täysi vapaus valita itse elämänsä suunta ja sisältö, niin naiselle oli kuitenkin luontaista haluta olla äiti ja keskittyä perhe-elämään. Heistä tämän kuului kuitenkin nimenomaan kummuta sisäsyntyisistä syistä eikä esimerkiksi miesten painostuksesta tai yhteiskunnan odotuksista. Ajan yhteiskunnalle normaalia sukupuolten välistä työnjakoa ei siis aina kyseenalaistettu edes naisasialiikkeen sisällä. Naiset ja miehet nähtiin kahtena toisistaan täysin eroavana ryhmänä, joille kuului samat oikeudet, mutta eri velvollisuudet. Sukupuolen nähtiin vaikuttavan ihmisen luontoon, joka puolestaan ohjasi sitä, millaisiin tehtäviin kukin oli sopivin. Naiset esimerkiksi nähtiin miehiä paremmin sopivina siveellisyysvalistukseen, ja miehet taas politiikkaan.³³

Ajan sukupuolikäsitys perustui siis vahvaan erontekoon naisten ja miesten välillä: Jotkin asiat olivat sopivia vain miehille ja toiset vain naisille. Näitä erontekoja perusteltiin miesten ja naisten ”luonnon” lisäksi myös biologisilla tekijöillä. Näitä perusteluita avataan esimerkiksi *Kansan Lehdessä* lokakuussa 1911 julkaistussa artikkelissa otsikolla ”Syyt naisten palkkojen pienemmyyteen.” Artikkelit olivat *Kansan Lehdelle* ominaista sisältöä, sillä ajan työväenlehdissä suurin osa palstatilasta annettiin yleensä kantaa ottavalle aineistolle, uutisten jäädessä vähemmälle huomiolle.³⁴

Artikkelin kirjoittajan mukaan ”erilainen woimasuhde miehen ja naisen välillä oli ja on vielä nytkin aiheena siihen työhjakoon, mikä on olemassa eri sukupuolien kesken.”³⁵ Hänen antamansa syyt perustuvat lähinnä nähdyille eroille naisten ja miesten luonteissa ja biologiassa. Kirjoittajan mukaan naiset ovat fyysisesti miehiä heikompia, jonka lisäksi he sopivat luonnoltaan huonommin esimerkiksi tehdastöihin, sillä he ovat luonnostaan passiivisempia ja siten huonompia pitämään puoliaan työnantajaa vastaan. Artikkelista nousee esiin myös ajan naiskäsitykseen ja -ihanteeseen vahvasti kuuluneet äitiys ja avioliitto:

³² Jallinoja 1983, 53–57.

³³ Jallinoja 1983, 65; Sorvali 2022, 9.

³⁴ Ekman-Salokangas, Aalto, Salokangas 1988b, 265.

³⁵ *Kansan Lehti*, 21.10.1911, nro 243, s. 3. *Kansan Lehti* ilmestyi Tampereella 15.12.1898 - 03.04.1918 ja 2.1.1920-9.10.1992. Lehti ilmestyi nimellä *Kansan Sana* aikavälillä 10.1.1919-31.12.1919. Alkamishetkellään *Kansan Lehti* oli Suomen kolmas sosiaalidemokraattinen sanomalehti, edeltäjinään helsinkiläinen *Työmies* sekä tamperelainen *Työläinen*, joka oli kuitenkin lopettanut toimintansa jo 1894. Tommila et al. 1988b, 264–265.

Mutta että nainen on syntynyt äitiyteen ja kaikki siihen liittyvät seikat häntä ehdottomasti estävät samassa määrin tekemästä yhtämittaista ansiotyötä kuin mies, sitä kuitenkaan ei kukaan voi kieltää. [...] Naimisissa oleville naisille, jotka ateleereissa työskentelevät, on kodinhoito pääasia ja työpaja siwuseikka. He panevat siitä syystä työhönsä vähemmän voimaa, huomiota, ja vähemmän täydellisyntymiseen pyrkimystä. Nuorille tytöille, jotka käyvät tehtaissa, on tuo huolimattomuus vielä ominaisempaa. Enimmäkseen owat ne heille häiden odotusaleja, jotka puolestaan jälleen johtawat heidät kotiin; he eiwät juuri wälitä säännöllisestä työhöntulemisesta, josta seuraa ettei heihin woida luottaa.³⁶

Tässä naiseuteen ei pelkästään oletusarvoisesti liitetä äitiyttä ja avioliittoa, vaan nämä seikat esitetään myös naisen luonnolle ominaisina, sisäsyntyisinä tarpeina. Avioliitto, perhe ja toive perheen perustamisesta menevät kirjoittajan silmissä naisilla kaiken muun edelle. Tämä näkemys ei ole ajalleen mitenkään tavaton, vaan suhteellisen yleinen. Monien naisten oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa usein hyvin hankala sovittaa yhteen työuraa ja perhettä, ja heidän työpanostaan arvostettiin usein myös vähemmän.³⁷

Mielenkiintoisinta tässä kuitenkin on, että artikkelista ilmenevä ajatus naisista miehiä huonompana ja vähemmän arvokkaana työvoimana eli myös naisasialiikkeen sisällä. Yllä oleva *Kansan Lehdessä* julkaistu artikkeli on itseasiassa löytämäni mukaan julkaistu ensimmäisen kerran nimenomaan *Työläisnaisessa*, Sosialidemokraattisen Naisliiton äännekannattajassa 10. elokuuta 1911, melkein kaksi kuukautta ennen *Kansan Lehteä*. Tästä lehdestä selviää, että tekstin alkuperäinen kirjoittaja on ”Georges Renard, professori College de Francessa.” Teksti on julkaistu *Työläisnaisessa* ilman lisäkommentteja. Renardin lopullinen tavoite tekstiä kirjoittaessa on mahdollisesti ollut luokkakysymysten korostaminen naisasiakysymyksen yli, sillä tekstin lopussa hän korostaa sitä, miten muun muassa lasten ja vankien käyttäminen halpatyövoimana vie työmahdollisuuksia naisilta. Näin hänen mukaansa ”[...] kysymys naisten palkoista siirtyy kysymykseksi miesten palkoista, sukupuolikysymys muuttuu luokkakysymykseksi.”³⁸ Sosialidemokraattinen Naisliitto pyrki ajamaan nimenomaan työläisnaisten asiaa, ja he olivat erityisen kiinnostuneita nimenomaan luokkakysymyksistä.³⁹

³⁶ *Kansan Lehti*, 21.10.1911, nro 243, s. 3.

³⁷ Mikkola 2009, 176.

³⁸ *Työläisnainen*, 10.08.1911, nro 30–31, s. 6. *Lehteä* julkaistiin 1906–1923, ja se ajoi nimenomaan Sosialidemokraattisen naisliiton asiaa. *Lehti* oli erityisesti alkuvuosinaan vahvan luokkatietoinen, arvostellen aikansa porvarillisempia naisyhdistyksiä. *Lehti* vaati työläisnaisten lisäksi parempia oikeuksia myös esimerkiksi naimattomille äideille, ja ajoi myös raittiusliikkeen asiaa. Poliittisten tekstien lisäksi *lehti* sisälsi kaunokirjallisia tekstejä sekä kodinhoito-ohjeita. *Lehteä* julkaistiin säännöllisesti vuoteen 1914, tämän jälkeen satunnaisesti vuoteen 1920, ja viimeiset vuodet jälleen säännöllisemmin Sosialidemokraattisen Naisliiton lakkauttamiseen asti vuonna 1923. Minkkinen 2015, 5–7; Katainen 2013, 153–157.

³⁹ Minkkinen 2015, 5–7.

Naisasialiikkeen sisällä olikin siis paljon erilaisia mielipiteitä liittyen naisen ja miehen kategorioiden eroihin. Näiden totuttujen erojen liiallista hälventämistä kritisoitiin niin liikkeen sisällä kuin sen ulkopuoleltakin. Koska naisen ja miehen kategoriat nähtiin toisistaan erillisinä, pyrkimykset parantaa naisten asemaa antamalla heille samoja oikeuksia kuin miehillä nähtiin joskus yrityksenä tehdä naisista miestä muistuttavia, kuten luvun alussa käsittelemässäni *Auran* kirjeessä näkyy. Tämä ajatus näkyy käytännössä myös sanan ”miesnainen” käytössä naisasian kannattajista puhuttaessa aikakauden sanomalehdissä. ”Miesnaisella” tarkoitettiin tähän aikaan yleisesti maskuliinista tai miehekästä naista, joskus myös miehen ja naisen väliinputoajaa.⁴⁰

Miesten ja naisten välistä eroa ei ylläpidetty kuitenkaan vain naisasialiikkeen ulkopuolelta. ”Miesnaisiksi” tulemistä vastustivat myös monet naisasialiikkeen sisällä, kuten näkyy muun muassa tekstissä, jossa Klara Zetkin⁴¹ puhuu naisasialiikkeen tavoitteista *Työläisnainen*-lehdessä 16.1.1908. Zetkin oli tunnettu saksalainen sosialisti ja naisasianainen, ja teksti on mahdollisesti käännetty lainaus jostakin hänen tuotoksestaan. Merja Minkkisen mukaan lehden toimitussihteeri Hilja Pärssinen tunsu Zetkinin henkilökohtaisesti, ja käänsi joitakin hänen tekstejään suomeksi *Työläisnaisessa* julkaistavaksi.⁴² Lehti ei kuitenkaan anna tälle nimenomaiselle tekstille mitään lähdettä Zetkinin nimen lisäksi. Teksti puhuu naisasialiikkeen naiskäsityksestä ja kirjoittajan omasta näkemyksestä siitä, millainen naisasialiikkeen ihanteen mukaisen naisen kuuluisi olla.

Naisliikkeen lopputarkoituksena ei siis ole mikään miesnainen. Se ei tahdo, että nainen apinoitsee miestä ja tarkastaa, ”mitenkä hän rykii ja mitenkä hän sylkii.” Se taistelee päinvastoin hänen yhteiskunnallisen liikuntavapautensa puolesta, johon sisältyy naisen kehitys naiselliseksi täysihmiseksi.⁴³

Zetkinin mukaan ”miesnainen” ei kuulu naisliikkeen lopputavoitteisiin. Ei ole kuitenkaan täysin selvää, mitä ”miesnainen” tarkoittaa juuri hänelle. Muun tekstin kautta arvelisin, että hänelle ”naiselliseen täysihmisyyteen” sisältyy jo edellä puhuttu itsenäinen nainen, jolla on kuitenkin rakastava puoliso ja onnelliset lapset:

Todellisen naisellisuuden kuolettaminen estää inhimillisyyden kehitystä ja siitä johtuu tuo väärään joutunut miesmäisyys. Ihmisenä toimii varmaankin yleensä

⁴⁰ Ks. esim. *Työläisnainen*, 16.01.1908, nro 3, s. 4; *Itä-Suomen Sanomat*, 11.02.1908, nro 17, s. 3; *Uusi Aura*, 31.05.1914, nro 123, s. 8.

⁴¹ Zetkinin etunimi on lehdessä kirjoitettu K:lla, vaikka yleisesti kirjoitusasu on C:llä. Käytän tässä hänestä sukunimeä selvyuden vuoksi.

⁴² Minkkinen 2015, 3.

⁴³ *Työläisnainen*, 16.01.1908, nro 3, s. 4.

täydellä kypsyneellä voimalla se nainen, joka on saanut rakkauden onnea osakseen ja näkee, miten hänen omat ja hänen rakkaan puolisonsa harrastukset kasvavat ja varttuvat terveissä lapsissa. Naisena toimittanee se nainen parasta, joka täysin keskittyneenä ihmisenä ulkopuolella kotiansa on niin kuin kotona, antaa lapsilensa kalliina perintönä voimakkaasti kehittyntä inhimillisyyttä ja perheen elämässä esiintyy elvyttävänä, eteenpäin ponnistavana voimana.⁴⁴

Miesnainen ja naisellinen täysihminen asetetaan tekstissä vastakkain, joten voisi ajatella, että ”miesnainen” merkitsee kirjoittajalle miesmäisen naisen lisäksi jotenkin vajaata tai kesken-eräistä naista, naista, joka ei ole saavuttanut täyttä potentiaaliaan. Tämä tulee esiin myös siinä, miten hän kirjoittaa ”todellisen naisellisuuden kuolettamisesta”, joka viitannee juuri näiden naiselle kuuluvina nähtyjen tehtävien, kuten lasten kasvatuksen, huomiotta jättämiseen.

Zetkin korostaa niin naisen osaa itsenäisenä kodin ulkopuolella toimivana ihmisenä kuin naisen roolia perheessä. Lasten hoito ja kasvatusta nähtiin edelleen luonnollisena naisen tehtävänä. Riitta Jallinoja on tutkinut vuosien 1884–1908 naisasialiikkeen omien lehtien sisältöjen kah-tiajakoa, sanoen, että sisällössä toisaalta luotiin uutta kuvaa itsenäisestä naisesta, jolla olisi miehen kanssa sama yhteiskunnallinen liikkumavara, ja toisaalta korostettiin ja ihannoitiin myös aikakauden kuvaa naisesta ”yhteiskunnan äitinä”, jonka tehtävä on kasvattaa tulevia kansalaisia. Tämä sama retoriikka toistuu niin suomalaisessa lehtikeskustelussa kuin saksalaisen Zetkinin kirjoituksessa, mikä omalta osaltaan kertoo keskustelun kansainvälisyydestä.⁴⁵

Kirjoittajan mukaan sekä äitiys että avioliitto kuuluvat olennaisesti ”naisena toimittamiseen.” Tämän voisi rinnastaa Judith Butlerin ajatukseen sukupuolesta performanssina. Tätä performanssia toimitetaan monilla erilaisilla ”näyttämöillä”, joihin kuuluu esimerkiksi työ tai parisuhde. Jos sukupuolta ajatellaan esityksenä, ”miesnainen” sanan käyttö on ollut yksi tapa osoittaa, että nainen on ”epäonnistunut” naiseuden esityksessään.

Pelko naisten tulemisesta miesten kaltaisiksi ulottui myös pukeutumisen saralle. Sukupuoli ja pukeutuminen ovat ajan suomalaisessa mentaaliosassa olleet toisiinsa sidoksissa, sillä pukeutuminen on ollut sukupuolen ilmaisun näkyvin osa. Pukeutumista on jopa voitu käyttää puheessa symbolina sukupuolelle, kuten esimerkiksi sanoissa ”kaksilahkeinen”, ”hameväki”, ”housukansa” ja ”yksilahkeinen.” Ajatukset ”naisten vaatteista” ja ”miesten vaatteista” olivat asettuneet tiukkaan ihmisten mieliin, ja hame ja housut olivat erottamaton osa

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Jallinoja 1983, 63; Sorvali 2022, 10.

ajan sukupuolijärjestelmän kulttuurista kuvastoa.⁴⁶ Muutokset pukeutumisessa herättivät paljon keskustelua, sillä pukeutuminen antaa ja välittää merkityksiä kantajastaan esimerkiksi sukupuolen saralla. Muutokset pukeutumisessa heijastelivat siis laajempia muutoksia siinä, miten sukupuolta ilmaistaan ja miten naisia ja miehiä erotetaan toisistaan.⁴⁷

Lehdistö nosti useampaan otteeseen keskusteluun nimenomaan naisten pukeutumisen miesten vaatteisiin. Monet tällaiset uutiset ja artikkelit liittyivät ulkomaisiin tapauksiin, esimerkiksi Ranskaan. Tällaisia tekstejä löytyy esimerkiksi *Lounaasta* 18.6.1889 sekä *Tampereen Sanomista* 24.11.1890. *Lounaassa* kerrotaan pariisilaisten naisten alkaneen käyttää miesten vaatteita julkisillakin paikoilla. Kirjoittajan mukaan tapa on levinnyt myös Suomeen, mutta täällä kyseinen muoti on käytössä vain ”alempiin kansankerroksiin” kuuluvilla naisilla, ja hekin käyttävät näitä vaatteita vain salaa esimerkiksi öisin. Kirjoittajan väitteen todenperäisyydestä ei ole tietoa, kuten ei myöskään kirjoittajan lähteistä. Teksti on julkaistu *Lounaassa* ”Kirjeitä maaseuduilta” -otsikon alla, mutta tekstistä ei käy ilmi sen kirjoittajaa tai kirjoittajan asuinpaikkaa. *Lounas* oli porilainen lehti, joten oletettavasti maaseutukirjeen kirjoittaja on myös Porin lähiseuduilta. Kirjoittajan suhtautuminen asiaan on lähinnä ihmettelevä, ja hän kuvaileekin asiaa sanoilla ”moinen ihmeellinen muoti.”⁴⁸

Tampereen Sanomien pikku-uutinen on sävyltään humoristisempi. Uutisen mukaan Pariisin ”Naisemanssipatsioniliitto” on koittanut saada naisille lupaa käyttää miesten vaatteita. Uutisessa myös luetellaan erikoistapauksia, joissa naiset ovat saaneet luvan käyttää miesten pukua. Huumori nousee esiin nimenomaan tässä yhteydessä, sillä kirjoittajan mukaan ”näistä yksi on saanut luwan sen wuoksi, että hän on niin miehennäköinen, jotta näyttäisi naisvaatteissa naurettawalta.”⁴⁹

Ulkomaalaisten tapahtumien seuraaminen oli Suomen lehdistössä suhteellisen yleistä. Ulkomaalaisista lehdistä kopioituja ja käännettyjä uutisia julkaistiin usein sanomalehdissä, sillä tällöin uutisten aiheita ei tarvinnut keksiä itse, ja lehden palstatila täyttyi pienemmällä vaivalla.⁵⁰

⁴⁶ Kun puhun miesten vaatteista tai naisten vaatteista, tarkoitan nimenomaan niitä oletuksia, mitä vaatteista tehtiin tutkittavana ajanjaksona. Käsitykset sukupuolesta, pukeutumisesta ja niille annetuista merkityksistä ovat aika-, paikka- ja kulttuurisidonnaisia, ja niiden analysointi ja kyseenalaistaminen on tärkeää.

⁴⁷ Turunen 2019, 280.

⁴⁸ *Lounas*, 18.06.1889, nro 48, s. 3.

⁴⁹ *Tampereen Sanomat*, 24.11.1890, nro 139, s. 4. Lehti oli pitkään Tampereen ainut sanomalehti, ja se sai 1876 asti kaupungilta rahallista avustusta. Tämänkin takia poliittisesti se oli ensimmäiset vuosikymmenensä hyvin maltillinen, sillä se ei halunnut vaarantaa hyvää asemaansa vallanpitäjien silmissä. Vahvemmin nuorsuomalaiseksi lehti muuttui vasta, kun vanhasuomalainen *Aamulehti* alkoi kilpailla sen kanssa tilaajista. Tommila et al. 1988c, 104–105.

⁵⁰ Kokko 2022, 185.

Ei ole myöskään ihme, että nimenomaan naisten housujen käyttö herätti kiinnostusta, sillä se oli tähän aikaan sekä Suomessa että muualla Euroopassa hyvin harvinaista ja yleisesti paheksuttua. Housut alkoivat yleistyä naisten vaatekaapeissa vasta 1920- ja 1930-luvuilla, ja vielä tällöinkin niiden käyttö rajattiin spesifeihin konteksteihin, kuten urheiluun, fyysiseen työhön ja uimarannalle.⁵¹ Naisten housujen käyttö yhdistettiin kauhukuviin naisten ”liian pitkälle viedyistä” emansipaatiosta, ja 1900-luvun alussa ajan tieteellistä keskustelua tuntevan väestönosan keskuudessa se saatettiin liittää myös homoseksuaalisuuteen.⁵²

Pukeutuminen puhututti lehdissä myös naisasian kannattajia. Esimerkiksi *Naisten ääni* -lehden 9.10.1915 julkaistussa numerossa nimimerkki Kti Ko kirjoittaa siitä, että naisilla pitäisi olla suurempi vapaus päättää vaatteistaan ja niiden malleista ilman muodin ja yhteiskunnan luomaa painostusta pukeutua tietyllä tavalla. Tähän valinnanvapauteen hän lukee myös naisten vapauden käyttäjäkäytännön syistä housuja. Kirjoittaja ei itse näe, että housujen käyttö tekisi naisia maskuliinisemmiksi millään tapaa. Hän perustelee mielipidettään muun muassa sillä, etteivät naisten ja miesten vaatteet ole aina olleet niin kovin erilaisia, eikä asian siis välttämättä tarvitsisi olla niin nytkään. Hän vielä jatkaa, että ”kaikki on siis muuttuvaa ja vanhat ennakkoluulot meidän on voitettava, jos mielimme päästä vapaasti liikkumaan ja elämään reipasta elämää.”⁵³

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun naisasialiikkeen sisällä pukeutumisen haluttiin myötäilevän ihannekuvaa naisesta, joka on terve, riuska ja pystyvä. Kyse ei ollut niinkään pelkästä pukeutumisesta, vaan tärkeämpää oli ihannoitu elämäntapa, jota pukeutumisen piti edesauttaa. Tähän viitannee Kti Ko:n mainitsema ”reipas elämä.” Naisten pukeutuminen oli puhututtanut naisasian kannattajia jo pitkään, ja esimerkiksi Yhdysvalloissa jotkin liikkeen varhaiset aktivistit tavoittelivat naisille tasa-arvoisempaa asemaa muun muassa ottamalla lyhytaikaisesti käyttöön housuasun jo 1800-luvun puolivälissä.⁵⁴ Aikakauden keski- ja yläluokkaisen naisen pukeutumistyyliä pidettiin naisasialiikkeessä epäkäytännöllisenä ja epäterveellisenä, ja tästä haluttiin siirtyä pois päin. Haluttuja piirteitä olivat sen sijaan terveellisyys, yksinkertaisuus sekä aktiivisuus. Tätä perinteisen naisen roolista irtautumista korostettiin tähän uuteen,

⁵¹ Turunen 2019, 277.

⁵² Turunen 2019, 279.

⁵³ *Naisten ääni*, 09.10.1915, nro 31, s. 7. Naisten ääni (1905–1949) toimi nuorsuomalaisen Suomalaisen Naisliiton äänenkannattajana. Lehti käsiteli muun muassa naisen asemaa avioliitossa, raittiusasiaa ja naisten työaikoja. Turunen 2014, 44, 51.

⁵⁴ Stryker 2008, 35.

tavoiteltuun naiseuteen sopivalla pukeutumisella, jonka haluttiin ylläpitävän niin ruumiin kuin mielen terveyttä.⁵⁵

Täytyy kuitenkin ottaa huomioon myös se, miten pukeutuminen ja yhteiskunnallinen asema vuorovaikuttavat toistensa kanssa. Suomalainen järjestäytynyt naisasialiike oli enemmistöltään porvarillinen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.⁵⁶ Keskiluokkaisten naisten elämäntyylillä ei usein vaatinut samantasoista käytännöllisyyttä kuin esimerkiksi kaupungin työläisten tai maaseudun työtätekevän kansanosan, mikä itsessään mahdollisti naisasian kannattajien vaatimukset uudeltaisesta vaateparresta. Käytännöllinen pukeutuminen ei ollut ”tavalliselle kansalle” varsinaisesti uutta, vaan osa arjen todellisuutta. Tämä ei tarkoita, etteikö köyhempikin väestö olisi laittanut vaatteille ja niiden hienoudelle painoarvoa. Tietyt hienoudet nähtiin tähän aikaan kuitenkin sosiaalisesti vain tietyille säädyille tai yhteiskuntaluokille kuuluvina, vaikkei niiden käyttöä rajoitettukaan enää lailla. Käsitys ylellisyydestä on sidoksissa muun muassa varallisuuteen ja yhteiskunnalliseen asemaan, joten suurilta osin porvarillisen naisasialiikkeen ajama yksinkertainen tyyli ei olisi sitä välttämättä ollut kansannaisen päällä. Maaseutuväestön pukeutumisessa oli myös tradition ja ajan yhteiskunnallisten normien sanelemia epäkäytännöllisyyksiä, kuten esimerkiksi naisten hameiden käyttö sellaisissakin töissä, joissa housut olisivat huomattavasti lämpimämmät tai vähemmän tiellä.⁵⁷

Vaatetuksessa ei kuitenkaan koskaan ole kyse pelkästä käytännöllisyydestä: Pukeutumisen kautta ihmiset mukautuvat ja viestivät erilaisista yhteiskuntansa moraali- ja arvokäsityksistä. Pukeutumisella on myös tärkeä rooli sosiaalisessa eronteossa, sillä sen kautta tuodaan esiin esimerkiksi sukupuolta, ikää, varallisuutta ja asemaa.⁵⁸ Naisasian kannattajien naisten pukeutumisessa tavoittelema muutos horjutti nimenomaan tätä pukeutumisellakin ilmaistua erontekoa miesten ja naisten välillä. Housut oli ajan kulttuurisessa kuvastossa totuttu näkemään miehisenä, ja ajatus naisten housuista uhkasi tätä totuttua tapaa ymmärtää sukupuolta ja eroja naisten ja miesten välillä.

Kti Kon ehdotus sai hyvinkin jyrkkää palautetta. Pari kuukautta myöhemmin, joulukuun alussa samana vuonna, kirjoitettiin *Uudenkaupungin Sanomissa* siitä, miten *Uusi Heinolan*

⁵⁵ Jallinoja 1983, 62–63; Niiranen 2019, 210.

⁵⁶ Jallinoja 1983, 52.

⁵⁷ Mikkola 2019, 153; Mikkola 2009, 244. Naisten housujen käytöstä maaseuduilla ks. Turunen 2019.

⁵⁸ Niiranen 2019, 207; Turunen 2019, 280.

Sanomat kirjoittaa olevansa sekä nuorsuomalaisten että suomalaisten äänenkannattaja tulevana vuonna. Tähän mielipidekirjoituksen kirjoittaja sanoo seuraavaa:

Totisesti on sillä lehdellä jo melkein enemmän rohkeutta, kuin sillä miesnaisella, joka tässä tuonnottain “Naisten äänessä” uskalsi ehdottaa, että naiset alkaisivat yleisesti käyttämään — housuja hameitten sijasta.⁵⁹

Ehdotetut sukupuolirajojen muutokset pukeutumisessa kokivat siis vahvaa vastustusta. Ajatukset “naisten vaatteista” ja “miesten vaatteista” olivat asettuneet tiukkaan ihmisten mieliin. Tämä näkyy myös termin ”miesnainen” käyttämisenä halventavassa merkityksessä. Sukupuolta käsitettiin tähän aikaan niin eronteon kuin hierarkian kautta, jossa nainen on arvojärjestyksessä miehen alapuolella. ”Miesnainen” terminä on voinut viitata loukkauksen kohteen rikoneen totuttua sukupuolten välistä erontekoa tai naisten ja miesten hierarkkista suhdetta, jolloin hän ei ole enää ”kunnollinen nainen” vaan jonkinlainen sekamuoto.⁶⁰

Pukeutuminen erityisesti maaseutuväestön keskuudessa oli muutenkin murrosvaiheessa tähän aikaan: Maaseudulla siirryttiin pikkuhiljaa niin sanotusta kansanomaisesta pukeutumisesta ennen ylemmille säädyille kuuluneeseen muotipukuun, joka seuraili malleiltaan eurooppalaisia trendejä. Murroksessa ei ollut pelkästään pukeutuminen vaan koko yhteiskunta, kun Suomessa siirryttiin sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskuntaan muun muassa vuoden 1906 eduskuntaudistuksen vaikutuksesta. Maaseudun väen pukeutumisen muutokseen vaikuttivat kuitenkin monet seikat säätyrajojen hälvenemisen lisäksi, esimerkiksi ompelukoneiden ja ostokankaiden saatavuuden parantuminen. Uudet muodit siirtyivät maaseudulle aluksi erityisesti nuorten kautta, jotka ottivat niitä käyttöönsä tehdessään töitä kaupungeissa ja toivat ne sitten mukanaan kotikonnuilleen siellä vieraillessaan.⁶¹

Vaikka tämä totutun pukeutumistyylin muuttuminen herätti vastustusta erityisesti, koska sen nähtiin hälventävän rajoja eri yhteiskuntaryhmien välillä, nähtiin se joiltain osin myös sukupuolirajoja rikkovana, sillä sukupuoli oli totuttu näkemään vaatetuksesta ja muista ulkoisista seikoista. Sääty ja sukupuoli eivät kuitenkaan pelkästään ilmene pukeutumisen kautta, vaan ne vaikuttavat myös toisiinsa. Eri säätyihin kuuluvilta ihmisiltä odotettiin hyvin erilaista sukupuolen esitystä, ja esityksen piirteiden lainaaminen erityisesti itseään ylemmästä luokasta asetettiin usein maaseudulla naurunalaiseksi. Esimerkiksi maaseudun työtätekevän

⁵⁹ *Uudenkaupungin Sanomat*, 09.12.1915, nro 140, s. 2. Uudenkaupungin Sanomat perustettiin Uudessakaupungissa vuonna 1891. Lehden poliittinen kanta vaihteli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, mutta se oli kansaltaan lähinnä vanhasuomalainen. Kategorisesti lehti on lähinnä paikallislehti. Tommila et al. 1988c, 179–180.

⁶⁰ Turunen 2019, 292; Löfström 1999, 120–121; Jallinoja 1983, 33; Markkola, Östman & Lamberg 2014, 10.

⁶¹ Mikkola 2019, 152–153.

kansankerroksen miehet usein näkivät ylempien säätyjen herrat jollain tapaa naisellisina ja epämiehekkäinä, mikä näkyy muun muassa aikakauden kaskuperinteessä sekä liikanimissä.⁶²

Pukeutumisessa tapahtuvien muutosten sekä naisasialiikkeen tuomat muutokset aikakauden naiskuvaan herättivät siis paljon erilaisia mielipiteitä muun muassa aikansa sanomalehdissä. Naisasialiikkeen oma naiskäsitys ei ollut yhtenäinen, vaan liikkeen sisällä oli monia eriäviä kantoja aiheesta. Niin liikkeen sisällä kuin sen ulkopuolellakin keskusteltiin siitä, mitä naiseuteen lopulta kuuluu. Pohdinta keskittyi erityisesti naisen ”paikkaan” yhteiskunnassa, esimerkiksi liittyen siihen, millaisissa töissä naisen kuuluu käydä tai onko naisen paikka kotona aviomiehen ja lasten kanssa. Keskustelu naisen paikasta liittyi myös olennaisesti aikakauden käsityksiin naiseuden ja mieheyden välisistä rajoista, sillä naisten ja miesten tehtävät ja paikat nähtiin toisistaan erillisinä. Seuraavassa alaluvussa käsittelem tarkemmin aikakauden käsityksiä näistä sukupuolirajoista sekä siitä, millaisia mahdollisuuksia näiden rajojen ylittämässä nähtiin olevan olemassa.

2.2 Henkilökuvat - Sukupuolirajojen ylittämisen mahdollisuudet

Tässä alaluvussa tulen käsittelemään artikkeleita, jotka pääasiassa keskittyvät kertomaan jostakin tietyistä henkilöstä ja erityisesti hänen tavastaan ilmaista sukupuoltaan. Keskityn siihen, millaiseen sävyyn näistä henkilöistä kirjoitettiin sanomalehdissä, millaista kuvaa heistä pyrittiin antamaan sekä sitä, mitä artikkelit kertovat aikansa yhteiskunnan sukupuolirajoista ja suhtautumisesta niiden ylittämiseen.

Sanoma- ja aikakausilehtien tapa tehdä henkilökuvien tapaisia tekstejä ihmisistä, joiden sukupuolen ilmaisu ei sopinut ajan normeihin, ei ole pelkästään tälle ajalle ominainen ilmiö. Pikemminkin tapa lisääntyy 1900-luvun kuluessa. Esimerkiksi 1950-luvun alussa amerikkalainen transsukupuolinen nainen Christine Jorgensen herätti valtavaa huomiota lehdistön keskuudessa käytyään sukupuolenkorjaushoidoissa Tanskassa.⁶³ Myös tanskalainen Lili Elbe herätti Suomenkin lehdistössä keskustelua sukupuolenkorjausleikkauksiensa jälkeen vuosina 1931–1933.⁶⁴ Heidän aikansa julkisuudessa sijoittuu oman tutkimusaikavälini ulkopuolelle, mutta on merkittävää, että lehdistön tapa keskustella sukupuolen moninaisuuden mahdollisuuksista yksittäisten henkilöiden kautta oli monin tavoin samanlaista 1900-luvun alussa ja vuosisadan puolivälissä. Lehdet ovat kaikissa näissä tapauksissa yrittäneet näiden henkilöiden

⁶² Mikkola 2019, 147, 163–164.

⁶³ Stryker 2008, 47–50.

⁶⁴ Haulla ”Lili Elbe” löytyy Kansalliskirjaston digiaineistoista 30 niteen sivua vuosilta 1931–1933.

kautta pohtia, mitä on olla mies ja mitä on olla nainen, mitä miehet saavat tehdä ja mitä naiset saavat tehdä.

Käsittelen tässä luvussa kahta sarjaa uutisia, jotka keskittyivät kahden eri henkilön ympärille. Molemmat tapaukset liittyvät käsiteltävien henkilöiden tekemiin rikoksiin. Rikokset ovat näissä tapauksissa se syy, joiden kautta he ovat nousseet yleiseen tietoisuuteen, mutta monissa aineistooni kuuluvissa sanomalehtiteksteissä heitä ei kuitenkaan käsitellä ensisijaisesti rikollisina, vaan paljon enemmän palstatilaa annetaan heidän tavoilleen ilmaista sukupuoltaan.

Ensimmäinen käsittelemäni sarja uutisia koskee henkilöä, jota kutsun tässä nimikirjaimilla EOA. EOA joutui otsikoihin tammikuussa 1915 ollessaan raastuvanoikeudessa syytettynä muutto- ja työkirjan väärentämisestä. Tarkemmin sanoen hän oli muuttanut näihin asiakirjoihin nimensä naispuolisesta ristimänimestään itse valitsemakseen miehen nimeksi. EOA oli ot-sikoissa paljon, mutta vain lyhyen aikaa, sillä uutisointi hänen tapauksestaan keskittyi tammi-helmikuulle sekä marras-joulukuun vaihteeseen vuonna 1915.

Toinen kokonaisuus koskee henkilöä, josta käytän kirjainlyhennettä PH. Ensimmäisen kerran PH oli uutisissa elokuun alussa 1868. Hän oli juuri viettänyt 5 kuukautta vankeudessa Viipurin linnassa syytettynä varkaudesta, mutta sitten oli paljastunut, että hän oli lehtien sanoin ”nainen miehen vaatteissa.” PH:n omaa käsitystä sukupuolestaan ei ole säilynyt, mutta hän käytti vuosien varrella useita miehen nimiä ja eli elämänsä miehenä ainakin julkisesti. Mikäli *Suomenlehteä* on uskominen, hän oli vuosina 1868–1872 neljä erillistä kertaa vankilassa, joka kerta omasta tahdostaan nimenomaan miesten puolella ennen kuin hänet erinäisten ihmisten toimesta tunnistettiin ja siirrettiin naisten seuraan.⁶⁵

PH oli uutisissa EOA:han verrattuna vähemmän intensiivisesti, mutta useampaan kertaan pidemmän aikavälin sisällä. Olen löytänyt häneen liittyvää uutisointia vuosilta 1868, 1872, 1879 ja 1886. Lisäksi vuodelta 1878 on uutisia, joissa puhutaan henkilöstä, jolla on eri etunimet, mutta sukunimi, syntymäpaikka, elämänvaiheet ja ikä vastaavat kuitenkin täysin PH:ta, joten koen perustelluksi käsitellä heitä samana ihmisenä. PH käytti ja hänestä käytettiin vuosien varrella useita eri nimiä, joita olen parhaani mukaan pyrkinyt löytämään aineistostani.⁶⁶

⁶⁵ *Suomenlehti*, 17.09.1872, nro 38, s. 2. *Suomenlehteä* julkaistiin Viipurissa hyvin lyhyen aikaa, vain 2.1.1872–29.12.1874. Alaotsikkonsa mukaisesti lehti julkaisi ”sanomia kirkon, koulun ja valtion aloilta.” Tommila et al. 1988c, 49–50.

⁶⁶ PH:hon liittyvien nimien määrä hankaloitti myös hänestä käyttämiä nimikirjainten valintaa. Päädyin lopulta valitsemaan nimikirjaimet, jotka sopivat kahteen eri nimeen, jota hän käytti itse itsestään. Koin tämän kunnioittavammaksi kuin sen, että olisin käyttänyt nimikirjaimia hänen virallisesta nimestään.

Olen pyrkinyt tekemään hakuja kaikilla niillä nimillä, joiden tiedän liittyneen häneen. Useat hänen nimistään ovat kuitenkin hyvin yleisiä, joten olen valinnut käsiteltäväkseni pelkästään sellaisia uutisia ja artikkeleita, joiden kohdalla olen suhteellisen varma siitä, että kyseessä on sama henkilö. Lehtien mukaan PH oli 17-vuotias noustessaan uutisiin vuonna 1868, ja 35-vuotias ollessaan otsikoissa viimeisimmän löytämäni kerran vuonna 1886.⁶⁷ Hänestä uutisoitiin maantieteellisesti hyvin laajasti, vaikkakin useammin Viipurissa ja muualla Itä-Suomessa, jossa hän vaikutti. Hänestä löytyy uutisia kuitenkin myös esimerkiksi porilaisesta *Länsi-Suomessa*, turkulaisesta *Åbo Underrättelsseristä* ja monista muista länsisuomalaisista lehdistä.⁶⁸

Kaikissa näissä tapauksissa PH oli noussut uutisiin rikottuaan lakia. Virallisesti hänen ei kuitenkaan joutunut virkavallan kanssa tekemisiin pelkästään ”miehen pukunsa” vuoksi, vaan syinä oli vaihdellen muun muassa varkaudet, vankikuljettajalta karkaaminen, asiakirjojen puute sekä irtolaisuus.

Viimeinen löytämäni PH:sta kertova uutinen on toukokuulta 1886, ja ensimmäinen löytämäni EOA:sta kertova uutinen tammikuulta 1915. Tapausten välissä on siis vähintään 28 vuotta. Tällä aikaa Suomi kehittyi paljon, ja myös sukupuolikäsitysten saralla tapahtui muutoksia muun muassa emansipaation ansiosta, sillä naiset saivat muun muassa oikeuden äänestää ja asettua ehdolle vaaleissa vuonna 1906. Tänä aikana tapahtui myös hidas siirtymä sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi. En kuitenkaan keskity näihin muutoksiin tässä työssä, sillä mielestäni suhtautuminen EOA:n ja PH:n kaltaisiin ihmisiin ei kuitenkaan nimellisesti muuttunut tutkittavalla aikavälillä. Esimerkiksi sukupuolirajojen rikkomisen tai hälventämisen vahva yhdistäminen homoseksuaalisuuteen rantautui Suomeen vasta myöhemmin 1920-luvulta alkaen.⁶⁹

Asiakirjojen puute tai virheellisyys yhdistää molempia tapauksia. PH:n kohdalla ei ole täysin selvää, mistä asiakirjoista on kyse, mutta EOA:n tapauksessa tiedämme kyseessä olleen nimenomaan työ- ja muuttokirjat. Työkirja on asiakirja, jonka avulla henkilö sai luvan hakea ja

⁶⁷ Kaikki tietoni PH:sta ja hänen elämästään perustuvat sanomalehtiaineistoon. En ole siis käynyt läpi mitään häneen liittyviä oikeudenkäynnin asiakirjoja tai kirkonkirjoja. Näin ollen tietoni hänestä saattavat hyvinkin olla puutteelliset tai virheelliset, sillä sanomalehdet yksinään eivät ole luotettava lähde menneisyyden tapahtumista (Tommila 1988, 18), mutta tässä lehtikirjoitusten välittämät arvottamiset ovat minulle tärkeämpiä kuin niiden välittämän tiedon todenmukaisuus.

⁶⁸ *Länsi-Suomi*, 20.07.1878, nro 29, s. 6; *Åbo Underrättelser* 11.7.1878, nro 184, s. 2. Muita mainintoja PH:sta muualta Suomesta esim. *Hämäläinen*, 13.08.1868, nro 33, s. 2; *Sanomia Turusta*, 14.08.1868, nro 33, s. 2; *Suomalainen Wirallinen Lehti*, 19.09.1872, nro 112, s. 2; *Tampereen Sanomat*, 18.08.1868, nro 33, s. 2; *Länsi-Suomi*, 20.07.1878, nro 29, s. 6.

⁶⁹ Turunen 2019, 279, 292.

tehdä töitä kotikuntansa ulkopuolella ilman, että häntä täytyi kirjata asuinkuntansa kirkonkirjoihin. Työkirjan myönsi vaihtelevasti joko maistraatti, poliisikamari tai kruununnimismies, ja se myönnettiin aina vuodeksi kerrallaan. Muuttokirjaa puolestaan haettiin kotiseurakunnasta, mikäli kotipaikkaa haluttiin vaihtaa pysyvästi. EOA pesi⁷⁰ näistä asiakirjoista pois vanhan nimensä ja kirjoitti omansa tilalle, ja tämän lisäksi hän muokkasi myös työkirjan päivämäärän vuosiluvun vuodesta 1911 vuoteen 1914, jotta se vaikuttaisi edelleen voimassa olevalta. Tästä hän joutui vaikeuksiin 7.1.1915, kun hän tunnusti vapaaehtoisesti väärennöksensä kotiseurakuntansa kirkkoherralle, joka puolestaan raportoi asian piirin nimismiehelle.⁷¹

PH:hon keskittyvässä uutisoinnissa asiakirjat tulevat mukaan kuvaan vuosina 1878 ja 1879, kun hänet vietiin poliisiasemalle spesifioimattoman asiakirjojen puutteen vuoksi.⁷² Tämä asiakirjojen puute vaikuttaa kuitenkin olleen ainakin vuonna 1878 lähinnä tekosyy saada hänet poliisiasemalle, jotta hänen ”todellinen” sukupuolensa saataisiin selville. Esimerkiksi *Tapio* muotoili asian seuraavanlaisesti: ”Muutamassa torpassa lähellä Wiipuria työskenteli muuan mies, jota epäiltiin naiseksi ja kun ei hänellä ollut kirjoja, otettiin hän poliisikamariin, jossa hän tunnusti itsensä naiseksi.”⁷³

PH:sta ei ole ainakaan omien tietojeni mukaan tehty aiempaa tutkimusta, mutta EOA:n elämästä ja kohtelusta on kirjoittanut muun muassa Emil Santtu Uuttu teoksessaan *Huomioita nimestä*. Hänkin mainitsee teoksessaan lyhyesti, että EOA:sta kirjoitettiin oikeudenkäynnin aikana useita pikku-uutisia erilaisiin sanomalehtiin, mutta hän on itse rajannut ne esseensä ulkopuolelle, keskittyen EOA:n oikeudenkäynnin sekä Lapinlahden sairaalan asiakirjoihin.⁷⁴

Tämänkin takia keskityn itse tässä lähinnä lehdistön tapaan kirjoittaa EOA:sta, enkä niinkään varsinaiseen tapahtumien kulkuun, sillä aihetta on käsitelty suhteellisen kattavasti jo muualla.

EOA:n tapaus herätti laajaa huomiota lehdistössä. Omien arvioideni mukaan hänestä julkaistiin vuoden 1915 aikana vähintään 100 uutista, artikkelia ja mielipidekirjoitusta erinäisissä sanomalehdissä ympäri Suomen. Suuri osa kaikista näistä 100 tekstistä on vain suoria tai lähes

⁷⁰ Oikeuden asiakirjoissa ja aiheesta kertovissa pikku-uutisissa puhutaan raapustamisesta, mutta kyseisiä työ- ja muuttokirjoja tutkineen Emil Uutun (2024) mukaan muokkausten jälki muistuttaa enemmän pesemistä.

⁷¹ Uuttu 2024, 88, 94, 98; *Aamulehti*, 09.01.1915, nro 6, s. 4. *Aamulehteä* on julkaistu Tampereella 3.12.1881 alkaen, ja se syrjäytti suosiollaan *Tampereen Sanomat* (1866–1900). Puoluekannaltaan lehti oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa vanhasuomalainen. Tommila et al. 1988a, 13–14.

⁷² Ks. esim. *Wiborgs Tidning*, 09.07.1878, nro 80, s. 1; *Länsi-Suomi*, 20.07.1878, nro 29, s. 6; *Östra Finland*, 06.10.1879, nro 115, s. 1.

⁷³ *Tapio*, 17.07.1878, nro 57, s. 2. Lehteä julkaistiin Kuopiossa 05.01.1861–29.12.1888, jonka jälkeen se sulautui *Savo*-lehteen. Poliittisesti lehti oli suomenmielinen.

⁷⁴ Uuttu 2024, 90.

suoria kopioita muista jo julkaistuista teksteistä, kuten on yleistä tämän ajan sanomalehdille ja niiden "leikkaa-liimaa-journalismille", mutta tekstien kierrättämisen määrä kertoo siitä, että aihe kiinnosti ihmisiä hyvin laajalti. Tähän olen nostanut lähempään tarkasteluun vain pienen määrän näistä teksteistä. Suurin osa valikoimistani uutisista ja artikkeleista on joko varhaisempia tiedonlähteitä, joista monet muut lehdet ovat tekstinsä kopioineet, tai sitten tekstit muuten sisältävät pelkän tapahtumien kuvausten lisäksi laajemmin myös kirjoittajien omia mielipiteitä sekä EOA:sta henkilönä, että hänen tilanteestaan yleisesti.

PH:sta kirjoitetut uutiset levisivät myös laajalle lehdistössä, vaikka laajuus vaihteli vuoden mukaan jonkin verran. Oman arvioni mukaan määrällisesti eniten hänestä uutisoitiin vuonna 1878, jolloin hänestä kirjoitettiin suomeksi 12 lehdessä⁷⁵ ja ruotsiksi viidessä.⁷⁶ Kuitenkin hänen käyttämiensä nimien ja niiden kirjoitusasujen määrän takia uutisten todellista kokonaisu-määrää on hankala arvioida. Kaikki antamani luvut perustuvat Kansalliskirjaston digitoimiin sanomalehtiin, ja on hyvin mahdollista, etten ole löytänyt kaikkea tai kaikkea aiheeseen liittyvää aineistoa ei ole digitoitu. Antamani numerot ovat suuntaa antavia, ja niiden tarkoitus on antaa jonkinlaista käsitystä tämänkaltaisen uutisoinnin yleisyydestä tutkimusaikavälilläni.

Sekä EOA:n että PH:n tapaukset esitettiin lehdistössä hyvin yksityiskohtaisesti, vaikkakin samoja sanamuotoja toistaen. Tällaiset toisista lehdistä kopioidut uutiset eivät jätä tilaa kirjoittajan omille näkemyksille tai mielipiteille, mutta ne kertovat kuitenkin jotain siitä, mitkä osat EOA:n ja PH:n henkilökuvasta ja -historiasta on nähty mielenkiintoisimpina ja toistamisen arvoisina. Lehdistö tuntuu kiinnittäneen erityistä huomiota esimerkiksi siihen, miten EOA ilmaisi sukupuoltaan pukeutumisellaan ja työnteollaan. Omien sanojensa mukaan hän halusi "olla mies, tehdä miehen töitä ja elää miesten tavalla sekä käyttää miesten vaatteita saadaakseen paremmin miehen töitä."⁷⁷

⁷⁵ *Uusi Suometar*, 12.07.1878, nro 83, s. 2; *Länsi-Suomi*, 13.07.1878, nro 28, s. 6; *Suomalainen Wirallinen Lehti*, 13.07.1878, nro 83, s. 1; *Keski-Suomi*, 17.07.1878, nro 57, s. 3; *Sanomia Turusta*, 17.07.1878, nro 57, s. 2; *Tappio*, 17.07.1878, nro 57, s. 2; *Hämäläinen*, 18.07.1878, nro 29, s. 2; *Karjalatar*, 19.07.1878, nro 29, s. 3; *Pohjois-Suomi*, 20.07.1878, nro 58, s. 2; *Länsi-Suomi*, 20.07.1878, nro 29, s. 6; *Vaasan Sanomat*, 22.07.1878, nro 25, s. 2; *Ahti*, 27.07.1878, nro 21, s. 2.

⁷⁶ *Wiborgs Tidning*, 09.07.1878, nro 80, s. 1; *Helsingfors Dagblad*, 11.07.1878, nro 185, s. 2; *Morgonbladet*, 11.07.1878, nro 158, s. 4; *Åbo Underrättelser*, 11.07.1878, nro 184, s. 2; *Folkvännen*, 17.07.1878, nro 29, s. 3.

⁷⁷ *Turun Sanomat*, 12.01.1915, nro 3016, s. 6. *Turun Sanomia* on julkaistu Turussa 9.12.1904 alkaen TS-Yhtymä Oyn kustantamana. 1900-luvun alussa lehti oli puoluekannaltaan nuorsuomalainen.

Tällaiset suorat lainaukset kertovat tietysti enemmän EOA:n omista sukupuolikäsityksistä,⁷⁸ mutta nämä ajatukset toistuvat myös sanomalehtiteksteissä yleisemmin. Hänen “miehen pukunsa” ja “miesten työnsä” ovat yleensä ensimmäisiä asioita, joita lehdissä tuodaan häneen liittyen esiin heti asiakirjojen väärentämisen jälkeen. Mielenkiintoista on, että sekä hänen pukeutumisensa että hänen valitsemansa työtehtävät korostuvat artikkeleissa samoissa määrin. Molemmat näistä ovat olleet aikansa kulttuurisessa kuvastossa vahvasti sukupuoleen sidottuja piirteitä.

Lehdet korostavat PH:sta kirjoittaessaan myös työtä ja ulkonäköä, mutta hieman eri tavalla kuin EOA:n kohdalla. Erityisesti PH:n työnteosta puhuttaessa lehdissä keskitytään enemmän hänen lapsuuteensa: Hänen kerrotaan aloittaneen ”miesten töiden” tekeminen jo lapsena hänen isänsä kuoleman jälkeen, eikä hän ole siksi ikinä osannutkaan ”naisten töitä.” Tämä yleensä annetaan kuin selityksenä sille, miksi PH aikuisenakin jatkoi sekä miesten vaatteiden että miesten töiden tekemistä. Lisäselitykseksi tälle usein annetaan sekin, että miehenä hän sai paremman palkan kuin naisena. Lehdet eivät kuitenkaan kerro, onko tämä perustelu hänen omansa, vai uutisten kirjoittajien näkemys asiasta.⁷⁹

Tähän aikaan Suomessa sukupuoli käsitettiin enemmän jonain, mitä ihminen tekee, ja vähemmän jonakin, mitä ihminen vain on. Tämä sukupuolen ”tekeminen” tai ”performointi” voidaan nähdä sijoittuneen useille erilaisille näyttämöille, kuten työ ja pukeutuminen.⁸⁰ Tämänkin takia lehdistön keskittyminen nimenomaan EOA:n ja PH:n työhön ja ulkonäköön on järkeenkäyvää, sillä sukupuolta käsitettiin ensisijaisesti nimenomaan tällaisten ulkoisten mittarien kautta. Näissä käsityksissä oli tietysti eroja esimerkiksi maaseudun ja kaupungin välillä, sillä kun asiat muuttuvat keskuksissa, voivat ne periferioissa olla muuttumatta tai kehittyä täysin erilaiseen suuntaan.⁸¹

Maaseudulla isoihin ”projekteihin”, kuten esimerkiksi elonkorjuuseen, osallistuivat kaikki sukupuolesta riippumatta, kun taas kaupungeissa erityisesti keskiluokkaisissa perheissä esiintyi karkea jako miesten kodin ulkopuolisiin töihin ja naisten kodin sisällä tapahtuviin töihin.

Maaseudullakin tällaisissa isoissa projekteissa oli kuitenkin sisäisiä jakoja naisten työtehtäviin

⁷⁸ Lehtien suorina lainauksina julkaisemat asiat eivät tietysti välttämättä olleet oikeasti suoria lainauksia. Samoja EOA:n sanomisia on kuitenkin käsitellyt myös Emil Uuttu (2024) käyttäen lähteenään oikeudenkäynnin asiakirjoja, joten voisi olettaa, että lainaukset ovat todella EOA:n itse sanomia.

⁷⁹ *Wiborgs Tidning*, 09.07.1878, nro 80, s. 1; *Tapio*, 17.07.1878, nro 57, s. 2. *Wiborgs Tidning* perustettiin, sillä Viipurista uupui ruotsinkielinen sanomalehti. 1870-luvulla se oli poliittisesti liberaalinen, ja sen suurin kilpailija oli samoin liberaalinen *Östra Finland*. Vuonna 1875 lehden levikki oli 500 kpl. Tommila et al. 1988c, 266.

⁸⁰ Löfström 1999, 101, 126.

⁸¹ Markkola, Östman, Lamberg 2014, 24.

ja miesten työtehtäviin. Maaseudulla naisen osallistuminen perinteisesti miesten töinä nähtyihin työtehtäviin ei ollut tavatonta, mutta yleensä selitykseksi kaivattiin olosuhteiden luomaa pakkoa, kuten miespuolisen työvoiman puutetta. Kaupungeissa tällainen väliaikainenkin työtehtäväperustaisten sukupuolirajojen rikkominen oli harvinaisempaa.⁸² Mahdollisesti tästä syystä EOA:n tekemät ”miesten työt” on nostettu lehdistössä esiin niin vahvasti, sillä hän oli tehnyt töitä nimenomaan kaupungeissa.

Sukupuoli näkyi ulospäin kuitenkin myös monella muulla tapaa kuin työn tai pukeutumisen kautta. Esimerkiksi tietynlaiset tekemiset, kuten tupakointi tai kiroilu, yhdistettiin vahvasti mieheyteen, ja ajan kulttuurisessa kuvastossa sukupuoleen liitettiin vahvasti myös heteroseksuaalisuus, eli naisten kanssa seurustelu nähtiin miehekkäänä ja miesten kanssa seurustelu naisellisena. Nämä olivat myös asioita, jotka herättivät lehdistössä huomiota ja kysymyksiä sekä EOA:n että PH:n kohdalla.

Erytisesti kummankin henkilön kohdalla lehdistö on korostanut heidän tapansa polttaa tupakkaa. PH:n hänen tapansa tupakoida erityisesti purutupakalla nostetaan esiin useasti, ja kun *Östra Finland* uutisoi lokakuussa 1879 hänen tulleen pidätetyksi ensimmäisenä markkinapäivänä asiakirjattomuudesta, kerrottiin myös, että hänen saavuttuaan lääninvankilaan hänelle tarjottiin hieno piippu sekä tupakkapussi, sillä lehden sanoin muiden ”miehisten piirteidensä” lisäksi hän poltti raskaasti.⁸³ EOA:n kohdalla lehdissä muun muassa spekulointiin siitä, ulotuiko hänen mieheytensä tällekin elämänalalle, ja *Hämeen Sanomissa* tupakan poltto mainitaan esimerkkinä siitä, miten hän käyttäytyi ”kuten mies”:

[Nimi poistettu] esiintyi oikeudessa miehen puwussa ja ulkopuolella käyttäytyi kuten ainakin mies, polttaen tupakkaa j. n. e. Työtowerit eiwät ole osanneet aawistaakaan, että hän oli ”entinen” nainen.⁸⁴

Yllä olevassa lainauksessa on huomionarvoista myös sanavalinta ”entinen” nainen.” Sana entinen antaa kuvan siitä, että EOA olisi ollut nainen, mutta ei ollut enää töissä ollessaan. Toisaalta ilmaisua pehmentää sanan laittaminen lainausmerkkeihin. Ne antavat kuvan, ettei

⁸² Ljöfström 1998, 241–242.

⁸³ *Östra Finland*, 06.10.1879, nro 115, s. 1. Östra Finland oli viipurilainen liberaalinen lehti, jonka *Wiborgs Tidningin* entinen päätoimittaja Gabriel Lagus perusti 1875 oltuaan tyytymätön WT:n svekomaaniseen linjaan. Keraalikuvernööri Bobrikov lakkautti lehden 1899, mutta sama kirjapaino jatkoi toimintaansa muutaman kuukauden kuluttua alkamalla painaa *Viborgs Nyheter* -lehteä. Tommila et al. 1988c, 331–332. Tupakkamaininnoista ks. myös esim. *Ilmarinen*, 07.08.1868, nro 31, s. 2; *Suomenlehti*, 17.09.1872, nro 38, s. 2.

⁸⁴ *Hämeen Sanomat*, 12.01.1915, nro 3, s. 2. *Hämeen Sanomia* on julkaistu Hämeenlinnassa 4.12.1878 eteenpäin. Lehti oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa puoluekannaltaan vanhasuomalainen. Salokangas 1988, 160–162.

termiä ole tarkoitus ottaa täysin kirjaimellisesti. Mahdollisesti kirjoittajan tarkoituksena on ollut korostaa enemmänkin sitä, että hän näki EOA:n niin sanotusti jättäneen naiseuden taakseen. Tätä kuvaa vahvistaa myös artikkelin otsikko ”Nainen esiintynyt miehenä.” Kirjoittajan mukaan EOA ei ole siis muuttunut naisesta mieheksi, vaan hän on vain ”esiintynyt miehenä.”

Toinen teema, joka nousee lehtien teksteissä esiin molemmista henkilöistä puhuttaessa, on heidän sukupuolen ilmaisunsa ”uskottavuus.” Tämä näkyy jo edellä olevassa *Hämeen Sanomien* uutisessa, jossa korostetaan sitä, miten kukaan ei ollut osannut aavistaakaan EOA:n salaisuutta. Samanlainen retoriikka toistuu myös muissa hänestä kertovissa uutisissa, kuin myös PH:sta uutisoitaessa. PH:sta kirjoitettaessa useammat lehdet korostivat esimerkiksi sitä, että heidän mukaansa hänet erotti muista miehistä vain hänen hennompi äänensä.⁸⁵ Tämänkin keskustelu kertoo aikakauden sukupuolirajoista, erityisesti siitä, mitkä asiat nähdään ”liian naisellisinä” ollakseen miehelle kuuluvia.

Vaikka näissä keskusteluissa korostettiin ulkoisia piirteitä, kuten ulkonäköä, työtä ja käytöstä, sukupuoli ei kuitenkaan ollut kaikille aikalaisille pelkästään ulkoisen ilmaisun asia, vaan se liittyi myös ihmisen sisäisiin tuntoihin. Esimerkiksi EOA:sta kertovissa artikkeleissa käytetään hänen sukupuolikokemuksestaan muun muassa sellaisia sanamuotoja kuin ”rinnassa sykähteli miehen sydän”, ”sisäinen miesmäisyys”, ”sydämensä vaatimukset” ja ”sisällinen ääni.”⁸⁶ Useat lehdet toistavat hieman eri sanamuodoin EOA:n itse kertoneen ”tuntewansa sisällisesti, että hän on mies.”⁸⁷ Osa lehdistä, esimerkiksi *Aamulehti* tai *Hämeen Sanomat*, ei kommentoi näitä tunteja millään tavalla, toistaen vain suoraan joko oikeudenkäynnissä kuulua tai muissa lehdissä jo raportoituja asioita. Osa lehdistä ottaa kuitenkin enemmänkin kantaa sukupuolen sisäisestä osasta, kuten esimerkiksi *Wiipuri*-lehteen kirjoittanut nimimerkki Pekka:

Onhan niin monta kertaa kuultu sanottawan, että sisäinen huuto se ihmisen arwon määrää. Miksi se ei woisi oikeuttaa sukupuolen muutostakin? Yhteiskunnalle woisi olla suuri etu siitä, että kaikki ruumiillisesti naiset, mutta sisäisesti miehet,

⁸⁵ Ks. esim. *Wiborgs Tidning*, 09.07.1878, nro 80, s. 1, *Tapio*, 17.07.1878, nro 57, s. 2 tai *Länsi-Suomi*, 20.07.1878, nro 29, s. 6.

⁸⁶ *Ilkka*, 14.01.1915, nro 5, s. 2; *Wiipuri*, 14.01.1915, nro 10, s. 2–3; *Ilkka*, 14.01.1915, nro 5, s. 2; *Sosialisti*, 12.01.1915, nro 8, s. 3.

⁸⁷ Ks. esim. *Hämeen Sanomat*, 12.01.1915, nro 3, s. 2; *Helsingin Sanomat*, 12.01.1915, nro 10, s. 6; *Kaleva*, 13.01.1915, nro 9, s. 3.

puettaisiin ja ristittäisiin miehiksi ja kaikki ruumiillisesti miehet, mutta sisäisesti ämmät, ristättäisiin Rebeikoiksi ja puettaisiin hameisiin.⁸⁸

Artikkelin sävy on yleisesti humoristinen ja liioitteleva, mutta yleisesti Pekan suhtautuminen EOA:n mieheyteen on hyväksyvä. Melkein kiinnostavampaa on kuitenkin Pekan viittaus ihmisten ”siirtämiseen” yhden sukupuolen kirjoista toiseen sisäisten tunteiden perusteella. Yksittäisenä heittona se tuntuu lähinnä humoristiselta, mutta Pekka ei ole ajatuksensa kanssa yksin, vaan tähän aikaan useampiakin sanomalehtiin kirjoittaneita henkilöitä tuntuu huolettaneen ”tosimiesten” puute, tai yleisemmin epätasapaino miesten ja naisten lukumäärien välillä. *Turun Sanomissa* kirjoitettiin aiheesta muun muassa seuraavaa nimimerkki Annajoelin toimesta:

Allekirjottanut toivoisi, että esiwalta antaisi [EOA:n] pitää päänsä ja kulkea housuissa ja kantaa [nimi poistettu] nimeä. Mitäs sille voi kun häntä tympäsee waimollinen olo ja heikompana sukupuolena waeltaminen. Parasta on antaa hänen siis tehdä niinkuin häntä haluttaa. Yleensä näkyykin mieswäkeä maailmassa olewan vähemmän kuin naisia, niin onpahan niinkuin asianmukaista, että toisesta puolueesta liittyy joku meidänkin joukkoomme täydentämään riwejämme.⁸⁹

Annajoelinkaan kirjoituksen sävy ei ole vakava, mutta huumorin seasta voi löytää saman ajatuksen miesten, tai tarkemmin sanottuna todellisten miesten, vähenemisestä kuin aiemmassa Wiipurin artikkelissakin. Tämä korostuu muissa osissa Annajoelin tekstiä:

Tosi on myöskin että tähän maailman aikaan monet miehet owat naisekkaita ja taitaapa olla meidän säädyssämme suuri prosentti sellaisia, joita naismaisten elämäntapojensa wuoksi on alettu kutsua ”mamseleiksi”. [...] Jos sitten tämän neito-
sen antama esimerkki saisi paljon seuraajia, niin saakoon. Sittenkun heitä alkaisi tulla meidän säätyymme liian paljon, niin olisi mielestäni parasta pukea muutamia miehiä hameisiin ja potkia heidät koko miesten yhteisestä seurasta toisten mamselien joukkoon.⁹⁰

Artikkelien humoristisesta sävystä huolimatta ne kertovat yllättävän paljon siitä, miten tähän aikaan nähtiin sukupuolten välinen tasapaino. Niissä näkyy myös ajatus naisellisuudesta negatiivisena piirteenä erityisesti miehellä ja ”naisistumisesta” negatiivisena kehityksenä yhteiskunnassa. Nimitys ”mamselli” on myös mielenkiintoinen, sillä se on nimenomaan yläluokkaiseen naiseen viittaava termi. Tämä spesifi yhteys ei ole sattumaa, vaan liiallinen hienostelu liitettiin tähän aikaan yleensä nimenomaan yläluokkaiseen naiseen eikä naiseen yleensä. Liian hentoina tai hienostelevina nähdylle miehille annettiinkin usein nimenomaan hienostonaisiin

⁸⁸ *Wiipuri*, 14.01.1915, nro 10, s. 2–3. *Wiipuria* julkaistiin Wiipurissa 30.10.1893 - 07.07.1918. Lehti oli poliittisesti suomenmielinen, ja uutisoi Wiipurin kaupungin tapahtumien lisäksi myös yleisemmin Karjalan asioista. Tommila et al. 1988c, 273–274.

⁸⁹ *Turun Sanomat*, 12.01.1915, nro 3016, s. 6.

⁹⁰ *Ibid.*

viittaavia kölli- eli liikanimiä, kuten juuri mamselli, sukka tai rusetti.⁹¹ Naiseuden kulttuuri-nen kuvasto oli hyvin erilaista maalla ja kaupungissa ja eri säädyissä tai yhteiskuntaluokissa. Maaseudun naisia ei yleensä lähtökohtaisesti nähty hentoina, vaan naiseuteen riitettiin muun muassa pystyvyyden ja riuskuuden kaltaisia piirteitä. Maaseudullakin naisten ja miesten välille tehtiin kuitenkin selvää eroa: Mikäli nainen esimerkiksi teki miehen töitä säännöllisesti tai omaksui käytökseensä muitakin miesten rooliin kuuluvaksi nähtyjä piirteitä, saatettiin hänelle antaa esimerkiksi ukko- jätkä- tai palli-alkuisia köllinimiä.⁹²

Mielenkiintoista on myös se, että tämä huoli naisten ja miesten määrällisen tasapainon järkkymisestä nostetaan useamman kerran esiin nimenomaan EOA:sta kirjoitettaessa. Esimerkiksi *Uusi Heinolan Sanomiin* kirjoittanut nimimerkki Teppo käytti EOA:sta kirjoittaessaan huomattavan määrän palstatilaa avatakseen ensin sitä, miten monet Suomen kaupungit tuohon aikaan olivat väestöltään naisvaltaisia, ja miten tämä kehitys tulisi luultavasti jatkumaan tulevaisuudessa. Hänen huolensa kohdistuu jälleen nimenomaan miesten määrän vähäisyyteen, erityisesti opettajien joukossa:

Waasa kun on kansakoulunopettajiinsa nähden niin naistunut, että sen 76 opettajasta on 59 naisopettajaa! Tästä opettajiensa naistumisesta owat waasalaiset löytäneet syyn siihen, etteiwät koulupojat heidän kaupungissaan lue läksyjään, waan muodostelewat roswoliigoja, joita sitten kutsuwat nimillä ”Musta käsi”, ”Musta korppi” j. n. e., herättäen Waasan rauhallisissa porwareissa kauhua ja wapistusta. Kiwi sanoi aikoinaan, että naiswaltikka on murheellisuuden merkki. Ja kyllä se näyttää sellainen merkki olewankin, kun alun toisellakymmenellä olewia poikajokkeleita alistetaan sen waltikan alle. Siinä käy hywin pian niinkuin on käynyt Waasassa.⁹³

Vasta tämän laajan selostuksen jälkeen hän johdattelee lukijan EOA:n tapaukseen kirjoittaen, että se voi osoittaa ” kuinka miestyminenkin saattaa tapahtua jossain yksilössä.”⁹⁴ EOA:n tapaus esitetään siis enemmänkin laajemman yhteiskunnallisen ilmiön ilmenemisenä yhdessä ihmisessä. Se esitetään sekä tässä että *Turun Sanomien* ja *Wiipurin* artikkeleissa positiivisena kehityksenä, vastaiskuna yhteiskunnan yleistä nähtyä naisvaltaistumista vastaan. Tämä epävarmuus on voinut johtua naisten yhteiskunnallisen aseman suhteellisen nopeasta muutoksesta 1900-luvun alussa, jolloin äänioikeuden saamisen jälkeenkin naisasialiikkeen aktiivit pyrkivät saamaan naisille laajempaa liikkumavapautta yhteiskunnassa myös esimerkiksi työn

⁹¹ Löfström 1998, s. 242. Köllinimi liitettiin yleensä henkilön oman nimen etuliitteeksi, esim. Rusetti-Jussi.

⁹² Turunen 2019, 285.

⁹³ *Uusi Heinolan Sanomat*, 16.01.1915, nro 5, s. 3. Lehteä julkaistiin 21.12.1912-22.5.1918 kolme kertaa viikossa. Tämän jälkeen lehden toiminta jatkui *Heinolan Sanomien* otsikon alla. Poliittisesti lehti korosti uusi- ja vanhasuomalaisien välistä yhteistyötä. Tommila et al. 1988a, 115–116.

⁹⁴ *Ibid.*

saralla. PH:sta uutisoitaessa tällaisia näkökulmia ei ole tuotu esiin sanomalehdissä, mutta tämä johtunee yksinkertaisesti siitä, että PH:n ollessa uutisissa vuosina 1868–1886 naisasialiike ei ollut vielä rantautunut Suomeen. Suomen Naisyhdistys perustettiin 1884, ja Suomen naisasialiikkeen järjestäytynyt historia katsotaan usein alkavaksi tästä.⁹⁵

1800-luvulla sanomalehdistöllä nähtiin olevan kansan sivistäjän rooli, mutta tuo rooli muovautui ajan kanssa aatteelliseksi mielipidevaikuttajaksi johtuen muun muassa lehdistön toiminnan ammatillistumisesta.⁹⁶ Sanomalehdet olivat jo tähän aikaan vallan käyttäjiä, sillä niiden kautta ihmiset lukivat monista sellaisista asioista, joihin heillä ei ollut mitään muuta kosketuspintaa. EOA:n kaltaiset ihmiset sekä sukupuolirajojen rikkominen yleisestikin kuuluivat tällaisten aiheiden piiriin. Tällöin sanomalehtien esittämä näkökulma tai suhtautuminen asiaan saattoi olla ainoa, jonka ihmiset saivat tietoonsa. Sanomalehdillä oli siis vallankäyttäjinä mahdollisuus ylläpitää ja vahvistaa aikansa sukupuoliormeja, -rooleja ja -rajoja. Puolueellisuus ja vahva kannanotto oli tyypillistä 1800-luvun lehdistölle, joka näki kannanoton työväliseen sivistystyössään sekä valttikorttina toisista lehdistä erottautumisessa.⁹⁷

Joskus lehtien kirjoittajat käyttivät tätä näkyvyyttään toisten kirjoittajien tai toisten lehtien arvostelemiseen. Esimerkiksi jo edellä esiin tullut *Wiipuri*-lehteen kirjoittanut nimimerkki Pekka arvostelee heti EOA:sta kertovan artikkelinsa alussa sitä, miten EOA:n tapausta on käsitelty muissa lehdissä:

Sen tähden pukeutui hän viime heinäkuussa miehen pukimiin ja risti itsensä sepänpojaksi [nimi poistettu], jonka nimen hän sitten merkitsi, **tai niinkuin sanomalehdet owat rumasti kertoneet, wäärensi** sekä muutto- että työkirjaansa. [...] Nämä (”esivallan palvelijat”) taas, kuten sanomalehdetkin, katsowat teon wäärennykseksi, [...]⁹⁸

On mielenkiintoista, että Pekka arvostelee nimenomaan muiden sanomalehtien sekä ”esivallan palvelijoiden” tapaa kutsua EOA:n tekoa väärentämiseksi. Kirjoittajan itsensä samassa yhteydessä käyttämä termi ”merkitseminen” on huomattavasti ”väärentämistä” neutraalimpi. Vuonna 1915 ei vielä ollut nykyisen Julkisen sanan neuvoston kaltaista tahoa, joka valvoisi sanomalehtien ja toimittajien toimintaa. Lehtien sisällä tapahtunut arvosteleva keskustelu ei kuitenkaan ollut uusi ilmiö, vaan esimerkiksi lehtien yleisönosastokirjoituksissa ja

⁹⁵ Jallinoja 1983, 32.

⁹⁶ Tommila 1988, 18; Sorvali 2023, 19.

⁹⁷ Sorvali 2023, 57.

⁹⁸ *Wiipuri*, 14.01.1915, nro 10, s. 2–3.

maaseutukirjeissä oli totuttu näkemään kritiikkiä niin toisia yleisönosastokirjoituksia tehneitä kuin lehden toimitusta kohtaan.⁹⁹

Myös uutisten moralisointi ja ironisointi kuului ajan lehdistön työskentelytapoihin, joka näkyy myös EOA:sta ja PH:sta uutisoitaessa, erityisesti uutisten paikoitellen purevan humoristisessa sävyssä.¹⁰⁰ Etenkin yksittäisiin henkilöihin kohdistuessaan tällainen uutisoinnin sävy oli kuitenkin myös riski, sillä pahimmillaan siitä saattoi saada kunnianloukkaussyytteen. Tämänkin takia kaikkien lehdessä julkaistavien tekstien kirjoittajien henkilöllisyys piti olla lehden toimituksen tiedossa, vaikka teksti olisikin julkaistu lehdessä anonyymisti.¹⁰¹ Siksi onkin mielenkiintoista, että sekä EOA:sta että PH:sta kirjoitettiin lehtiin heidän oikeilla nimillään, hyvin yksityiskohtaisesti ja hyvin tunnistettavasti. Olettaisin, että molempien henkilöiden rikollinen tausta antoi mahdollisuuden puhua heistä avoimemmin, kuten myös se, ettei kumpikaan heistä ollut varakas tai vaikutusvaltainen. Todennäköisyys sille, että he aiheuttaisivat uutisten ja artikkelien kirjoittajille ongelmia, oli häviävän pieni.

Lehtien tapa puhua PH:sta ja EOA:sta hyvin avoimesti ja yksityiskohtaisesti on varmasti hankaloittanut heidän elämäänsä, sillä se on mahdollistanut heidän nimensä helpon yhdistämisen sekä heidän tekemiinsä rikoksiin että heidän normeja rikkovaan käytökseensä. Kumpikin heistä on pyrkinyt sukupuolen ulkoisella ilmaisullaan ”menemään läpi” miehestä, ja lehtitekstien mukanaan tuoma julkisuus on vaikeuttanut varmasti myös tätä. PH:sta tiedämme nimenomaan uutisten kautta, että hän vaihtoi käyttämäänsä nimeä usein. Emme tietenkään voi koskaan varmuudella tietää hänen motiivejaan tälle toiminnalle, mutta halu pakoilla omaa menneisyyttään sekä menneiden virheiden että vanhojen oletusten muodossa on yksi mahdollinen selitys tälle.

Lehdistön tapa kirjoittaa sekä EOA:sta että PH:sta hyvin yksityiskohtaisesti näkyy myös lehtien tavassa puhua heidän menneisyydestään. Monet uutiset ja artikkelit painottavat erityisesti heidän menneisyyttään ja lapsuuttaan, ikään kuin etsien selityksiä. PH:sta kirjoitettaessa lehdistö nostaa esiin toistuvasti sen, että hänen isänsä kuoli hänen ollessaan vain seitsemän. Isän kuolemaa käytetään selityksenä sille, miksi PH:n piti opetella miesten työt ja elää miehen roolissa. Lehdistö tuntuu toistuvasti rivien välissä pohtivan, miten ”nainen” voi päätyä ”elämään miehenä.” PH:n tapaus esitettiin lehdistössä toistuvasti hänen pukeutumisensa kautta: Hän on

⁹⁹ Sorvali, 2023, 52.

¹⁰⁰ Ks. esim. Sosialisti, 12.01.1915, nro 8, s. 3; Ilmarinen, 07.08.1868, nro 31, s. 2.

¹⁰¹ Sorvali 2023, 56–57.

”nainen miehen puvussa”, ”miehen vaatteisiin pukeutunut nainen”, ”waimo mieswäen waatteissa.” Hänen oikeaksi tai alkuperäiseksi nähtyä sukupuoltaan korostetaan toistuvasti. Huomattavasti harvemmin hänen taustaansa käsitellään eräänlaisena kategorian vaihdoksena. Tämä näkyy lähinnä Ilmarisen uutisessa vuodelta 1868, jossa asia ilmenee esimerkiksi otsikossa ”Poikamiehestä muuttunut tyttö” ja leipätekstin sanavalinnoissa: ”[...] yhtäkkiä ilman armotta [PH:n käyttämä miehen nimi] **muuttunut** [PH:n käyttämä naisen nimi], jona hän nyt saapi tyytyä olemaankin.”¹⁰² EOA:sta uutisoitaessa ajatus EOA:n mahdollisuudesta ”vaihtaa” sukupuoltaan naisesta mieheksi esiintyy useammin, kuten edellä on tullut ilmi. Lehdistön käyttämät sanavalinnat PH:sta ja EOA:sta puhuttaessa kertovat siitä, mitkä asiat nähtiin ajan ihmisten näkökulmasta mahdollisina sukupuolen kannalta. Voiko naisesta tulla mies, vai voiko hän vain esittää miestä?

Olen tässä luvussa pyrkinyt ajan sanomalehtien kautta analysoimaan aikakauden ajatuksia liittyen sukupuolirajojen ylittämiseen ja siihen liittyviin mahdollisuuksiin. Toisaalta naiseuden ja mieheyden kategoriat nähtiin hyvin staattisina, ja asioita tarkasteltiin usein sukupuolieron kautta: Jotkin asiat nähtiin pelkästään naisille kuuluvina ja toiset puolestaan miehille kuuluvina piirteinä. EOA:n ja PH:n kaltaiset ihmiset haastoivat näitä käsityksiä, ja toisaalta keskustelu heidän ympärillään osoittaa piirteitä myös siitä, että siirtymistä kategoriasta toiseen ei nähty mahdottomana.

¹⁰² *Ilmarinen*, 07.08.1868, nro 31, s. 2. Lehti ilmestyi Viipurissa vuosina 1867–1972 kerran viikossa. Lehti oli kaupunkinsa ensimmäinen nuorsuomalainen lehti, vaikkakin linjaltaan maltillinen. N. A. Zilliacus julkaisi Viipurissa myös *Wiborgs Tidningiä* sekä *Suomenlehteä*. Tommila et al. 1988a, 179–180.

3 Valeasu

3.1 Rikollisuus – normin rikkomisen reaktiot ja seuraukset

Tässä luvussa keskityn sellaisiin tapauksiin, joihin liittyy keskeisesti rikollisuus tai epäily rikoksesta. Rikollisuus on keskeinen ja usein esiintyvä teema läpikäymässäni sanomalehtiaineistossa. Usein rikollisuus ja sukupuolirajoja rikkova pukeutuminen esiintyivät sanomalehdissä yhdessä sellaisissa tapauksissa, joissa tällaista pukeutumista oli käytetty valeasuna joko rikosta tehdessä tai sen jälkeen virkavallalta piilotellessa. Toisaalta lehdissä esiintyy myös uutisointia, jossa poliisi on puuttunut tällaiseen pukeutumiseen ilman, että sen yhteydessä näyttää tapahtuneen mitään rikosta.

Oletuksia ja uhkakuvia rikollisesta toiminnasta liitettiin erityisesti ihmisiin, jotka nähtiin ”miehinä naisten vaatteissa.” Huomioni kiinnittyi tähän rikollisuuden ja sukupuolirajojen rikkomisen yhdistämiseen ensimmäisen kerran, kun luin seuraavanlaisen *Koitar*-lehdessä syyskuussa 1900 julkaistun pikku-uutisen:

— Miehiä naisten vaatteissa kuuluu tätä nykyä liikuskelewan seutukunnalla. **Jokainen arvaa missä tarkoituksessa, joten ei siitä sen enempää.** Wiimeksi kuuluu tällainen otus nähdyn Reitkallin pysäkillä jossa oli ihmetelty otuksen pitkiä askelia. Warokaa siis ettette yhdy tällaisiin ihmisiin, sillä ei sitä tiedä, milloin lentää silmukka kaulaan.¹⁰³

Huomiota herättää erityisesti korostamani toinen virke. Se hyvin selkeästi ilmaisee, että ”miehet naisten vaatteissa” voi tarkoittaa vain yhtä asiaa, jonka jokainen lehden lukija olisi sanomattakin ymmärtänyt. Nykyajan lukijalle viesti ei kuitenkaan välity pelkästään tämän virkkeen avulla, vaan tarvittavaa kontekstia tuo uutisen viimeinen virke. Kun yhdistää seutukunnilla päämäärättömästi liikuskelun ja silmukan kaulan ympärillä, voi päätellä kirjoittajan vihjaileman uhan liittyvän maantierosvoihin.

Nimettömäksi jäävä kirjoittaja on saanut paljon sanottua vain neljällä virkkeellä, ja hän luo uhan tuntua näiden ihmisten ympärille myös sanavalinnoillaan. Erityisesti sana ”otus” herättää huomiota: se vie kyseessä olevalta henkilöltä ihmisyydenkin. On vaikea sanoa, onko kirjoittaja päätenyt tähän sanavalintaan johtuen henkilön oletetusta rikollisuudesta vai hänen

¹⁰³ *Koitar*, 01.09.1900, nro 86, s. 3. Lehteä julkaistiin tällä nimellä vuosina 1900–1907 ja tämän jälkeen nimellä *Haminan Sanomat* aina vuoteen 1915 asti, jolloin lehti lakkautettiin sotasensuurin nojalla. *Koittaren* edeltäjä oli myös *Haminan Sanomat* (1890–1899), jonka kenraalikuvernööri Bobrikov lakkautti johtuen Venäjän hallituksen arvostelemisesta. Yleisesti sekä *Koitar* että *Haminan Sanomat* olivat poliittisesti varovaisia, ja erityisesti *Koitar* keskittyi lähinnä paikallisiin uutisiin. Tommila et al. 1988a, 103.

vaatetuksestaan. Näen ensimmäisen vaihtoehdon todennäköisempänä ainakin tässä tilanteessa, koska artikkelin kirjoittaja käsittelee näitä ihmisiä nimenomaan rikollisina, ja myös heidän vaateparttaan pidetään pelkästään merkinä heidän rikollisista aikeistaan.¹⁰⁴

Sanomalehdillä nähtiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa olevan vastuuta kansan sivistämisestä ja yleisestä tiedonannosta.¹⁰⁵ Vuosisadan vaihteessa kansaa sivistävä sisältö, joka oli sisältänyt enemmän esimerkiksi runoja ja kaunokirjallisuutta, alkoi antaa enemmän tilaa uutisille ja mielipidevaikuttamiselle.¹⁰⁶ Sanomalehdet olivat monille ihmisille helpoin ja yleisin tapa kuulla Suomessa ja ulkomailla tapahtuneista rikoksista, joten niillä oli myös valtaa siihen, miten ne esittivät sekä rikoksia tehneitä ihmisiä että itse rikoksia. Riippuen uutisoinnin sävystä sanomalehdillä oli myös kyky levittää ja lietsoa ihmisten pelkoja, mikä näkyy myös näistä valepukuisista ryöväreistä uutisoitaessa.

Hyvä esimerkki tällaisesta pelkojen levittämisestä on sarja uutisia, jotka käsittelevät niin sanottua ”Amerikan miniää.” Kolme tähän henkilöön liittyvää uutista julkaistiin *Suomalainen-lehdessä* loka-marraskuussa 1911. Tämä henkilö oli lehtien mukaan kulkenut ainakin Alavudella, Vimpelissä, Kuortaneella, Alajärvellä, Viitasaarella ja Kivijärvellä esittäen olevansa milloin minkäkin talon Amerikkaan lähteneen pojan vaimo, joka on tullut takaisin Suomeen miehensä edellä. Tällä tavalla hän on tarinan mukaan saanut ”appivanhemmiltaan” ylläpitoa ja tavaroita joko lainaan tai lahjaksi.¹⁰⁷

Tämä oletus rikollisen valeasusta on ajan sanomalehdissä usein toistuva. Jos samasta tapauksesta kirjoitetaan useaan kertaan, huomaa joskus, että tarinaan, johon ei ole aiemmin liittynyt ”miehiä naisten vaatteissa”, liitetään tällainen yksityiskohta myöhemmin. Tämä näkyy Amerikan miniästä uutisoitaessa.

Ensimmäisessä asiaa koskevassa uutisessa tätä ihmistä ei kuvailla lainkaan ulkonäöltä, ja toisessa hänen kuvataan olleen ”keski-ikäinen, vaaleaverinen ja mustatukkainen nainen.”¹⁰⁸ Kolmannessa uutisessa hän on ensin ”hienoon naisten pukuun puettu nuorenpuoleinen tuntematon

¹⁰⁴ Tämä ei tarkoita, etteikö lehdistö olisi käyttänyt muuten epäinhimillistä kieltä ihmisistä, joiden nähtiin rikokan sukupuolirajoja pukeutumisellaan. Ks. esim. *Vakka-Suomi*, 03.11.1917, nro 123, s. 4.

¹⁰⁵ Sorvali 2023, 28.

¹⁰⁶ Kortti 2016, 189.

¹⁰⁷ *Suomalainen*, 20.10.1911, nro 122, s. 2. Jyväskyläläinen lehti, joka perustettiin vastikkeeksi radikalisoituneemmalle *Keski-Suomelle*. Lehden sisällössä oli paljon kirjeenvaihtajien ja avustajien tekemää sisältöä, ja toimittajakunta vaihtui usein. Lehti painotti uutisia artikkelien yli enemmän kuin *Keski-Suomi*. Tommila et al. 1988c, 40–41.

¹⁰⁸ *Suomalainen*, 15.11.1911, nro 133, s. 3.

henkilö” ja hänellä oli ”pitkä tukka ja komeat kammat päässä”, mutta uutinen tuo kesken kaiken esiin aivan uuden yksityiskohtan esiin tästä henkilöstä: Hän onkin kuulemma koko ajan ollut ”mies naisen vaatteissa.”¹⁰⁹

Kolmas artikkeli on myös paljon pidempi ja yksityiskohtaisempi kahteen edelliseen verrattuna, ja kirjoituksen sävykin on erilainen. Kahdessa aiemmassa artikkelissa sävy on lähinnä paheksuva ja varoittava. Ensimmäisessä artikkelissa ”Amerikan miniä” on ”herkkäuskoisia puijailmassa retkeilyt” ja toisessakin artikkelissa lähinnä varoitetaan alueen asukkaita tästä liikkeellä olevasta varkaasta. Kolmas artikkeli puolestaan luo tämän henkilön ympärille aivan erilaista uhan tuntua. Tässä artikkelissa ”miniän” kerrotaan epäilyttäneen alusta asti useampia ihmisiä, joiden luona hän on viettänyt aikaa, ja hänen sanotaan sanoneen joitakin kummallisia ja uhkaavan tuntuksia asioita. Esimerkiksi postin kyytiin noustessaan hänen kerrotaan sanoneen ”Uskaltaako posti näin tuntematonta naista ottaa mukaansa?” ja myöhemmin kävellessään erään torpan tytön kanssa kylälle sanotaan hänen sanoneen ”Tokkos pelkää, jos täällä mitä tapahtuisi.” Tämä on säikäyttänyt hänen seuralaisensa ja saanut hänet kääntymään suoraan takaisin kotimatkalta, ja ”miniä” on kadonnut teille tietämättömille.¹¹⁰

Kolmannen artikkelin lopussa ”miniän” rikokset ovat kasvaneet edellisiin artikkeleihin verrattuna:

Mainittu ”nainen” onkin sittemmin huomattu olewan mies pukeutuneena hienoon naisen pukuun. Mahlulla epäillään häntä Antti Samasen murhaajaksi, joka Samasen, kotoisin Mahlulta, on äsken murhattu Amerikassa ja jonka murhaan epäilty henkilö on pakosalla.¹¹¹

Mitään perusteita tälle murhaepäilylle ei anneta, vaikka on tietysti mahdollista, että epäilylle on jokin todellinen syy. Vaikuttaa kuitenkin todennäköisemmältä, että ”Amerikan miniä”, jonka rikokset ovat ennen tätä artikkelia rajoittuneet huijaamiseen ja varastamiseen, on paikallisten ihmisten puheissa kasvanut ajan myötä paljon uhkaavammaksi hahmoksi, jonka syyksi on ollut helppo laittaa muitakin selvittämättömiä rikoksia, kuten Antti Samasen murha. On myös mahdollista, että ”Amerikan miniä” ei ole vain yksi ihminen, vaan kuulopuheissa on yhdistelty usean eri ihmisen tekemiä samankaltaisia rikoksia. Tätä puoltaa se, että artikkelit kuvailevat häntä sekä ”keski-ikäiseksi” että ”nuorenpuoleiseksi.”

¹⁰⁹ *Suomalainen*, 17.11.1911, nro 134, s. 3.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

Murhasyytteen todenmukaisuutta mielenkiintoisempaa on kuitenkin se, että ”Amerikan miniän” oletetaan nyt olevan mies naisen vaatteissa. Perusteet tälle syytökselle ovat kovin helpoiset, sillä kirjoittaja sanoo vain, että tämä ”[...] olikin mies naisten vaatteissa, kuten siitä sittemmin oli tultu jossain toisessa paikassa huomaamaan.”¹¹² Tätä ”jotain toista paikkaa” ei missään kohtaa avata tarkemmin, eikä myöskään heidän syitä tälle epäilylle. Sekä aiemmin läpikäymässäni Porin tapauksessa että ”Amerikan miniän” kohdalla vaikuttaa siltä, että ”mies naisen vaatteissa” olisi ollut aikalaisille sekä toisaalta konseptina hyvin tuttu, että vieraudestaan kauhistuttava. ”Amerikan miniän” kohdalla ihmiset tiesivät jo valmiiksi, että liikenteessä on henkilö, joka valheellisen identiteetin turvin pyrkii varastamaan ihmisiltä omaisuutta. Miksi siis ajatus siitä, että hän olisi myös valepukuinen mies naisen vaatteissa, tekee hänestä vielä kauheamman?

Yksi vaihtoehto on, että miespuoliset rikolliset olisi nähty uhkaavampina kuin naispuoliset. Sanomalehdissä ihmiset yleisesti ovat reagoineet vahvemmin pelolla tai epäilyksellä henkilöihin, jotka on nähty ”miehinä naisen vaatteissa”, vaikka poliisin epäilyksen kohteeksi on joutunut myös ihmisiä, jotka on nähty ”naisina miesten vaatteissa.” Tämä on mahdollisesti johtunut siitä, että miehet on voitu nähdä isompana fyysisenä uhkana naisiin verrattuna. Naisiin myös helpommin liitettiin pehmeämpiä ja hoivaavampia piirteitä, vaikka naiskäsityksissä oli tähänkin aikaan isoja eroja muun muassa maaseutu- ja kaupunkiyhteisöjen ja eri säätyjen ja luokkien välillä. Naiseutta ei välttämättä aina edes nähty niinkään mieheyden vastakohtana, vaan sukupuoliero hahmotettiin vahvemmin hierarkian kautta, jossa naiseus nähtiin ”heikompana sukupuolena.”¹¹³ Jotain kertoo sekin, että eräästä epäilystä ”miehestä naisen puvussa” kertovan uutisen otsikko on ”Susi lammasten vaatteissa.” Tässäkin nimenomaisessa uutisessä peruste oletukselle näyttää olevan lähinnä se, että tämä henkilö on ollut vahvempi kuin se oletettavasti miespuolinen palvelija, joka on yrittänyt saada hänet kiinni.¹¹⁴

Tämän aikakauden sanomalehdet eivät pyrkineet sisällöissään puolueettomuuteen, vaan lehden toimitus otti asioihin usein selkeästi kantaa niin poliittisissa, uskonnollisissa kuin moraalisissakin kysymyksissä. Eroa kommentoivan ja kertovan tekstin välille ei tehty, vaan tekstien kirjoittajat toivat omia mielipiteitään esiin asioiden selostamisen yhteydessä.¹¹⁵ Lehtien tavoitteena oli kuitenkin myös pinnalla pysyminen taloudellisesti, joten lukijoiden huomion ja

¹¹² Ibid.

¹¹³ Turunen 2019, 292.

¹¹⁴ *Satakunta*, 28.03.1895, nro 37, s. 3.

¹¹⁵ Sorvali 2023, 28–29.

kiinnostuksen ylläpitäminen oli niille elintärkeää. Tämä on vaikuttanut muun muassa siihen, millaisia tekstejä lehtien palstoille valittiin.

Täytyy ottaa huomioon, ettei tämän aikakauden sanomalehdistöllä ollut mitään velvollisuutta levittää lehdissään vain totuuteen perustuvaa sisältöä. Lisäksi monien lehtien toimitukset olivat hyvin pieniä, koostuen vain muutamasta ihmisestä, ja toimintaa saatettiin pyörittää kunnan tilojen puutteessa esimerkiksi päätoimittajan kotoa käsin, eikä toiminta aina ollut ainakaan nykystandardeilla ammattimaista. Monet lehdet kärsivät myös taloudellisista vaikeuksista, ja lukijoille oli tärkeää tarjota sisältöä, joka heitä kiinnosti, jotta lehti saattoi jatkua.¹¹⁶ Muun muassa tämän takia 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkuvuosien sanomalehdet levittivät myös tarkistamattomia huhupuheita kuin totena. Vaikka nämä huhupuheet ja juorut eivät pohjautuisikaan totuuteen, voi niiden kautta kuitenkin kertoa aikalaisten todellisuuskuvasta, siitä, mitä he pitivät mahdollisena.¹¹⁷

Toisaalta kansa käytti sanomalehtiä myös kuulemiensa huhujen ja muiden virheellisiksi koettujen tietojen oikaisemiseen. Tämä näkyy myös näistä sukupuolirajoja rikkovista maantierosvoista kirjoitettaessa. Esimerkiksi otan tapauksen Porista, jossa oli syksyllä 1895 liikkunut huhu joukosta ”miehiä naisten vaatteissa” joilla oli aiheenaan ryövätä kaupungin asukkaita.

Kolme eri ihmistä pyrkivät sanomalehtien kautta oikaista tätä valheellista huhua, kukin omallaan faktoilla. Näihin kolmeen sisältyy nimimerkit Terä, Pohjantuuli sekä kolmas, täysin nimettömäksi jäävä kirjoittaja, mahdollisesti yksi lehden toimittajista. Nimimerkkien käyttö sanomalehtiin kirjoitetuissa kirjeissä oli yleistä, ja vain harvoin paikalliskirjeiden kirjoittajat allekirjoittivat tekstejään kokonimellään.¹¹⁸ Terä ja Pohjantuuli kirjoittivat lehteen kirjeitä, nimetön kirjoittaja puolestaan lyhyen uutisen.

Niin sanotut maaseutukirjeet ja maaseudun kirjeenvaihtajat olivat 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa tärkeä tapa saada kunkin lehden painopaikkana toimivan kaupungin ympäröivän maaseudun uutisia lehteen, sillä useimpien lehtien pieni toimittajamäärä esti heitä itseään keräämästä uutisia kovin kaukaa, vaikkakin puhelimen tulo osaksi toimittajien työvälineistöä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä helpotti tätä.¹¹⁹

¹¹⁶ Nygård 1987, 103–107.

¹¹⁷ Juvonen 2002, 165–166.

¹¹⁸ Kokko 2022, 182.

¹¹⁹ Kokko 2022, 185; Nygård 1987, 99–101.

Paikallisuutisia ei myöskään sensuroitu yhtä vahvasti esivallan puolelta kuin ulkomaan uutisia. Paikallisiin asioihin keskittyvät maaseutukirjeet olivatkin suhteellisen turvallista sisältöä sanomalehdille, sillä ne harvoin keskittyivät politiikkaan. Kirjeet saattoivat herättää närkästystä lehden muissa lukijoissa, mutta tämä oli lehdille jopa otollista, sillä tulikivenkatkuisetkin vastaukset lehden sisältöön täyttivät taas palstatilaa ja antoivat toimitukselle myös mahdollisuuden vastata ja tuoda esiin omia mielipiteitään.¹²⁰

Nimimerkki Terä kirjoitti aiheesta kaksi kirjettä *Sanomia Porista* -lehteen. Ensimmäinen kirje on päivätty 22.11.1895.¹²¹ Tässä tekstissä ei mielenkiintoista kyllä edes mainita "miehiä naisten vaatteissa" tai mitään vastaavaa. Hänen sanojensa mukaan huhu kuuluu, että "On näet kerrottu että suuri joukko rosvoja rautatietä myöten olisi saapunut kaupunkiin, **hienoina herrasmielisiin**, joista poliisi heti näiden saavuttua olisi moniaita wanginnut."¹²² Korostamani muotoilu luo kuvaa aivan erilaisesta valepuvusta. Terän toinen kirje samalle lehdelle, päivätty 5.12. ja julkaistu 10.12.1895, kuitenkin mainitsee huhupuheita kuvaillessaan "miehiset rosvot naisten vaatteissa."¹²³

Tämä Terän toinen kirje esittää myös selkeämmän perustelun huhun perättömyydelle. Terän mukaan kaikki tämä johtuu siitä, että keskellä yötä venettään katsomaan mennyt roteva kalastajan vaimo oli tarkoittamattaan säilyttänyt pimeässä rantavahdin, joka oli luullut häntä miespuoliseksi rosvoksi, joka kulki naisen valepuvussa.¹²⁴ Tästä eteenpäin huhu oli paisunut lumi-pallon lailla, ja näin yhdestä kalastajanvaimosta oli saatu monta rosvoa, rantavahdista poliisi ja säikähdyksestä pidätys.

Terän kirjeet eivät kuitenkaan ole ainut saatavilla oleva tulkinta näiden tapahtumien kulusta. Nimimerkki Pohjantuuli kirjoitti Porista kirjeen *Päivälehteen*, joka on päivätty 26.11.1895, eli vain muutama päivä Terän ensimmäisen kirjeen jälkeen. Vaikka olisi periaatteessa mahdollista, että molempien nimimerkkien takana olisi sama henkilö, pidän tätä epätodennäköisenä. Kirjeiden kertomat versiot tapahtumista eroavat toisistaan jonkin verran. Pohjantuuli esimerkiksi jo kirjoittaa huhun kertovan rosvojen olevan nimenomaan "miehiä naisten vaatteissa", mikä on yksityiskohta, joka Terän ensimmäisestä kirjeestä puuttuu. Pohjantuuli ja Terä ovat

¹²⁰ Kokko 2022, 185, 193; Sorvali 2023, 56.

¹²¹ Huom. lehden julkaisupäivä ja kirjeen päiväys eroavat, lehti julkaistu 23.11.1895.

¹²² *Sanomia Porista*, 23.11.1895, nro 138, s. 4. Korostus minun. *Sanomia Porista* ilmestyi Porissa vain hyvin lyhyen aikaa, 1895–1896. Lehti oli poliittisesti suomenmielinen, mutta ei onnistunut saamaan vahvaa kannattajakuntaa Porin vanhasuomalaisella maaseudulla. Tommila et al. 1988b, 346.

¹²³ *Sanomia Porista*, 10.12.1895, nro 145, s. 3. Korostus minun.

¹²⁴ Ibid.

myös kuulleet eri versiot näiden ryövärien aikeista: Terän mukaan ryövärien kerrotaan olleen kiinnostuneita esimerkiksi varastohuoneista ja rahan säilytyspaikoista, kun taas Pohjantuulen versiossa rosvot käyvät nimenomaan varakkaiden perheiden kotien kimppuun. Pohjantuulen mukaan huhun perättömyys on myös varmistettu poliisilta, mitä Terä puolestaan ei mainitse kummassakaan kirjeessään.¹²⁵

Kolmas näkökulma mahdollisesti samaan huhuun löytyy *Sanomia Porista* –lehden 12.12.1895 julkaistusta numerosta. Otsikon "Pori 12 p. Joulukuuta" alta löytyy lukuisia pikk uutisia, joista yksi on seuraavanlainen:

Eräs nuori mies kaupungin 6:ssa osassa on tuonaan jonkun kerran kummitellut naisen pukineessa, josta lienewät nuo kamalat kaupungilla liikkuneet ryövärihistoriatkin alkunsa saaneet. Tästä vaihtelevaisuuden halustaan on kumminkin seikkailija pantu syytteeseen raastuwan oikeudessa.¹²⁶

Koska tämä uutinen on julkaistu hyvinkin samoihin aikoihin kuin Terän toinen kirje, voisi olettaa, että molemmat tekstit viittaavat samoihin "ryövärihistorioihin" kuten nimettömäksi jäävä kirjoittaja tässä uutisessa asian ilmaisee. Tämän kirjoittajan selitys huhulle eroaa huomattavasti Terän omasta: Hän selittää huhun "nuoren miehen vaihtelevuudenhalusta" johtuvana. Mielenkiintoista on myös, että tämä juttu on hänen mukaansa edennyt raastuvanoikeuteen asti.

On toki mahdollista, että kirjoittaja puhuu täyttä totta, ja joku on todella näihin aikoihin joutunut asian tiimoilta syytteeseen raastuvanoikeudessa. Mutta kun ottaa huomioon, että sekä Terä että Pohjantuuli tuovat kirjeissään esiin, että huhuun olennaisesti kuuluu ajatus siitä, että osa ryöväreistä olisi jo otettu kiinni poliisin toimesta, on pakko miettiä, onko tämäkin syyte pelkästään saman huhun uusi muoto.

Nämä tekstit tarjoavat mielenkiintoisen näkökannan ajan ihmisten reaktioihin liittyen ”miehiin naisten vaatteissa.” Koska konsepti on liitetty vahvasti rikollisuuteen, on siihen reagoitu usein pelokkaasti, ja asia on koettu uhkaavana. Esimerkiksi Terän ja Pohjantuulen kirjeissä esiintyy kuitenkin myös asian vähättelyä, ja Terä kutsuukin asiaa ”lystilliseksi mielikuvituksen tuotteeksi.” Onkin mielenkiintoista, että sama asia on voitu nähdä yhtä aikaa pelottavana

¹²⁵ *Päivälehti*, 30.11.1895, nro 279, s. 3. *Päivälehti* ilmestyi Helsingissä 1889–1904, jonka jälkeen sen seuraajaksi nousi *Helsingin Sanomat*. Lehti oli poliittisesti nuorsuomalainen, ja se ajoi yhteiskunnallisten epäkohtien poistamista sekä vapaamielisyyttä. 1890-luvulla lehti kuului maan huomattavimpiin. Tommila et al. 1988b, 285.

¹²⁶ *Sanomia Porista*, 12.12.1895, nro 146, s. 3.

ja lystikkäänä. Toisaalta tässä ei ole pelätty sukupuolirajojen ulkoista rikkomista itsessään vaan sitä, minkä sen on koettu tarkoittavan käytännössä.

Sanomalehdillä oli tärkeä rooli tiedon levittäjinä ”Amerikan miniän” ja Porin ryövärien tyyli-
sissä tapauksissa, sillä ne olivat vaikutukseltaan lähinnä paikallisia, jolloin ilman sanomalehtiä tieto asiasta ei yhtä helposti levinnyt varsinaisen vaikutusalueen ulkopuolelle. Heikki Kokko on tutkinut suomenkielisiä sanomalehtiä ja suomenkielisen julkisuuden nousua 1850–1870-luvuilla, ja hänen mukaansa vuonna 1860 noin 1 % suomenkielisistä yli 15-vuotiaista tilasi sanomalehtiä. Luku tuntuu pieneltä, mutta se on kymmenkertainen vuoteen 1850 verrattuna. Luvun tulkinnassa tulee myös ottaa huomioon, että yhtä lehteä ei lukenut vain yksi ihminen, vaan yleensä noin 10 ihmistä luki saman sanomalehden. Lehtiä luettiin usein myös ääneen, eikä tässä luvussa ole otettu huomioon näitä kuuntelijoita. Näin ollen jo vuonna 1860 noin 10 % suomenkielisistä yli 15-vuotiaista oli sanomalehtien lukijoita.¹²⁷ Lehtien yleisö oli siis suhteellisen laaja, ja kasvoi vuosisadan kuluessa entisestään. Sekä Porin tapauksessa että Amerikan miniän kohdalla tiedot tapahtuneesta ja mahdollisista rosvoista tuntuvat perustuvan huhupuheisiin, mutta lehdet julkaisevat niitä kuin totuutena. Erityisesti Amerikan miniästä kirjoitettaessa uutisoinnin sävy luo paikoitellen myös vahvempaa uhan tuntua, joka on voinut entisestään vahvistaa ihmisten mielissä mahdollisesti jo valmiiksi eläviä negatiivisia assosiaatioita liittyen normin ulkopuoliseen sukupuolen ulkoiseen ilmaisuun.

Perustuivat nämä tekstit sitten todellisuuteen tai eivät, jo niiden olemassaolo kertoo siitä, että kuva naiseksi pukeutuneesta kummasta miehestä, jonka tarkoituksena on vain huijata, varastaa ja jopa murhata, on elänyt ajan ihmisten mielissä. Tämä epäily ei ole kuitenkaan vaikuttanut pelkästään niin sanottuihin tavallisiin kansalaisiin, vaan se on voinut vaikuttaa myös virkavallan toimintaan:

Innokkaan poliisin owat wiialaiset saaneet asemalle. Milloin se asemalla olijoille ilmoittaa, että hänellä on oikeus paljastaa säilänsä, jollei poistuta kun hän kolmasti käskee. Sen ilmoituksensa on hän ainakin kerran käytännössä toteuttanutkin. Milloin hän taas käy naiseen käsiksi, arwellen: "Sinä taidatkin olla mies naisen vaat-teissa". Kenellehän kuuluisi ihmistapojen opettaminen tälle nappiniekalle? — K. L.¹²⁸

¹²⁷ Kokko 2019, 5–8.

¹²⁸ *Työmies*, 29.08.1908, nro 198, s. 4. *Työmies* oli helsinkiläinen työväen äänenkannattaja, jota julkaistiin vuosina 1895–1918. Eniten sitä ostettiin Uudellamaalla, vuonna 1915 yli puolet levikistä. Samana vuonna noin kolmasosa levikistä meni pelkästään Helsinkiin. Tommila et al. 1988c, 157–158.

Poliisin reaktio antaa kuvan, että pelkästään se, että ihmisen voitiin olettaa olevan ”eri sukupuolen vaatteissa” nähtiin kyseenalaisena ja epäilyttävänä toimintana. Koska kirjoittaja puhuu nimenomaan naisista monikossa, antaa se ymmärtää, että tällaisia yhteenottoja on ollut useampia. Kuitenkaan esimerkiksi nimimerkki K. L. ei liene nähneen ”miehiä naisten vaatteissa” turhan isona uhkana päivittäisessä elämässään, sillä hän reagoi poliisin liialliseen pidätystuntoon närkästyneenä. Tätä tunnetta tuo esiin muun muassa nimitys ”nappiniekka.”

Heikki Ylikankaan mukaan tämän aikakauden poliisin ja nimismiehen tehtäviin kuului järjestyksen ylläpitämisen lisäksi myös epäjärjestyksen ehkäisy, ja tässä työssä heidän työvälineenään toimi ihmisten jatkuva tarkkailu. Erityisen tarkkaan poliisin kuului pitää silmällä ihmisiä, joiden koettiin voivan vaarantaa yleistä järjestystä ja turvallisuutta esimerkiksi elämäntapansa tai muiden seikkojen vuoksi. Näihin seikkoihin luettiin esimerkiksi uskonnollinen käytäytyminen, sillä tähän aikaan uusiin herätysliikkeisiin kuuluminen nähtiin uhkana yleiselle järjestykselle, mutta myös irtolaisia ja muita tuntemattomia kuljeksijoita.¹²⁹ Koska ”naisiksi pukeutuneet miehet” yhdistettiin tämän ajan kulttuurisessa kuvastossa selkeästi ryöväämiseen ja yleisemmin rikollisuuteen, voi olettaa, että tämän takia myös normin ulkopuolinen sukupuolen ulkoinen ilmaisu voitiin nähdä tällaisena uhkana, joka poliisin piti estää ennen kuin se ehti todella tapahtuakaan.

Tällaisten ryövärien tunnistaminen vaati käsityksiä siitä, miltä näyttää ”todellinen nainen” verrattuna ”mieheen naisen vaatteissa.” Koska tällaisia valeasuja käyttävät ryövärit on nähty uhkana, joka poliisin tulee poistaa tai ehkäistä, on ihmisten sukupuolen ilmaisun ”uskottavuuden” arvioinnista tullut samalla poliisin tehtävä. Mutta millaisin perustein poliisi tai ihmiset ylipäättään ovat alkaneet epäillä ihmisiä valeasuun sonnustautumisesta? Muissa aineistoni teksteissä tällaisia epäilyttäviä piirteitä ovat voineet olla esimerkiksi pitkä askel, näkyvä karvoitus kasvoissa, juro tai välttelevä käytös, suurikokoisuus tai kovat otteet.¹³⁰ Tällaiset asiat kertovat paljonkin siitä, millaiset piirteet nähtiin tähän aikaan kuuluvan miehille tai naisille, ja miten paljon näitä ”toisen sukupuolen piirteitä” ihmisellä saattoi olla ennen kuin se herätti epäilyksiä.

Nämä yhteiskunnassa eläneet oletukset ja ennakkoluulot koskien sukupuolirajoja rikkovan pukeutumisen yhteyksiä rikollisuuteen vaikuttivat myös virkavallan suhtautumiseen sellaisiin

¹²⁹ Ylikangas 1996, 181.

¹³⁰ *Koitar*, 01.09.1900, nro 86, s. 3; *Karjalatar*, 27.07.1901, nro 85, s. 3; *Koitar*, 20.09.1902, nro 105, s. 3; *Kaiku*, 15.09.1897, nro 104, s. 2; *Satakunta*, 28.03.1895, nro 37, s. 3.

henkilöihin, joiden sukupuolen ulkoinen ilmaisu erosi ajan normista, mutta jotka eivät ainkaan tiedettävästi olleet syyllistyneet mihinkään rikoksiin. Vaikka sukupuolirajoja rikkova pukeutuminen ei ollut Suomessa rikos, se silti riitti itsessään saamaan ihmisen ongelmiin virkavallan kanssa. Sanomalehdistä löytyy useita lyhyitä artikkeleita ja uutisia, joissa kerrotaan esimerkiksi ”naisesta miehen vaatteissa” tai ”miehestä naisen puvussa” jotka poliisi sitten on ottanut kiinni.

Nainen miehen vaatteissa. Eilen aamulla otti poliisi kiinni erään Salosta täällä heinäkaupalla olewan henkilön, joka huomattiin olewan nainen miehenvaatteissa, joita hän jo lähes 12 vuotta oli pitänyt. Wiskaali kumminkin hänet vapautti, kun näet ei löytänyt mitään syytä hänen housujen käyttämistä vastaan.¹³¹

Tässä *Oulun lehden* pikku-uutisessa vuodelta 1882 ei käy ilmi, että poliisin kiinni ottama henkilö olisi tehnyt mitään muuta huomionarvoista pukeutumistyyliänsä lisäksi. Tästä huolimatta hän on joutunut poliisin kiinniottamaksi ja kuulustelemaksi. Hänet on kuitenkin vapautettu, sillä hänen pukeutumisensa ei ole rikkonut lakia. Tämä sama kaava toistuu useammassa löytämässäni artikkelissa: ihminen otetaan poliisin toimesta kiinni pukeutumisensa tähden, häntä kuulustellaan vaateparresta ja sen syistä, ja sitten hänet päästetään menemään. Usein henkilö joutui ilmoittamaan nimensä poliisille ennen vapautumistaan.¹³² Aineistostani käy ilmi, että poliisi usein kyseli ihmisiltä heidän henkilötietojensa lisäksi ainakin siitä, miten kauan he olivat pukeutuneet tällä tavalla ja mistä syistä. Nämä ovat sellaisia tietoja, jotka sitten ehkä suoraan poliisilta päätyivät myös lehdistön korviin ja sitä kautta painoon. Eri virastojen ja viranomaisten tuottama materiaali, kuten tuomiot ja käskyt, olivatkin ajan sanomalehdille keskeistä uutisaineistoa.¹³³

Täysin seurauksetonta tämä kiinni jääminen ei ole ollut, sillä sanomalehdistä löytyy myös ainakin yksi tapaus, jossa poliisi on antanut kiinniottamalleen ihmiselle sakkoa tämän ulkoisen sukupuolen ilmaisun tähden:

— Mies naisen vaatteissa liikkui näinä päiwinä kaupungin kaduilla. Poliisi, joka tavallisesti ei kärsi pilaa, sakotti miehen viime perjantaina hameen pitämisestä.¹³⁴

¹³¹ *Oulun Lehti*, 03.05.1882, nro 18, s. 2. Lehti perustettiin Oulussa 1880 maltillisempien suomenmielisten äänenkannattajaksi. Lehti jouduttiin lopettamaan kovan kilpailun aiheuttamien taloudellisten vaikeuksien tähden. Tommila et al. 1988b, 186.

¹³² Ks. esim. *Wiipurin Sanomat*, 29.10.1893, nro 252, s. 2.

¹³³ Nygård 1987, 135.

¹³⁴ *Sanomia Turusta*, 14.07.1884, nro 161, s. 2. Lehti perustettiin Turussa 1850, ja 1860-luvulla se oli Länsi-Suomen maaseudun suurin lehti. Lehden levikki nousi jyrkästi erityisesti 1870-luvulla, mutta kääntyi yhtä jyrkkään laskuun vuosikymmenen lopulla. 1884 lehden levikki oli 2210 kpl, alle puolet verrattuna vuoden 1878 4444 kpl huippuun. Tommila et al. 1988b, 347–348.

Ei ole täysin selvää, minkä lain varjolla poliisi on tätä ihmistä sakottanut. ”Toisen sukupuolen” vaatteisiin pukeutuminen oli laitonta 1800-luvun puolivälistä eteenpäin esimerkiksi monissa Yhdysvaltojen kaupungeissa, ja esimerkiksi naamioitumisen kieltäminen lailla on tunnettu siellä jo paljon tätä aiemmin.¹³⁵ Suomessakin joissakin kaupungeissa oli ilmeisesti voimassa järjestyssääntöjä, jotka kielsivät naamioitumisen.¹³⁶ On mahdollista, että hameenkäytöstä on sakotettu tällaisen järjestyssäännön varjolla myös Turussa, mistä tämä uutinen on peräisin. Toisaalta jos kyse olisi pelkästään järjestyssääntöjen ylläpitämisestä, luulisi, että sakkojen antaminen mainittaisiin useammassa tämän tyyllisessä uutisessa. Sakkoja tai niiden kaltaisia laillisia seuraamuksia ei kuitenkaan mainita ainakaan omassa aineistossani kuin muutama. On myös mahdollista, että sakottaminen on ollut poliisin puolelta kurinpidollinen keino, jonka tarkoituksena on ollut ajan normin mukaisten sukupuolten rajojen ylläpitäminen. ”Pilan kärsiminen” antaa myös kuvan, että poliisi olisi ottanut tapauksen jollakin tavalla henkilökohtaisesti, tai kenties sanavalinnan on tarkoitus vain tuoda ilmi käytöksen mauttomuutta uutisen kirjoittajan näkökulmasta.

Virkavallalla on järjestystä ja yhteiskunnan nykyistä tilaa ylläpitävänä tahona ollut siis valtaa myös ihmisen sukupuolen ilmaisuun, sillä he ovat toiminnallaan voineet rankaista tai hyväksyä normien vastaista toimintaa. Joskus virkavalta on kuitenkin käyttänyt tätä valtaansa myös ihmisten elämän helpottamiseen, kuten näkyy erityisesti seuraavassa *Wiipurin Sanomissa* toukokuun alussa 1889 julkaistussa pikku-uutisessa:

Wiime sunnuntain iltajunassa saapui kaupunkiimme eräs naisihminen — miespuwussa. Hän herätti poliisin huomiota — ja miesnainen wiettiin poliisin warjoon. Sieltä hänet kuitenkin wapautettiin eilisaamuna, kun hänen mukanaan olewa **nimismiehen todistus** osoitti, että ”tällä naisella on ollut tapana lapsesta alkaen pitää miesten waatteita” — tai jotain sennepäin. Ja niin sai nainen korkeassa hatussaan ja harmaassa turkissaan; mennä matkoihinsa ja olla omassa ”tyylissään”. Hän on kotoisin Muolaasta.¹³⁷

Nimismies on tähän aikaan ollut virkamies, joka on monien muiden tehtävien ohella toiminut muun muassa piirinsä poliisikonstaapelien esimiehenä. Heillä on ollut paljon valtaa piiriensä ihmisten päivittäisiin elämiin, sillä etenkin vielä 1800-luvun lopulla ennen vuoden 1891 poliisireformia nimismiehet toimivat paljolti välittömästi kansan keskuudessa, kuitenkin

¹³⁵ Stryker 2008, 31–33.

¹³⁶ Suhonen 2007, 56.

¹³⁷ *Wiipurin Sanomat*, 07.05.1889, nro 105, s. 2. Korostus minun.

Seitsemäs toukokuuta 1889 on ollut tiistaipäivä, joten kyseinen henkilö on otettu kiinni sunnuntai-iltana ja vapautettu maanantai-aamuna.

nimenomaan esivallan eivätkä kansan edustajina.¹³⁸ Ottaen huomioon, että ainakin sanomalehtiartikkelien perusteella poliisi on yleisesti suhtautunut sukupuolirajojen rikkojiin hyvin epäileväisesti, on hyvin mielenkiintoista, että poliisipäällikön työtä hoitava virkamies on suostunut kirjoittamaan ainakin tälle yhdelle henkilölle todistuksen, joka sallii hänen pukeutua halumallaan tavalla ilman vaikeuksia poliisin kanssa.

Myös uutisen lyhyt viittaus todistuksen varsinaiseen sisältöön kertoo yllättävän paljon, sillä siitä kerrottaessa korostetaan nimenomaan sitä, että henkilön pukeutumistapa kumpuaa jo lapsuudesta asti. Viittaukset sukupuolirajoja rikkovan pukeutumistavan pitkäaikaisuuteen eivät ole harvinaisia läpikäymässäni sanomalehtiaineistossa, kuten näkyy esimerkiksi tässä luvussa aiemmin lainaamassani *Oulun Lehden* artikkelissa tai edellisessä luvussa käsittelemissäni EOA:n ja PH:n tapauksissa. Koska tätä asiaa korostetaan artikkeleissa niin usein, voi sen olettaa kommunikoineen lukijakunnalle jotain tähdellistä.

Yksi selitys tälle on, että sukupuolirajojen rikkominen pukeutumisella pitkään jatkuessaan voitiin selittää osana henkilön ”tyyliä”, kuten edeltävässä *Wiipurin Sanomien* artikkelissa. Tämä on vastakohtana lyhytaikaiselle sukupuolirajoja rikkovalle pukeutumiselle, joka puolestaan nähtiin huomattavasti epäilyttävämpänä. Tähän vaikutti oletettavasti myös henkilön tutuus tai tunnettuus paikkakunnalla, sillä vieraista ihmisistä ei tiennyt, oliko heidän pukeutumisensa osa heidän ”tyyliään” vai mahdollisesti jonkinlainen valeasu.

Mahdollisesti tämän takia maaseudulta tulevat uutiset ihmisistä, joiden sukupuolen ulkoinen ilmaisu poikkesi totutusta, ovat sävyiltään useammin pahimmillaankin vitsailevia eivätkä epäileviä tai pahantahtoisia, ja tulevat harvemmin mainituksi poliisin tai rikollisuuden yhteydessä. Etenkin isommissa kaupungeissa isompi osa ihmisistä on toisilleen vieraita, jolloin myös epäilyksiä syntyy helpommin. Tätä tukee mielestäni se, että Heikki Ylikankaan mukaan nimismiesten ja poliisien tehtäviin kuului nimenomaan epäilyttävien tuntemattomien ihmisten silmällä pitäminen.¹³⁹ Tähän liittyy myös se, että mutamassa kaupunkiin sijoittuvassa tapauksessa uutisen keskiössä olevan henkilön on kerrottu tulleen paikalle junalla.¹⁴⁰ Toisaalta tätä on voitu käyttää korostamaan henkilön ulkopaikkakuntalaisuutta, ja toisaalta se voi kertoa siitä, että ihmiset mahdollisesti käyttivät suurempien kaupunkien anonymiteettiä aikansa sukupuolinormeja rikkovan ja siten paheksuntaa herättävän käytöksensä mahdollistajana.

¹³⁸ Ylikangas 1996, 182, 187, 210.

¹³⁹ Ylikangas 1996, 181.

¹⁴⁰ Ks. esim. *Aura*, 04.04.1894, nro 75, s. 2, *Wiipurin Sanomat*, 07.05.1889, nro 105, s. 2.

Pukeutumiseen ja muuhun sukupuolen ulkoiseen ilmaisuun, joka ei sopinut ihmisten oletuksiin henkilön ”todellisesta” sukupuolesta, reagoitiin usein siis epäilyksellä ja pelolla. Se herätti ihmisten mielissä mielikuvia maantierosvoista ja ryöväreistä, tai ylipäätään ihmisistä, joilla oli jotakin salattavaa. Sekä poliisi että lehdistö saattoivat lietsoa näitä pelkoja entisestään pelkästään reagoimalla niihin, ja erityisesti lehdistön raportointi tällaisista huhuista mahdollisti tällaisten käsitysten leviämisen laajemmalle alueelle. Toisaalta sanomalehtien kautta ihmiset pystyivät myös argumentoimaan tällaisia juoruja vastaan ja antamaan omia mielipiteitään tapahtumien kulusta.

3.2 Huumori ja viihde – normin vahvistaminen sitä rikkomalla

Neljäs aihepiiri, jonka olen poiminut käsiteltäväkseni, on huumori. Käytän huumoria tässä yleiskäsitteenä, joka kattaa esimerkiksi koomisuuden, käytännön pilat, vitsit ja kaskut.¹⁴¹ Käsittelem samalla myös sanomalehdissä esiintynyttä viihdemainontaa, mutta keskityn humoristiseksi tarkoitettuun viihteeseen.

Huumori ja viihde ovat molemmat aihepiireinä hyvin laajoja, enkä pyrikään tässä käsittelemään kaikkea tutkimusaikanani esiintyvää sukupuolen ilmaisun moninaisuuteen liittyvää viihdettä ja huumoria. Keskityn viihteen osalta esiintyjiin, joita aikakaudella kutsuttiin esimerkiksi mies- ja naisimitaattoreiksi ja erityisesti keskityn heistä kirjoitettuihin mainoksiin ja arvosteluihin. Huumorin osalta keskityn lähinnä kaskuihin tai kaskumaisiin sanomalehtiteksteihin.

Huumoria sisältävien sanomalehtitekstien määrän arvioiminen on hankalaa, sillä huumori on hyvin subjektiivista, ja usein huumori ei tule esiin niinkään tekstissä itsessään vaan enemmänkin rivien välistä. Tässä kategoriassa olevat tekstit menevät myös usein päällekkäin muiden tässä työssä käsittelemieni kategorioiden, kuten rikollisuuden, kanssa. Olen itse käyttänyt huumorin läsnäolon arvioimiseen omaa harkintaani, mutta tämän lisäksi olen myös etsinyt teksteistä tiettyjä huumoriin viittaavia sanoja, kuten pila, lysti, hauska tai hupi.

Pälvi Rantalan mukaan huumori on sidoksissa sekä aikaan että paikkaan ja sen syntyyn vaikuttaa sekä kertojan kulttuurisesta ympäristöstä että hänen ymmärryksestään siitä.¹⁴² Näin ollen huumorin kautta voidaan koittaa saada selville asioita sekä ihmisten kulttuurisesta

¹⁴¹ Knuuttila 1992, 93.

¹⁴² Rantala 2015, 77.

ympäristöstä että heidän ymmärryksestään siitä. Itse keskityn tässä luvussa nimenomaan sukupuoliin, vaikka sivuan myös seksuaalisuutta huumorin aiheena.

Pilailu tai yleisesti huumori esiintyy aineistossani yhtenä selityksenä sukupuolirajoja rikkovalle pukeutumiselle. Usein näin on riippumatta siitä, onko henkilö itse tarkoittanut ulkoasuun humoristiseksi. Monissa aiheita koskevissa sanomalehtiteksteissä viliseekin muun muassa sellaisia ilmauksia kuin "huvittelu", "lysti juttu" tai "aprillinarrio"¹⁴³ kun puhutaan ihmisistä, joiden sukupuolen ulkoinen ilmaisu ei ole istunut ajan ihmisten oletuksiin heidän "oikeasta" sukupuolestaan. Esimerkiksi seuraava pikku-uutinen on julkaistu *Vakka-Suomessa* 3.11.1917:

Omituinen olio nähtävästikin naiseksi pukeutunut mies liikuskeli kaupunkimme kaduilla toissailtana herättäen erikoista huomiota. Typerää pilaa, ellei tarkoituksena liene muuta ollut.¹⁴⁴

Tämä uutinen löytyy lehden ”Sirpaleita” nimisestä osiosta, jossa on ilmeisesti julkaistu tämänkaltaisten lyhyiden uutisten lisäksi myös muita sekalaisia mielipidekirjoituksia muistuttavia tekstejä. *Vakka-Suomi* (1908–1923) oli uusikaupunkilainen lehti, omien sanojensa mukaan ”Lounais-Suomen maalaisväestön äänenkannattaja.” Lehden keskeisiin myyntivaltteihin ja tavoitteisiin on kuulunut nimenomaan hauskuus: Samassa lehden numerossa, mistä yllä oleva pikku-uutinen löytyy, lehti mainosti itseään ”pirteästi ja hauskaasti toimitettuna.”¹⁴⁵

Ei ole tietenkään varmaa, onko uutisen kirjoittaja tarkoittanut olettavansa tapauksen olleen konkreettisesti pilaa, vai onko hän käyttänyt sanaa enemmänkin yleisesti tuodakseen esiin paheksuuta asiaa kohtaan. Joka tapauksessa uutinen tuo hyvin esiin sen, ettei kaikki huumori ole luonteeltaan hyväntahtoista tai hauskaa, vaan myös ilkkuminen kuuluu huumorin piiriin. Lisäksi teksti tuo esiin sukupuolirajojen rikkomiseen liittyneitä arvotuksia, sillä uutisen kirjoittaja on selkeästi nähnyt tapahtuneen negatiivisena asiana.¹⁴⁶

Mikäli sanaa pila on käytetty tässä tarkoittamaan konkreettista pilaa, on mahdoton sanoa, onko kyseessä olevan henkilön käytös tehnyt pilaoletuksesta perusteltua, vai johtuuko se pelkästään hänen pukeutumisestaan. Ei ole myöskään varmaa, miksi tämän lyhyen uutisen kirjoittaja on yhdistänyt henkilön pukeutumisen pilaan. On mahdollista, että pilan tarkoituksena on ollut pelotella kanssaihmiä rikoksen uhan tunnolla, sillä kuten edellisessä luvussa kävi

¹⁴³ *Wiipurin Sanomat*, 29.10.1893, nro 252, s. 2; *Kotkan Uutiset*, 16.02.1906, nro 19, s. 3; *Aura*, 04.04.1894, nro 75, s. 2.

¹⁴⁴ *Vakka-Suomi*, 03.11.1917, nro 123, s. 4.

¹⁴⁵ *Vakka-Suomi*, 03.11.1917, nro 123, s. 1.

¹⁴⁶ Knuuttila 1992, 93.

ilmi, yhdistettiin erityisesti ”naisiksi pukeutuneet miehet” usein rikollisiin aikeisiin. Tämän *Vakka-Suomen* uutisen kirjoittaja on voinut olettaa tämän olleen henkilön aikeenakin, mitä mielestäni tukee pilan nimittäminen nimenomaan typeräksi, missä on paheksuva ja jopa ilkeämielinen kaiku. Myös viittaus henkilön mahdollisiin muihin tarkoituksiin voisi viitata epäilykseen rikollisista aikeista.

Tietysti on täysin mahdollista, että henkilö, jota uutisessa nimitetään ”mieheksi naisen vaatteissa” on todellisuudessa ollut ihan vain nainen, joka ei ole syystä tai toisesta osunut ajan odotuksiin naisellisesta ulkonäöstä tai käytöksestä. Tätä epävarmuutta tukee uutisen käyttämä sanavalinta ”nähtävästikin” joka antaa ymmärtää, ettei kyseisen henkilön sukupuolen ja sukupuolen ulkoisen ilmaisen ”yhteensopivuudesta” oltu täysin varmoja. Tässä kohtaa ”totuutta” tärkeämpää on kuitenkin se, miten tähän tilanteeseen reagoitiin ja miten se esitettiin lehdistön toimesta.

Artikkelin kirjoittaja antaa ilmi, että sekä naisiksi pukeutuvat miehet että tällaisella asialla pilailu nähtiin mahdollisena. Hannu Salmen mukaan historian tutkimus on aina mahdollisuuksien tutkimista: Sekä sen, mitkä asiat ovat olleet mahdollisia tai mitkä asiat on nähty mahdollisina menneisyydessä, että sen, minkä nykyajan tutkija näkee mahdollisena ja mitä hänen on mahdollista saada selville menneisyydestä.¹⁴⁷

Mahdollisuuden käsite liittyy myös mentaalisen maiseman käsitteeseen, sillä se tarkoittaa ihmisen kuvaa sekä olemassa olevasta että mahdollisesta maailmasta.¹⁴⁸ Minua kiinnostaakin, mitä huumori voi kertoa ajan ihmisten mentaalisesta maisemasta erityisesti sukupuoleen liittyen. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, etteivät minkään tietyn aikakauden humoristiset kertomukset välttämättä kerro yksiselitteisesti ajan ihmisten maailmankuvasta. Huumorin aiheet voivat kuitenkin kertoa siitä, mitä pidetään normaalina ja mitä epänormaalina, hyväksyttävänä tai sopimattomana toimintana.¹⁴⁹

Pilailun kautta on voitu myös päästä ylittämään rajoja, joiden ylittäminen muussa kontekstissa olisi paheksuttavaa. Tämä näkyy esimerkiksi seuraavasta *Wiipuri*-lehden artikkelista:

Eräs Wirolahden mies oli äskettäin matkalla Wiipurista joutunut Säkkijärwen Laihajärwellä muutamaan läksiäistaloon. Mies oli matkaewäistään naukannut runsaanpuolisesti ja joutunut jotensakin ”löyhään sielun tilaan.” Pidoissa olewaa naiswäkeä alkoi hän ahdistella sopimattomalla tawalla. **Mutta silloin muutamat**

¹⁴⁷ Salmi 2011, 174.

¹⁴⁸ Lofström, 1999, 14.

¹⁴⁹ Knuuttila 1992, 276; Rantala 2015, 77.

miehet pistivät tuumansa tukkoon ja pukiwat erään towerinsa naiseksi. Mies tietysti tätä ”miesnaista” ahdistamaan. Wiidellä markalla tiukkasi hän suuteloä kowasti, mutta eihän siitä suutelon annosta tahtonut totta tulla, kun suudeltawalla oli pitkät wiikset. Wiime tingassa paljastettiin kuje.¹⁵⁰

Jos aiemmassa *Vakka-Suomen* artikkelissa pilaa vain epäillään, niin tässä tekstissä se on yksiselitteisesti sukupuolen ilmaisulla leikittelyn taustalla. Tämä ”kuje” leikittelee sukupuolinormien lisäksi kuitenkin myös seksuaalisuuteen liitetyillä normeilla, sillä sen tarkoituksena on huijata humaltunutta miestä lähentelemään naisen sijaan ”miesnaista” kuten asia artikkelissa ilmaistaan. Naisen pukuun puettu mies on tässä enemmän pilan väline kuin pääasiallinen naurun kohde. Pilan kautta saatetaan naurunalaiseksi nimenomaan yli-innokas humaltunut mies.

Huumorin varjolla tämä mies saa kuitenkin pukeutua ajan käsitysten mukaan sukupuolelleen kuulumattomalla tavalla ilman, että joutuu sen takia itse varsinaisesti vitsien kohteeksi, sillä tämä on jotain, mitä hän tekee kertaluontoisesti tunnetuista syistä, eikä esimerkiksi tunnettu osa hänen olemustaan.

Wiipurin tekstin tyyli on kenties nykylukijalle vieras, sillä tällainen tarinamainen uutisointi ei ole nykyhetken lehdille ominaista. Vaikka kyseessä on sanomalehtiartikkeli, on siinä paljon yhteneväisyyksiä esimerkiksi ajan kaskuperinteeseen. Esimerkiksi Löfström käy teoksessaan *Sukupuoliero agrarikulttuurissa* läpi hyvin samanlaisen kaskun, joka on kerätty Kestilästä vuonna 1935. Tässä kaskussa naisia ahdistelewa mies huijataan suutelemaan piiaksi pukeutunutta miestä, mikä saa miehen nolostumaan ja karkaamaan paikalta, palaamatta taloon enää koskaan.¹⁵¹ Kaskulla tarkoitetaan jokapäiväiseen elämään, vaikkei välttämättä tositapahtumiin, sijoittuvaa humoristista kertomusta. Usein kaskun tarkoituksena on nauraa jollekin tietyille ihmistyyppille, jota kaskun päähenkilö edustaa. Ryhmäjako voi perustua esimerkiksi ammattiin, sukupuoleen, politiikkaan, sosiaaliseen asemaan, etnisyyteen tai kieleen.¹⁵²

Kaskut ovat yleensä nimenomaan suullista perinnettä, toisin kuin tekstimuodossa leviävät sanomalehdet. Esitysmuodon lisäksi erona sanomalehtien sisältöön on periaatteessa myös se, ettei niiden tarvitse pohjautua tositapahtumiin, vaikka kaskujen kuuluu kuitenkin olla

¹⁵⁰ *Wiipuri*, 10.12.1897, nro 287, s. 3.

¹⁵¹ Löfström 1999, 45.

¹⁵² Tieteen termipankki 14.3.2025: Folkloristiikka: kasku. (Tarkka osoite: [https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kasku.](https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka:kasku))

realistisia.¹⁵³ Täytyy kuitenkin muistaa, ettei sanomalehtienkään ole pakko perustua tositapahtumiin tai kuvata niitä totuudenmukaisesti, vaikka se nykyään onkin oletusarvona.

Sekä kasku että sanomalehden teksti on tarkoitettu yleisölle esitettäväksi ja luettaviksi. Kaskun kertominen on yhteisöllinen tapahtuma, jonka tarkoituksena on huumorin avulla luoda yhteyttä kertojan ja kuulijakunnan välille, samalla luoden pesäeroa heidän ja naurun kohteen välille.¹⁵⁴ Tässä eroa halutaan tehdä lähinnä sopimattomasti käyttäytyvään mieheen, mutta eronteon lisäksi tässä voidaan nähdä kertojan omakuvaa suhteessa toisiin. Seppo Knuuttilan mukaan ihminen sekä tulee tietoiseksi itsestään että luo itseään suhteessa muihin ihmisiin. Kaskun tai muun kertomuksen kertomisen ja sille nauramisen kautta ei luoda pelkästään naurrettavia toisia, vaan myös kuvaa itsestä.¹⁵⁵ Tässä nimenomaisessa tapauksessa sekä humoristisen tarinan kertoja eli kirjoittaja että kertomuksen lukijat voivat miettiä, miten he suhtautuvat sukupuoli- ja seksuaalisuusnormien rikkomiseen. Tähän liittyy esimerkiksi kertomuksen loppupuolen paljastus toisen miehen viiksistä, jotka eivät nekään riittäneet hidastamaan humaltunutta miestä. Seksuaalisissa asioissa yli-innokkaita miehiä pilkattiin aikakauden suullisessa perinteessä, ja sekä pilan että sen eteenpäin kertomisen tavoitteena voidaan nähdä tällaisen käytöksen torjuminen.¹⁵⁶

Wiipuri-lehden teksti ei kerro, miten humalainen mies reagoi paljastuneeseen kujeeseen. Löfströmin käsittelemässä kestiläläisessä samanlaista tilannetta kuvaavassa kaskussa tällaisen kujeen kohteeksi joutunut karkaa paikalta nolostuneena. Pila käytännön huumorina voikin olla lähellä häpäisyä riippuen pilailijoiden aikeista.¹⁵⁷ Nauru ja huumori toimivat sosiaalisen kontrollin välineenä,¹⁵⁸ ja niiden avulla pystyttiin ilmaisemaan omia mielipiteitä siitä, mikä oli ja ei ollut sopivaa. Tämän kaskua muistuttavan kertomuksen julkaiseminen sanomalehdessä levittää tätä asennetta laajemmalle lukijakunnalle.

Sukupuolella leikittelyä esiintyy aikakauden sanomalehtiaineistossa myös lavaviihteen kontekstissa, usein nimenomaan humoristisena. Esimerkiksi *Vaasa*-lehdessä kirjoitettiin Jurvan Niemenkylän nuorisoseuran iltamien näytelmästä, että ”erittäin hauska oli katsoa naisia miesten puuissa.”¹⁵⁹ Myös *Itä-Hämeen Raivaajasta* löytyy maininta työväenyhdistyksen

¹⁵³ Knuuttila 1980, 50; Löfström 1999, 47.

¹⁵⁴ Löfström 1999, 52.

¹⁵⁵ Knuuttila 1992, 194.

¹⁵⁶ Löfström 1999, 60–61, 138.

¹⁵⁷ Löfström 1999, 66.

¹⁵⁸ Mikkola 2019, 154.

¹⁵⁹ *Vaasa*, 02.04.1910, nro 36 B, s. 2.

iltamasta, jossa kaksi naista esitti vuoropuhelun miehiksi pukeutuneina. Esitys oli kirjoittajan mukaan ollut humoristinen, mutta esiintyjien oma nauru oli jokseenkin pilannut tunnelmaa.¹⁶⁰ Ei voi tietää, onko naisten pukeutuminen ollut olennainen osa tilanteen koomisuutta, vai onko pääpaino ollut itse dialogissa. Asia on kuitenkin erikseen mainittu, joten sen luulisi olleen tärkeä osa esitystä.

Myöskään ammattimaisemmat esiintyjät, jotka leikittelivät sukupuolella osana esitystään, eivät olleet Suomessa tuntemattomia 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Keskityn seuraavaksi heistä kertoviin sanomalehtimainoksiin sekä lehtiarvosteluihin, käyden läpi mainoksissa esiintyvää sanastoa ja esitysten vastaanottamista yleisön puolelta. En lähesty aihetta keskeisesti kenenkään yksittäisen esiintyjän kautta, vaan pyrkimykseni on antaa aiheesta yleisluontoisempi katsaus.

Esiintyjä, joiden esityksen pääpaino oli nimenomaan sukupuolella leikittelyllä, kutsuttiin suomeksi erinäisillä, usein ruotsista suoraan käännettyillä nimikkeillä. Esimerkkejä tällaisista ovat esimerkiksi ”herrimitatören”,¹⁶¹ ”damimitatören”,¹⁶² ”herrainmatkijatar”,¹⁶³ ”naisjäljittelijä”,¹⁶⁴ ”damkomikern”,¹⁶⁵ ”naisilveilijä”,¹⁶⁶ ”herrkomikern”,¹⁶⁷ ”kuvailia”,¹⁶⁸ ”karäktaredansaren”¹⁶⁹ tai ”kuvaustanssija.”¹⁷⁰ Tällaisten esitysten mainostaminen sanomalehdissä ei ollut harvinaista: Esimerkiksi ”herrainmatkijattareksi” (herrimitatören) nimitettyä Mary Lundqvistia mainostettiin erinäisissä lehdissä 22 kertaa 29.8. –1.11.1894, ja sana ”herrkomiker” löytyy Kansalliskirjaston digitoituista sanomalehdistä 99 kertaa vuosina 1889–1892. Sana ”naisjäljittelijä” puolestaan esiintyy sanomalehdissä tutkimusaikavälilläni peräti 68 kertaa vuodesta 1894 eteenpäin, ja sana ”damimitatör” peräti 130 kertaa vuosien 1891–1917 välisenä aikana.

Suurin osa aineistostani löytyvistä maininnoista näistä esityksistä ovat mainoksista tai ilmoituksista. Mainosten määrä ja samojen taiteilijoiden mainostaminen aina uudestaan kertoo näiden esitysten ja niiden tekijöiden suosiosta. En pysty varmaksi sanomaan, miksi ”herrainmatkijattarien” ja ”naisjäljittelijöiden” mainostaminen tuntuu Kansalliskirjaston digitoitujen

¹⁶⁰ *Itä-Hämeen Raivaaja*, 07.06.1907, nro 44, s. 3.

¹⁶¹ *Åbo Tidning*, 30.08.1894, nro 234, s. 1.

¹⁶² *Hufvudstadsbladet*, 10.04.1891, nro 95, s. 1.

¹⁶³ *Aamulehti*, 16.09.1894, nro 215, s. 1.

¹⁶⁴ *Uusi Aura*, 17.03.1914, nro 63, s. 1.

¹⁶⁵ *Hufvudstadsbladet*, 04.11.1882, nro 257 A, s. 4.

¹⁶⁶ *Oulun Lehti*, 24.10.1883, nro 43, s. 4.

¹⁶⁷ *Nya Pressen*, 31.01.1892, nro 29, s. 2.

¹⁶⁸ *Saimaa*, 16.10.1894, nro 82, s. 3.

¹⁶⁹ *Nya Pressen*, 27.10.1896, nro 293, s. 2.

¹⁷⁰ *Uusi Suometar*, 24.10.1896, nro 248, s. 1.

aineistojen perusteella alkavan vasta 1890-luvulla. Yksi syy tälle voi kuitenkin olla se, että nykyaikainen mainosmainen ilmoitustoiminta alkoi näkyä lehdissä vahvemmin vasta 1880-luvulla.¹⁷¹ Toinen mahdollinen syy on se, että ruotsalaisten esiintyjien määrä kasvoi Suomessa entisestään 1890-luvun puolivälistä eteenpäin, sillä Ruotsin II kamari oli kieltänyt alkoholitarjoilun varieteenäytöksissä 1.10.1896 alkaen. Maan varietee ei ollut tämän jälkeen enää entisensä, sillä tarjoilu oli olennainen osa sitä. Sven Hirnin mukaan tämän vuoksi monet ruotsalaiset varietee-esiintyjät alkoivat tämän jälkeen kiertää Suomessa tullakseen toimeen.¹⁷²

Monia esitysten tähtiä mainostettiin ruotsalaisina, pohjoismaisina tai yleisesti kansainvälisinä,¹⁷³ ja ilmeisesti monet esiintyjät eivät puhuneet suomea. Esitykset itsessään ovat siis oletettavasti usein olleet muulla kuin suomen kielellä, eli esitykset on mahdollisesti myös suunnattu enemmän ruotsia taitavalle yleisölle. Voi olla, että tästä johtuvan kielimuurin takia mainoksia löytyy enemmän ruotsiksi kuin suomeksi.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö tällaisia esiintyjä olisi Suomessa ollut jo ennen 1890-lukua. Hirn on tutkinut hyvin laajasti suomalaista viihdemaailmaa ja sen esiintyjä, ja hänen mukaansa jo ensimmäisessä suomalaisessa varieteessa Kaivohuoneella vuonna 1882 on esiintynyt ainakin yksi naisimitaattori, Scharon Weber. Lisäksi samassa varieteessa esiintyneiden sisarukset Richmondien esitykseen on mahdollisesti Hirnin mukaan kuulunut myös ”miehiksi tekeytymistä.”¹⁷⁴ ”Scharon Weber” ei tuota tuloksia Kansalliskirjaston digitoituista aineistoista, mutta hakusanalla ”Scharen Weber” löytyy 8 tulosta, kaikki ilmoituksia tai mainoksia erinäisistä esityksistä.

Jo pelkkien mainosten avulla pystyy tekemään joitakin päätelmiä esitysten sisällöstä ja sävystä. Vaikka sukupuolirajoilla leikittely olikin näiden esitysten keskipiste, kuului esityksiin yleensä olennaisena osana myös laulua tai tanssia. Esimerkiksi maailmallakin tunnettu, Suomessa 1896-1897 kiertänyt naisjäljittelijä John Lind tunnettiin tanssiparinsa Fannyn kanssa ”kansallis- ja kuvaustanssiduettisteina.”¹⁷⁵ Herrainmatkijoiden ja naisjäljittelijöiden kanssa tai yhteydessä esiintyi usein myös esimerkiksi kuplettilaulajia¹⁷⁶ sekä erilaisia koomikkoja

¹⁷¹ Kortti 2016, 169.

¹⁷² Hirn 1997, 129.

¹⁷³ Esim. *Uusi Aura*, 17.03.1914, nro 63, s. 1; *Turun Sanomat*, 28.02.1905, nro 49, s. 1; *Wiipuri*, 01.06.1902, nro 124, s. 1.

¹⁷⁴ Hirn 1997, 65–67.

¹⁷⁵ Hirn 1997, 150, 237. Mainoksista ks. esim. *Päivälehti*, 24.10.1896, nro 248, s. 1; *Uusi Suometar*, 24.10.1896, nro 248, s. 1; *Aamulehti*, 23.02.1897, nro 44, s. 1.

¹⁷⁶ Kupletti on riimejä tehokeinonaan käyttävä humoristinen laulu, joka on yleensä rakennettu valmiin sävelen päälle. Hirviseppä 1969, 9.

erinäisillä nimikkeillä, esimerkiksi ”ilveilijä”, ”humorister”, ”komiker” tai ”salonkikomikko.”¹⁷⁷ Nämä kaikki esiintymistavat keskittyvät nimenomaan huumoriin ja yleisön naurattamiseen. Näin ollen voisi hyvin olettaa, että myös sukupuolirajoilla leikittelyä on käytetty esityksissä humoristisesti. Tähän viittaa myös imitaattoreista käytetyt termit ”damkomikern” tai ”herrkomikern”, suomeksi ”naisilveilijä” ja ”miesilveilijä”, jotka molemmat viittaavat esityksen humoristiseen sävyyn. Lisäksi monia näistä esityksistä mainostettiin nimenomaan perheille,¹⁷⁸ mikä mielestäni vahvistaa kuvaa esitysten kepeämmästä luonteesta.

Tämä kuva vahvistuu tällaisten esitysten arvosteluja lukemalla. Esimerkiksi naisimitaattori Ernst Anjouta kommentoitiin seuraavanlaisesti *Åbo Tidning* -lehdessä huhtikuussa 1894:

Ernst Anjou oli erityisen iloinen maskeerauksessaan ja puvussa ja ilmensi erittäin hauskan tyyppistä todellista rouvaa. Oli melkein mahdotonta olla nauramatta, kun elegantti rouva lauloi kuplettejaan hieman karkealla miesäänellä, ja duetot herra Antonin kanssa herättivät suurta iloa.¹⁷⁹

Esityksen huumoriarvosta suuri osa tuli siis nimenomaan Anjoun ulkonäön ja äänen välisestä ristiriidasta. Kupletti taidemuotona on myös jo itsessään humoristinen, vaikka kuplettien huumori piilikin yleensä enemmän laulun sanoituksissa kuin esitystavassa. Naisimitaattorien esitysten tavoite näyttääkin olleen suurimmaksi osaksi huvittaa sekä laulujensa sisällöllä että ulkonäkönsä ja sukupuolensa välisellä ristiriidalla.

En ole itse löytänyt sellaisia arvosteluja tai mielipiteitä, jotka olisivat paheksuneet tai kauhistelleet tämän tyyppistä lavaviihdettä esimerkiksi sukupuolirajojen rikkomisen näkökulmasta. Tämä johtuu mahdollisesti siitä, että tällaista esiintymistä ei ole yleisesti nähty uhkaavana ajan sukupuolinormeille. Luvun alussa läpikäymieni kaskun kaltaisten esimerkkien tapaan kyseessä on koomisuuteen pyrkivä esitys, eikä esimerkiksi naisasialiikkeen housutavoitteiden kaltainen poliittinen kannanotto. Lavalla nähty muutos oli myös vain väliaikainen, eivätkä esiintyjät ainakaan tiedettävästi pyrkineet elämään arkeaan eri sukupuolen roolissa kuin mitä heiltä odotettiin, kuten esimerkiksi luvussa 2.2. esitellyt EOA ja PH. Esiintyjät eivät myöskään tavoitelleet esityksillään vakavasti otettavuutta, eivätkä siis pakottaneet katsojia

¹⁷⁷ Ks. esim. *Hämeen Sanomat*, 25.11.1890, nro 94, s. 1; *Hufvudstadsbladet*, 05.02.1905, nro 35 A, s. 3; *Nya Pressen*, 29.10.1896, nro 295, s. 2; *Vaasa*, 13.10.1917, nro 117, s. 4.

¹⁷⁸ Ks. esim. *Mikkeli*, 17.10.1894, nro 82, s. 1 tai *Satakunta*, 26.04.1894, nro 48, s. 1.

¹⁷⁹ ”Herr Ernst Anjou var särdeles lycklig i sin maskering och toalett och gjorde en mycket lustig typ af ett veritabelt kvintimmer. Det var så godt som omöjligt att hålla sig från skratt, när den eleganta damen föredrog sina kupletter med en något skroflig mansröst, och duetterna med herr Anton väkte stor munterhet.” *Åbo Tidning*, 19.04.1894, nro 104, s. 2. *Åbo Tidningin* mukaan tämä lainaus on ”tamperelaisesta lehdestä” mutta tämän tarkempaa lähdetä kirjoittaja ei anna. En ole löytänyt alkuperäistä.

kyseenalaistamaan käsityksiään esimerkiksi siitä, kuka voi olla nainen ja kuka voi olla mies, tai siitä, millainen naisen kuuluu olla tai millainen miehen kuuluu olla.

Voisi jopa ajatella, että tällaiset esitykset jopa vahvistivat aikansa sukupuolinormeja. Seppo Knuutilan mukaan huumorille ja koomisuudelle olennainen piirre on kulttuurin sanomattomien sääntöjen rikkominen. Nämä huumorin luomat poikkeukset sääntöihin päätyvät vahvistamaan niitä. Huumori ei oikeastaan välttämättä edes todella riko näitä kulttuurisia sääntöjä, vaan pikemminkin vain leikkii niiden rikkomista.¹⁸⁰ Myös nais- ja miesimitaattorien esitysten huumoria voi mielestäni tarkastella tämän teorian kautta. Imitaattoreiden esitysten tavoitteena oli usein koomisuus, ja tätä koomisuutta luotiin muun muassa leikittelemällä kulttuurin säännöillä liittyen sukupuolinormeihin. Naurunalaisena eivät kuitenkaan olleet normit itsessään, vaan niiden rikkominen: Esimerkiksi Ernst Anjoun tapauksessa hänen esityksensä nähtiin rikkovan ”sääntöä” siitä, että naisen äänen ei kuulu olla karkea. Tekemällä ”naisellisen” ulkoisuuden ja ”miehekkään” äänen yhdistelmästä huvittavan esitys vahvistaa ajatuksia siitä, mitkä piirteet kuuluvat mieheyteen ja mitkä naiseuteen.

Sukupuolella leikittely ja sukupuolirajojen ylittäminen viihteen ja huumorin keinoin ei siis ollut 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa tuntematonta, ja se tunnettiin jo kaskuperinteestä. Sanomalehtien tekstit saattoivat seurata näiden kaskujen kaavaa, mutta toisaalta sanomalehdet levittivät tietoa myös uudemmissa tavoista viihteellistää sukupuolirajoja mainostamalla nais- ja miesimitaattorien näytöksiä. Pilan tai viihteen varjolla ihmiset saivat tehdä sukupuolen ilmaisullaan asioita, jotka olisivat muissa yhteyksissä rikkoneet aikansa sukupuolinormeja. Sukupuolella leikittelevät käytännön pilat ja viihde-esitykset eivät kuitenkaan rikkoneet aikansa sukupuolirajoja tai -normeja, vaan ne pikemminkin vahvistivat niitä: Nauru toimi sosiaalisen kontrollin muotona, jonka kautta tehtiin rajaa soveliaan ja sopimattoman, vakavasti otettavan ja naurettavan välille.

¹⁸⁰ Knuutila 1992, 116–117.

4. Lopuksi

Olen tässä työssä käsitellyt sitä, miten suomalaiset sanomalehdet käsitelivät sukupuolen ilmaisun moninaisuutta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. 1800- ja 1900-lukujen vaihe oli Suomessa muutoksen aikaa niin ulkoisen ilmaisun kuin sukupuolten välisten rajojen saralla. Naisasialiike vaati naisille tasa-arvoisempaa asemaa ja laajempaa yhteiskunnallista liikkumavaraa, herättäen samalla keskustelua siitä, mitä naiseuteen lopulta kuuluu. Tämä aika-kausi oli myös säätyrajojen hälvenemisen aikaa, kun Suomi siirtyi hitaasti sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi. Tämä laaja yhteiskunnallinen muutos heijastui myös pukeutumiseen, kun maaseudun työtätekevä väestö alkoi ottaa käyttöönsä erinäisiä vaatekappaleita ja asusteita, jotka oli aiemmin yhdistetty ylempiin yhteiskuntakerroksiin. Näihin kuuluivat esimerkiksi miesten kovat kaulukset ja rusetit tai naisten alushousut. Muutokset pukeutumisessa herättivät keskustelua myös sukupuolesta, sillä pukeutuminen oli yksi tapa ilmentää ja kommunikoida sukupuolta ulkoisesti. Olen tässä työssä käsitellyt sukupuolta performanssina, jota esitettiin monilla erilaisilla ”näyttämöillä”, kuten esimerkiksi työ tai pukeutuminen. Olen myös nostanut esiin aikakauden tavan käsittää sukupuolta hierarkian ja eronteon kautta. Totutut tavat esittää, ilmentää ja tulkita sukupuolta olivat murroksessa. Tämä herätti aikakauden lehdistössä monenlaisia mielipiteitä liittyen muun muassa siihen, mitä töitä naisen kuuluu tehdä tai miltä miehen kuuluu näyttää.

Sanomalehdet olivat tähän aikaan hiljalleen muuttumassa kansan sivistäjästä vahvoiksi mielipidevaikuttajiksi, joilla saattoi olla näkemyksiä niin päivittäisiin tapahtumiin kuin politiikkaankin. Sensuuri vaikeutti ulkomaisten asioiden kirjoittamista erityisesti, kun kyse oli poliitikasta, mutta ainakaan omassa aineistossani ei näy merkkejä siitä, että sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta kirjoittamista olisi sensuroitu ylemmän vallan toimesta. Lehdistö ei havaintojeni mukaan harrastanut myöskään itsesensuuria aiheen ympärillä, mitä puolestaan näkyi esimerkiksi miesten välisistä suhteista kirjoitettaessa.

Taloudellinen kannattavuus oli sanomalehtien jatkuvuudelle tärkeää, joten niiden piti julkaista yleisöä kiinnostavista aiheista. Sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta puhuttiin sanomalehdissä monissa eri konteksteissa, esimerkiksi liittyen naisten emansipaatioon, rikollisuuteen, huumoriin tai viihteeseen. Aihetta myös lähestyttiin yksittäisten ihmisten kautta, mikä on ollut yleistä myös myöhemmissä sanomalehdissä 1900-luvun puolivälin jälkeen. Voisi siis ajatella, että aihe on kiinnostanut sekä kirjoittajia että lukijoita.

Naisasialiikkeestä ja naisten emansipaatiosta kirjoitettaessa sanomalehdet olivat aiheesta montaa mieltä: Toisaalta naisten oikeuksia parempaan yhteiskunnalliseen asemaan puolustettiin, mutta toisaalta naisasialiikkeen vaatimukset nähtiin joskus myös liiallisina. Keskustelussa ei ollut kyse pelkästään naisista ja naisten oikeuksista, vaan ylipäätään naisten ja miesten välisistä eroista ja hierarkioista. Naisasialiikkeen koettiin joskus uhkaavan yleistä yhteiskuntajärjestystä koittamalla siirtää totuttuja rajoja mieheyden ja naiseuden välillä. Aiheesta oltiin montaa mieltä myös naisasialiikkeen sisällä, osan kannattaessa totuttuja jakoja naisten tehtäviin ja miesten tehtäviin. Avioliiton ja lasten kasvattamisen koettiin olevan olennainen osa monen naisen luontoa, mutta naisen tuli saada taipua siihen omasta tahdostaan.

Aineistossani näkyi myös se, miten keskustelu sukupuolesta ja keskustelu pukeutumisesta nivoutuivat yhteen. Jotkin naisasialiikkeen aktiivit argumentoivat sanomalehtien kautta naisille oikeutta käyttää housuja julkisesti. Ajan naisasialiikkeen naiskäsitukseen liittyi oleellisesti muun muassa käytännöllisyys, terveellisyys ja pystyvyys, ja osa liikkeen jäsenistä näki housujen käytön ajavan näitä piirteitä. Naisasialiikkeen ulkopuolisessa lehdistössä asiaan reagoitiin kuitenkin usein huumorilla, kummastuksella tai ärtymyksellä.

Yleisesti aikakaudella asioita käsiteltiin usein sukupuolieron kautta: Oli naisten töitä ja miesten töitä, naisten vaatteita ja miesten vaatteita, naisen luonto ja miehen luonto. Muutokset näissä totutuissa rajoissa saivat osakseen vastustusta ja ihmetystä. Tämä näkyi myös siinä, miten sanomalehdissä käsiteltiin sukupuolen ilmaisun moninaisuutta yksittäisten ihmisten kautta. Luvussa 2.2 analysoin henkilöiden EOA ja PH ympärille kehittyneitä sanomalehtikeskusteluja ja uutisointeja. Molempiin reagoitiin lehdistön toimesta ihmetyksellä, mutta joskus myös myötätunnolla. Molempia henkilöitä koskevat uutiset levisivät laajalle, ja samoja uutisia kopioitiin ja painettiin uudelleen ja uudelleen ympäri maata. Tämä osoittaa, että aihe kiinnosti aikalaisia.

Sanomalehdet nostivat sekä EOA:n että PH:n kohdalla esiin samanlaisia asioita. Lehtiä tuntui toistuvasti kiinnostavan heidän sukupuolen ulkoisen ilmaisunsa ”uskottavuus” ja sen historia. Keskustelu antaa mielenkiintoisen näkökulman aikakauden käsityksiin mieheydestä ja naisuudesta, näiden välisistä rajoista ja niiden ylittämisen mahdollisuuksista: Toisaalta sekä EOA:ta että PH:ta käsitellään ”naisina miehen vaatteissa”, ja heidän yksityiselämänsä ja sukupuolen ilmaisunsa nähdään huvittavina, kutkuttavina kertomuksina. Toisaalta osa EOA:sta kirjoittavista ihmisistä tuntuu nähneen naiseuden ja mieheyden välisen rajan lopullisen ylittämisen mahdollisena, vaikka osa teksteistä onkin selkeästi kirjoitettu ainakin osittain humoristisiksi.

Lehdistön voi katsoa toimineen vallankäyttäjänä sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta uutisoidessaan, sillä vaikka ilmiö ei ollut tutkimallani aikakaudella mitenkään ennen kuulumaton, ei se kuitenkaan ollut yleinenkään. Sanomalehtien uutiset ja artikkelit aiheesta saattoivat olla ihmisten ainoita kosketuspintoja aiheeseen, jolloin sanomalehtien tapa kertoa tällaisista tapah- tumista ja näistä ihmisistä saattoi vaikuttaa myös yleiseen mielipiteeseen. Tämä näkyi omassa aineistossani muun muassa siinä, miten lehdistö uutisoi sukupuolirajoja rikkovan pukeutumisen ja rikollisuuden yhtymäkohdista. ”Naiseksi pukeutuneiden miesten” yhdistäminen rosvoihin ja yleisesti rikollisuuteen ei ollut asia, josta olisin kuullut ennen kuin aloitin oman tutkimukseni. Löytämäni perusteella aihe on kuitenkin läsnä aikakauden sanomalehdistössä suhteellisen usein, ja miellelyhtymä ”naiseksi pukeutuneiden miesten” ja rikollisuuden välillä eli vahvana ajan kulttuurisessa kuvastossa. Sukupuolen ilmaisun moninaisuus yleisemminkin nähtiin epäilyttävänä. Aiheesta uutisoitiin kuitenkin usein lähinnä huhupuheiden pohjalta, eivätkä lehdet tarkistaneet yleisökirjoitusten tai maaseutukirjeiden kirjoittajien tekstien totuudenmukaisuutta. Sanomalehdet päätyivät joskus lietsomaan turhia pelkoja. Toisaalta sanomalehdet toimivat jo 1800-luvun lopulla paikallisten julkisena keskustelufoorumina esimerkiksi yleisönosastokirjoitusten tai maaseutukirjeiden kautta, ja aineistossani näkyy, että ne antoivat ne ihmisille myös mahdollisuuden oikaista näitä turhia pelkoja. Lisäksi ihmiset saattoivat käyttää sanomalehtiä myös virkavallan toiminnan arvostelemiseen.

Analysoidessani rikollisuuden ja sukupuolen ilmaisun moninaisuuden yhtymäkohtia olen myös osoittanut, että sukupuolirajojen rikkominen ulkoisesti esimerkiksi pukeutumisella tai käytöksellä voitiin nähdä uhkaavana. Tämän vuoksi tällaisella käytöksellä saattoi olla negatiivisia vaikutuksia, kuten esimerkiksi poliisin pidättämäksi joutuminen ja oman nimen ja elämäntarinan päätyminen sanomalehtiin kaikkien luettavaksi.

Samaan aikaan kun lehdet julkaisivat tarkistamattomia havaintoja naisenpukuisista ryöväreistä, julkaisivat ne kuitenkin myös mainoksia nais- ja miesimitaattorien esityksistä koko perheelle. Sukupuolirajojen rikkomista ei tosiaan aina esitetty sanomalehdissä uhkaavana, vaan se saattoi olla myös mielenkiintoista tai viihdyttävää. Toisaalta voisi myös argumentoida, ettei esimerkiksi nais- ja miesimitaattoreiden toiminnan edes nähty rikkovan sukupuolirajoja, vaan pikemminkin vahvistavan niitä. Tutkimieni mainosten ja arvostelujen perusteella imitaattorit toivat esityksiinsä huumoria esimerkiksi yhdistelemällä sekä aikakauden käsitysten mukaisia naisellisia ja miehekkäitä piirteitä. Esimerkiksi matala ääni yhdistettynä perinteiseen hienon naisen ulkokuoreen asetettiin naurunalaiseksi. Nauru onkin yksi sosiaalisen kontrollin muoto, jonka kautta voidaan määritellä sitä, mikä on kulttuurissa hyväksyttävää käytöstä.

Imitaattorien esitykset saattoivat siis pikemminkin vahvistaa sukupuolten välisiä rajoja ja sukupuolinormeja kuin haastaa niitä.

Sanomalehtien tapa keskustella sukupuolen ilmaisun moninaisuudesta ja reagoida siihen oli hyvin moninainen ja vaihteleva. Sitä ei nähty aikakaudella yhtenä ja samana ilmiönä, vaan reaktiot vaihtelivat riippuen sen esiintymiskontekstista. Sanomalehdet ovat vain yksi historian-tutkimuksen keino seurata tätä muutosta ja sen ympärille muodostunutta keskustelua. Lopulta ne antavat kuitenkin vain pienen ikkunan laajempaan keskusteluun, jota tutkija ei voi kokonaisuudessaan saavuttaa. Kaikkia sanomalehtiä ei ole digitoitu, ja tutkijan inhimilliset virheet estävät myös tunnistamasta ja löytämästä kaikkea aiheeseen liittyvää materiaalia. Lehtien sisältöä ei myöskään voida aina pitää täysin todenmukaisena, vaikka se voi silti kertoa esimerkiksi lehden asenteista, kirjoittajien tavoitteista sekä kuvitellusta lukijakunnasta.

Olen tässä työssä käsitellyt laajaa aikaväliä, kokonaisuudessaan 1868–1917 kattaa 49 vuotta. Olen myös ottanut analysoitavakseni sanomalehtiä riippumatta niiden julkaisupaikoista. Ajallista vaihtelua sukupuolikäsityksissä voi nähdä, esimerkiksi johtuen naisasialiikkeen rantautumisesta Suomeen ja naisten saamasta äänioikeudesta vuonna 1906. Oman analyysini pohjalta ei kuitenkaan voi sanoa, että sukupuolen ilmaisun moninaisuuden käsittelyssä ajan sanomalehdissä olisi ilmennyt maantieteellistä vaihtelua. Samat uutiset ja artikkelit levisivät ympäri maata riippumatta siitä, missä niiden uutisoimat tapahtumat olivat alun perin tapahtuneet. Työni tavoitteena ei kuitenkaan ole ollut käsitellä sukupuolen ilmaisun moninaisuuden suhtautumisessa tapahtuneita ajallisia muutoksia tai aiheen käsittelyn keskittymistä tietyille maantieteellisille alueille, vaan antaa yleisempää kuvaa aiheen käsittelystä sanomalehdissä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun sijoittuvaa tutkimusta sukupuolen moninaisuudesta on hyvin vähän, eikä sanomalehtiaineistoakaan ole käytetty aiheen tutkimiseen laajalti. Jatko-tutkimukselle aiheesta olisi paljon tilaa, ja esimerkiksi mies- ja naisimitaattoreita ja heidän vastaanottoaan vuosisadan vaihteen Suomessa olisi varmasti hyvin hedelmällistä tutkia laajemmin, kuin mitä olen tässä työssä kyennyt tekemään. Myös sukupuolen ilmaisun moninaisuuden ja rikollisuuden yhtymäkohdat ajan kulttuurisessa kuvastossa ansaitisivat laajempaa käsittelyä, kuten myös ”miesnainen” sanan käyttö ja merkitykset vuosisadan vaihteen naisasialiikkeessä.

Tavoitteeni tässä työssä on ollut analysoida sanomalehtikeskustelua sukupuolen ilmaisun moninaisuuden ympärillä. Olen osoittanut, että sukupuolen ilmaisun moninaisuus herätti

aikakauden sanomalehtikeskusteluissa monenlaisia reaktioita ja tuntemuksia mielenkiinnosta ivaan ja pelosta suuttumukseen. Vaikka aikakaudella ei ollut selkeitä termejä tälle toiminnalle ja näille kokemuksille, se ei tarkoita, etteivätkö ne olisi silti olleet olemassa ja tunnettuja. Käsitteet sukupuolista ja niiden rajoista eivät olleet tähänkään aikaan kiveen hakatut, vaan niitä neuvoteltiin, luotiin ja toistettiin erinäisissä yhteyksissä.

Lähteet

Alkuperäisaineisto

Sanomalehdet

Aamulehti, 1881–1917.

Aura, 1880–1896.

Hämeen Sanomat, 1878–1917.

Ilkka, 1906–1917.

Ilmarinen, 1866–1872.

Itä-Hämeen Raivaaja, 1905–1907.

Kansan Lehti, 1898–1917.

Koitar, 1899–1907.

Lounas, 1886–1892.

Mikkeli, 1892–1906.

Naisten ääni, 1905–1917.

Nya Pressen, 1882–1900.

Oulun Lehti, 1879–1887.

Päivälehti, 1889–1904.

Sanomia Porista, 1894–1896.

Sanomia Turusta, 1850–1903.

Satakunta, 1873–1917.

Sosialisti, 1906–1917.

Suomalainen, 1888–1917.

Suomenlehti, 1872–1874.

Tampereen Sanomat, 1866–1900.

Tapio, 1861–1888.

Turun Sanomat, 1904–1917.

Työläisnainen, 1906–1917.

Työmies, 1895–1917.

Uudenkaupungin Sanomat, 1891–1917.

Uusi Aura, 1897–1917.

Uusi Heinolan Sanomat, 1912–1917.

Vaasa, 1902–1917.

Vakka-Suomi, 1908–1917.

Wiborgs Tidning, 1864–1881.

Wiipuri, 1893–1917.

Wiipurin Sanomat, 1884–1901.

Åbo Tidning, 1882–1906.

Östra Finland, 1875–1899.

Tutkimuskirjallisuus

Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. Routledge, New York ja London 1990.

Hagman, Sandra. *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Gaudeamus, Helsinki 2016.

Hakkarainen Heidi, Heidi Kurvinen, Petri Paju, Hannu Salmi ja Satu Sorvali. Digitoidut sanoma- ja aikakauslehdet lähdeaineistona. *Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmät*. Toim. Rami Mähkä, Sakari Ollitervo, Heidi Hakkarainen, Niko Heikkilä ja Karoliina Sjö. Kulttuurihistoria-julkaisusarja, Kulttuurihistorian seura, Turku 2022.

Handcock, Mark S. ja Krista J. Gile. Comment: On the Concept of Snowball Sampling. *Sociological Methodology* (41) 1/2011, 367–371. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9531.2011.01243.x> [Katsottu: 02.05.2025]

Hirn, Sven. *Sävelten tahtiin: populaarimusiikki Suomessa ennen itsenäisyyttämme*. Kansanmusiikki-instituutti, Kaustinen 1997.

Hirviseppä, Reino. *Hupilaulun taitajia: Pasi Jääskeläisestä Juha Watt Vainioon*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1969.

Juvonen, Tuula. *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Vastapaino, Jyväskylä 2002.

Katainen, Elina. *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus - Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013.

Kokko, Heikki. Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* (117) 1/2019, 5–21. <https://doi.org/10.54331/haik.140582>. [Katsottu: 21.04.2025]

Kokko, Heikki. From Local to Translocal Experience: The Nationwide Culture of Letters to the Press in Mid-1800s Finland. *Media History* (28) 2/2022, 181–198.

Kortti, Jukka. *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2016.

Löfström, Jan. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1999.

Löfström, Jan. Changing Conceptions of Gender Polarity in Finland from Rural to Urban Culture. *Gender and folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Toim. Satu Apo, Aili Nenola ja Leena Arola. Studia Fennica. Folkloristica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1999, 239–259.

Malmberg, Raili. Naisten ja kotien lehdet aikansa kuvastimina. *Suomen lehdistön historia. 8, Aikakauslehdistön historia: yleisaikakauslehdet*. Toim. Päiviö Tommila ja Ari Uino. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 191–291.

Markkola, Pirjo, Ann-Catrin Östman ja Marko Lamberg. Onko suomalaisella miehellä historiaa? Teoksessa *Näkymätön sukupuoli: mieheyden pitkä historia*. Toim. Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman ja Marko Lamberg. Vastapaino, Tampere 2014, 7–24.

Mikkola, Kati. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.

Mikkola, Kati. Uskonnolliset, yhteiskunnalliset ja moraaliset uhkakuvat. Säädynmukaisen pukeutumisen murtuminen 1800- ja 1900-lukujen taitteen Suomessa. *Säädyllystä ja säädytöntä. Muodin historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Toim. Anna Niiranen ja Anja Turunen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 147–178.

Minkkinen, Merja. Työläisnaisesta Doorikseen: 110 vuotta sosialidemokraattisia naisten lehtiä. *Työväentutkimus-vuosikirja 2015*. Toim. Seppo Hentilä. 4–9.

Niiranen, Anna. ”Kevyt, väljä, lämmin” Raskausajan ja synnytyksen pukeutumisen ideaalit 1800-luvulla. *Säädyllystä ja säädytöntä. Muodin historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Toim. Anna Niiranen ja Arja Turunen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 205–237.

Nygård, Toivo. Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1987.

Parente-Capková, Viola. Nainen - Kenen Toinen? 1900-luvun Alun Uusi Nainen Sukupuolirajojen Rikkojana. *Rajanylityksiä: Tutkimusreittejä Toiseuden Tuolle Puolen*. Toim. Olli Löytty. Gaudeamus, Helsinki 2005, 142–161.

Saarelainen, Juhana. Konteksti ja kontekstualisoiminen. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. K&h, Turku 2013, 244–268.

Salmi, Hannu. Cultural History, the Possible, and the Principle of Plenitude. *History & Theory*, (50) 2/2011, 171–187.

Salmi, Hannu, Petri Paju, Heli Rantala, Asko Nivala, Alekski Vesanto ja Filip Ginter. The Re-use of Texts in Finnish Newspapers and Journals, 1771-1920: A Digital Humanities Perspective. *Historical methods* (54) 1/2020, 14–28.

Scott, Joan Wallach. *Gender and the Politics of History*. 30th anniversary edition. Columbia University Press, New York 2018.

Sorvali, Satu. Äkäiset akat ja kiivaat herrat. *Ennen ja nyt* (22), 3/2022.

<https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.112320>. [Katsottu: 14.03.2025]

Sorvali, Satu. *Sapenpurkua ja sanasotia: 1800-luvun lopun suomalaislehdistön ärtynyt tunne- ja keskustelukulttuuri*. Turun yliopisto, Turku 2023.

Stryker, Susan. *Transgender history*. Seal Press, Berkeley 2008.

Stryker, Susan. *Transgender history. The Roots of Today's Revolution*. Revised Edition. Seal Press, Berkeley 2017.

Suhonen, Malla. Transsukupuolisuuden näkymätön historia. *Sateenkaari-Suomi: Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Toim. Kati Mustola ja Johanna Pakkanen. Like, Helsinki 2007. <http://hdl.handle.net/10138/350393> [Katsottu: 25.02.2025]

Tommila, Päiviö. Aikakauslehdistön historian lukijalle. *Suomen lehdistön historia 8: Yleisai- kauslehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 5.

Tommila, Päiviö. Tutkimussuunnitelma ja sen toteuttaminen. *Suomen lehdistön historia 1: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Toim. Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1988, 10–21.

Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 5: Hakuteos. Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila, Kuopio 1988a.

Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 6: Hakuteos. Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila, Kuopio 1988b.

Tommila, Päiviö, Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. *Suomen lehdistön historia 7: Hakuteos. Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallisleh- distö 1771–1895*. Kustannuskiila, Kuopio 1988c.

Turunen, Arja. Naistenlehdet Suomessa 1880-luvulta 1930-luvulle. *Media & viestintä* (37) 2/2014, 38–56. <https://doi.org/10.23983/mv.62866> [Katsottu: 02.05.2025]

Turunen, Arja. Säädystä ja miesmäistä. Naisten housut ja sukupuolikäsitysten muutos 1900-luvulla. *Säädystä ja säädystä: pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Toim. Arja Turunen ja Anna Niiranen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019, 276–307.

Uino, Ari. Autonomian ajan kuvalehdistö. *Suomen lehdistön historia 8: Yleisaikakauslehdet*. Toim. Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Kuopio 1991, 13–105.

Uuttu, Emil Santtu. *Huomioita nimestä: ihana tytär Erika: että hän kirjoitti itsensä näkyviin ja sitten vapaaksi*. Tutkijaliitto, Helsinki 2024.

Ylikangas, Heikki. *Wallesmanni: kuusi vuosisataa kansan ja esivallan välissä*. Suomen nismiesyhdistys, Kauhava 1996.

Liitteet

Liite 1. Käytetyt sanomalehdet

Taulukkomuotoinen esitys kaikista käyttämistäni sanomalehdistä. Taulukosta löytyvät tiedot ovat vasemmalta oikealle lehden nimi, lehden julkaisupaikka, lehden julkaisuaika sekä lukumäärä, joka osoittaa tarkempaan käsittelyyn nostamieni tekstien määrän kussakin lehdessä. Viimeiseen sarakkeeseen en ole ottanut mukaan tekstejä, jotka mainitsen vain esimerkinomaisesti. Mikäli lehden julkaisuajan loppua ei ole merkitty, lehteä julkaistaan edelleen kirjoitushetkellä 02.05.2025. Viimeistä saraketta lukuun ottamatta kaikki tiedot ovat Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista.

Taulukko 1. Käytetyt sanomalehdet

Lehden nimi	Julkaisupaikka	Julkaisuaika	Käsitlemieni tekstien lukumäärä
Aamulehti	Tampere	03.12.1881-	2
Aura	Turku	03.12.1880-31.12.1896	2
Hämeen Sanomat	Hämeenlinna	04.12.1878-	1
Iikka	Vaasa	20.04.1906-31.08.1962	1
Ilmarinen	Viipuri	12.12.1866-19.01.1872	1
Itä-Hämeen Raivaaja	Heinola	11.12.1905-31.12.1907	1
Kansan Lehti	Tampere	15.12.1898-03.04.1918	1
Koitar	Hamina	30.10.1899-29.06.1907	1
Lounas	Pori	11.12.1886-26.04.1892	1
Mikkeli	Mikkeli	01.11.1892-28.02.1906	1
Naisten ääni	Helsinki	1905 ¹⁸¹ -01.11.1949	1

¹⁸¹ En ole löytänyt lehden näytenumeron tai ensimmäisen numeron tarkkaa julkaisupäivää, sillä *Naisten ääntä* ei päivätty sen julkaisemisen alkuvuosina. Kansalliskirjaston digitoiduissa aineistoissa ensimmäiset tarkkaan päivätyt numerot ovat tammikuulta 1909.

Lehden nimi	Julkaisupaikka	Julkaisuaika	Käsitlemieni tekstien lukumäärä
Nya Pressen	Helsinki	30.11.1882-04.07.1900	1
Oulun Lehti	Oulu	19.11.1879-31.12.1887	1
Päivälehti	Helsinki	16.11.1889- 03.07.1904	2
Sanomia Porista	Pori	27.11.1894-30.12.1896	3
Sanomia Turusta	Turku	24.12.1850- 01.09.1903	2
Satakunta	Pori	01.02.1873-22.12.1917	2
Sosialisti	Turku	16.01.1906-10.04.1918	1
Suomalainen	Jyväskylä	10.12.1888-28.12.1917	3
Suomenlehti	Viipuri	02.01.1872-29.12.1874	1
Tampereen Sanomat	Tampere	03.07.1866- 31.08.1900	1
Tapio	Kuopio	05.01.1861-29.12.1888	1
Turun Sanomat	Turku	09.12.1904-	2
Työläisnainen	Helsinki	01.11.1906-1923	2
Työmies	Helsinki	14.02.1895-12.04.1918	1
Uudenkaupungin Sanomat	Uusikaupunki	02.01.1891-	1
Uusi Aura	Turku	01.01.1897-17.05.1964	1
Uusi Heinolan Sanomat	Heinola	21.12.1912-22.05.1918	1
Vaasa	Vaasa	30.01.1902-13.09.1984	1

Lehden nimi	Julkaisupaikka	Julkaisuaika	Käsitlemieni tekstien lukumäärä
Vakka-Suomi	Uusikaupunki	16.05.1908-29.09.1923	1
Wiborgs Tidning	Viipuri	02.01.1864-31.12.1881	1
Wiipuri	Viipuri	30.10.1893-07.07.1918	3
Wiipurin Sanomat	Viipuri	13.12.1884-14.03.1901	2
Åbo Tidning	Turku	09.12.1882-30.12.1906	1
Östra Finland	Viipuri	01.10.1875-15.02.1899	1